

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA GÜVENLİK
ALGISININ DEĞİŞİMİ: DOĞU AVRUPA VE
TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI

Hakan Akmanlar
2501171893

Tez Danışmanı
Dr. Güven Gürkan Öztan

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : HAKAN AKMANLAR Numarası : 2501171893
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER Danışmanı : DR. ÖĞR. ÜY. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN
Tez Savunma Tarihi : 23.12.2019 Saati : 10:30
Tez Başlığı : " SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA GÜVENLİK ALGISININ DEĞİŞİMİ: DOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI "

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ÖZGÜN ERLER BAYIR		KABUL
2- DR. ÖĞR. ÜY. GÜVEN GÜRKAN ÖZTAN		KABUL
3- DR. ÖĞR. ÜY. Ş. İNAN RUMA		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DR. ÖĞR. ÜY. EROL ÜLKER		
2- DR. ÖĞR. ÜY. SİNAN YILDIRMAZ		

ÖZ

SOĞUK SAVAŞ SONRASINDA GÜVENLİK ALGISININ DEĞİŞİMİ: DOĞU AVRUPA VE TÜRKİYE KARŞILAŞTIRMASI HAKAN AKMANLAR

Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrası süreçte, güvenlik anlayışının değişimi ve bu dönüşümün Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye'deki güvenlik paradigmaları üzerindeki etkileri incelenmektedir. Çalışmanın temel sorunu, Türkiye ve Doğu Avrupa ülkelerinin güvenlik yaklaşımları temelinde yaşadıkları değişime ait benzerlik ve farklılıkların ortaya çıkarılmasıdır. Bu çerçevede ilk olarak, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmak amacıyla güvenlik kavramına dair genel kabuller incelenmiş olup, 1990 sonrası dönemde güvenlik anlayışının dönüşümü teorik çerçevede açıklanmıştır. Bu aşamanın akabinde, Soğuk Savaş dönemi temel güvenlik aktörlerinden birisi olan ve bahsi geçen ülkelerle ilişkileri bakımından güvenlik politikalarını yönlendirici pozisyona sahip NATO'dan bahsedilmektedir. Ayrıca, Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'nin demokrasi, insan hakları ve özgürlükler başta olmak üzere, yeni güvenlik anlayışına dair temel varsayımları kabulü, Avrupa Birliği ile ilişkileri üzerinden anlatılmıştır. Ülkelerin, NATO ve AB ile ilişkileri temelinde yaşamış oldukları kısmen benzer süreçlerin yanı sıra ülkelerin güvenlik yaklaşımlarının dönüşümüne ait ortak temel sorun olan asker-sivil ilişki yapısı incelenmiştir. Bu kapsamda Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye'deki asker-sivil ilişkileri teorik bir yapıda sorgulanmıştır. Tezin varmak istediği sonuç bağlamında, Doğu Avrupa ülkelerinden Polonya ve Ukrayna'nın yaşamış olduğu dönüşüm öncelikli olarak açıklanmıştır. Güvenlik paradigmaları kapsamında, özellikle Polonya ve Ukrayna'nın 1990 sonrası süreçte AB, NATO ve asker-sivil ilişkileri bağlamında yaşamış olduğu değişimin ölçüsü, Türkiye ile karşılaştırılabilecek niteliğe sahiptir. Bu üç ülke de yeni güvenlik anlayışına ait birey, çevre, insan hakları vb. konuları geç benimsemiş ve bunu yaparken de bir dizi keskin dönüşüme ihtiyaç duymuşlardır. Türkiye, Polonya ve Ukrayna'nın iç, dış ve güvenlik politikalarının dönüşüm süreçlerine ait benzerlik ve farklılıklarının ortaya çıkarılması, tezin temel amacını yansıtmaktadır.

Anahtar Kelimeler: NATO, Avrupa Birliği, Güvenlik, Sivil-Asker İlişkileri, Soğuk Savaş

ABSTRACT

CHANGE OF SECURITY PERCEPTION AFTER COLD WAR: THE COMPARISON OF EASTERN EUROPE AND TURKEY

HAKAN AKMANLAR

In this study, the change of security concept and also the effects of this transformation on security paradigms of Eastern Europe countries and Turkey are examined in the post Cold War. The main objective of the study is based on the change in the security perception of Turkey and Eastern European countries is made explanation as about similarities and differences. In this context, first of all, the general assumptions about the concept of security were examined in order to form the theoretical framework of the study, and the transformation of security understanding in the post-1990 period was explained in the theoretical framework as well. Following that, NATO, which is one of the main security actors of the Cold War period and which has the position of guiding security policies in terms of their relations with the mentioned countries, is referred. Also, basic assumptions about new security concept such as democracy, human rights and freedoms that are accepted by Eastern European countries and Turkey, is displayed within the framework of the European Union. The transformation of the country's security originate both from relations with NATO and the EU, and at the sametime from military-civil relations which is a common problem linked to the transformation of security perception. Therefore, in Eastern European countries and Turkey, civil-military relations has been questioned with a theoretical structure. The transformation of security policies of Poland and Ukraine which are one of the member of Eastern Europe countries are explained in the context of the aim of thesis. After 1990, the extent of change in security perception among Turkey, Poland and Ukraine have characteristics comparable each other in the framework of relation with EU, NATO and also civil-military situation. In these three countries, they adopted the issues which belong to the new security understanding like individuals, the environment, human rights etc. late and also doing so they needed a series of sharp transformations. Briefly, the fundamental aim of the thesis is that Turkey, Poland, and Ukraine's interior, exterior and security policies has been uncovered similarities and differences of the transformation process.

Keywords: NATO, EU, Security, Civil-Military Relations, Cold War

ÖNSÖZ

Günümüz uluslararası sisteminin temel aktörleri olan devletler, ulus üstü yapılanmalar, toplumlar ve hatta bireylerin hayatta kalmak ve varlıklarını devam ettirebilmek adına bir dizi politikalar uyguladıkları ve bunların dönemin şartlarına göre değiştirdiklerini gözlemlemekteyiz. Aktörlerin bu eğilimleri, genel anlamda güvenliğin sağlanması adına ilk çağlardan günümüze kadar geçen süreçte aldıkları roller ve bunları uygulama kapasitelerinden anlaşılmaktadır. İlk çağlarda beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçların sağlanması etrafından kurulan güvenlik algısı, ilerleyen süreçte insanların birlikte yaşamaya başlamasıyla birlikte farklı bir boyut kazanmıştır. İnsanların ortak kurallar ve çıkarlar etrafında yaşamalarıyla birlikte tehdit olgusu değişmiş ve buna bağlı olarak da güvenlik algısı çeşitlenmiştir. Güvenliğin sağlanabilmesi için başlıca aktörler devletler olarak görülmeye başlanmıştır. Böylece devleti yöneten gruplar, güvenliği kendi tekelinde görerek, kolektif bir anlayışla gücünü arttırmak için kullanmıştır. Güvenlik olgusunun günümüzde karşılaşılan tehditler karşısındaki konumu ancak 1990 sonrası dönemde ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımlarıyla temellendirilebilmiştir. Güvenliğe yüklenen bu yeni anlam ile birlikte iç-dış politikaların güvenlik söylemleri üzerinden özgürleşme önünde bir engel yapılmasına engel olmak ve başta insan olmak üzere devlet, toplum, çevre, canlılar ve doğal kaynakların güvenliğinin de göz önüne alınması amaçlanmıştır. Güvenlik politikalarının oluşturulmasını, devleti yöneten askeri-sivil bürokrasinin tekelinden kurtarıp, çok kapsamlı bir yapıda değerlendirilmesi düşünülmüştür.

Tez çalışmamı yukarıda bahsetmiş olduğum değişimin farkında olunması ve uluslararası alanda güvenlik kavramına dair yapılan değerlendirme ve tanımlamalar dışında farklı bir bakış açısı geliştirebilmek için tercih ettim. Bu sayede her gün duyduğumuz “güvenlik ve tehdit” gibi kelimelerin aslında ne anlam ifade ettiğini ve hangi amaçla kullanıldığının farkında olunmasını sağlamak amacım olmuştur. Bunu yaparken güvenliğin devletlerarası ilişkiler boyutundan yola çıkarak özellikle 1990 sonrası dönemde benzer süreçler geçiren üç ülke Türkiye, Polonya ve Ukrayna’yı karşılaştırmamın faydalı olacağını düşündüm.

Tez konuma karar vermem aslında uzun bir eğitim sürecinin sonunda gerçekleşebilmiştir. Yukarıda bahsi geçen fikirlerimin yanı sıra lisans eğitimi sonrası özel öğrenci olarak katıldığım ve bir sene eğitim gördüğüm Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü’nde edindiğim bilgiler bu tez konusunun belirlenmesinde etkili olmuştur. Uluslararası ilişkiler ve güvenlik bağlantılı bir çalışma

yapma fikri o dönemde incelediğim metinler ve kitaplardan ortaya çıktı. Bu bağlamda Prof. Dr. Burak Samih Gülboy ve Prof. Dr. Esra Hatipoğlu hocalarıma teşekkür ediyorum. Akademinin akabinde yüksek lisans eğitime başladığım İstanbul Üniversitesi'nde seçmiş olduğum dersler ve projelerde özellikle güvenlik konusunu tercih ederek, bu konuda bilgi birikimimi arttırmayı hedefledim. Bu doğrultuda tez danışmanım ve bana her konuda destek veren Dr. Güven Gürkan Öztan ile tanışmam dönüm noktası olmuştur. Öncelikle kıymetli hocamın derslerinde kazanmış olduğum farklı bakış açısı ve onları kendi yorumlarım ile değerlendirme fırsatına sahip olmam, beni cesaretlendirdi. Bunun yanı sıra karşılaştığım zorluklar ve sıkıntılar konusunda her türlü desteğini yanımda hissettiğimi açıkça ifade edebilirim. Desteği ve yol göstericiliği için kendisine teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca yüksek lisans eğitimimin sürecinde farklı konularda da olsa derinlemesine bilgi sahibi olup, kendimi geliştirmeme destek veren saygıdeğer hocam Prof. Dr. Serpil Çakır'a minnettarım. Hocalarım değerli katkılarının yanı sıra tez yazım süreci boyunca akademik anlamda sağlam altyapısı bilinen Boğaziçi Üniversitesi ve dil eğitimim için bir süre bulduğum Kanada/Toronto'daki Toronto Üniversitesi kütüphanesi içerisinde bilgi ve belge erişimlerim konusunda destek veren herkese teşekkür ediyorum. Özellikle Toronto Üniversitesinde yakınlık gösteren Kanadalı ve Türk yetkilerin samimi tavırları nedeniyle mutlu olduğumu belirtmek isterim. Ve değerli ailem... İçerisinde bulunduğumuz sosyal ve ekonomik şartlara göre eğitim kariyerine devam etmenin zor olduğu bir süreçte desteklerini hiç esirgemeyen ve hep daha fazlasını veren annem Funda Akmanlar, babam Sedat Akmanlar ve kardeşim Görkem Akmanlara sonsuz minnet duyuyorum.

Hakan Akmanlar

İstanbul/2019

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
HARİTALAR LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI GÜVENLİK ALGISININ DEĞİŞİMİ: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Güvenlik Kavramının Tanımı.....	5
1.2. Tarihsel Süreç İçerisinde Güvenlik Algısı.....	7
1.3. Güvenlik Algısının Dönüşümü.....	11
1.3.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı.....	14
1.3.2. Yeni Güvenlik Yaklaşımları.....	19
1.3.2.1. Barış Araştırmaları.....	21
1.3.2.2. Kopenhag Ekolü.....	23
1.3.2.3. Eleştirel Kuram.....	26
1.3.2.4. Galler/Aberystwyth Ekolü.....	29
1.4. Güvenlik Kavramının Asker-Sivil İlişkilerindeki Konumu...	32

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DOĞU AVRUPA'DA GÜVENLİK ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

2.1. NATO'nun Güvenlik Politikaları Kapsamı.....	40
2.1.1. NATO'nun Güvenlik Politikaları.....	43
2.1.2. 1990 Sonrası NATO'nun Dönüşümü.....	49

2.1.3. NATO'nun Genişleme Stratejisi ve Doğu Avrupa Ülkeleriyle İlişkisi.....	55
2.2. Soğuk Savaş Sonrası Doğu Avrupa.....	60
2.2.1. Doğu Avrupa'daki Dönüşüm.....	63
2.2.2. Sivil-Asker İlişkileri.....	67
2.2.3. AB ve Doğu Avrupa İlişkisi.....	71
2.2.4. Dönüşen Güvenlik Algısının Ükelere Yansıması.....	75
2.2.4.1. Polonya.....	78
2.2.4.2. Polonya Güvenlik Kültürü ve Dönüşümü.....	82
2.2.4.3. Ukrayna.....	85
2.2.4.4. Ukrayna Güvenlik ve Dış Politikası.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOğUK SAVAş SONRASI TÜRKİYE'NİN GÜVENLİK ALGISININ DÖNÜşÜMÜ

3.1. Tarihsel Analiz.....	92
3.1.1. Askeri Darbeler ve Tarihsel Güvenlik Perspektifi.....	95
3.1.2. Türkiye'nin 1990 Sonrası Dönemde Çeşitlenen Tehdit Algısı.....	102
3.2. Türkiye'de NATO Üyeliği Tartışmaları ve 1990 Sonrası Durum	105
3.2.1. Türkiye'nin NATO Üyeliği ve Asker-Sivil İlişkilerine Etkisi....	108
3.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Dönüşen NATO ve Türkiye'nin Güvenlik Yaklaşımına Etkisi.....	113
3.3. Türkiye'nin Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde AB ve Komşularıyla İlişkileri.....	117
3.3.1. Türkiye-AB İlişkileri.....	119
3.3.2. AB'nin Türkiye'deki Güvenlik Politikaları ve Asker-Sivil İlişkileri Üzerindeki Etkisi.....	123
3.3.3. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Yakın Çevre Ülkelerle İlişkisi.....	128
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	143

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1 Uluslararası Güvenlik Çalışmaları Konseptleri.....	12
Tablo 1.2 Askeri Müdahalenin Sınıflandırılması.....	35
Tablo 2.1 NATO'nun Dönüşüm Süreçleri.....	41
Tablo 2.2 Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinin AB'ye Katılım Öncesi Bölgesel Örgütlenmeleri.....	76
Tablo 3.1 Tarihsel Bakış Açısıyla Türkiye'nin Güvenlik Yaklaşımları.....	94

HARİTALAR LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Harita 2.1 NATO'nun 1949-1991 ve sonrası Genişlemesi.....	58
Harita 2.2 Merkez-Doğu Avrupa Ülkeleri.....	62

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOK	:	Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi
AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGİK	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	:	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGSK	:	Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliği
AKÇT	:	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKKA	:	Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
AIOC	:	Anglo-Iranian Oil Company
ANAP	:	Anavatan Partisi
ASİ	:	Avrupa Siyasi Birliği
AST	:	Avrupa Savunma Topluluğu
BAB	:	Batı Avrupa Birliği
BDT	:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BİO	:	Barış İçin Ortaklık
BM	:	Birleşmiş Milletler
BMGK	:	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BSEC	:	Karadeniz İşbirliği Örgütü
BTC	:	Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı
BTE	:	Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
CENTO	:	Central Treaty Organization
CEI	:	Central European Initiative
GUAM	:	Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan, Moldova İşbirliği Örgütü
KAİK	:	Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi
MDP	:	Milli Demokrasi Partisi
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
MSB	:	Milli Savunma Bakanlığı
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NED	:	National Endowment for Democracy
ODGP	:	Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası
OECD	:	Organisation for Economic Co-operation and Development
PAC	:	The Polish American Congress
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
TANAP	:	Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TİP	:	Türkiye İşçi Partisi
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
YDİK	:	Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi

GİRİŞ

Otuz Yıl Savaşlarını sonuçlandıran 1648 Westfalya Barışı, aynı zamanda devletlerin belirleyici olarak rol aldıkları uzun bir tarihsel süreci başlatmıştır. Savaş ve çatışmalar yoluyla egemen bölgesel devletler kurulmuş ve siyasi kimlikler şekillenmiştir. Napolyon Savaşları sonunda toplanan Viyana Kongresi(1815), Avrupa coğrafyası ve hakimiyet alanında güç mücadelesini farklı bir boyuta taşımıştır. 1648 öncesinde dini farklılıklardan kaynaklanan güvenlik sorunlarının yerini, topyekün savaşlar, güç mücadeleleri, kutuplaşmalar vb. güvenlik ve beka sorunları almıştır.¹ Devletlerin birbirleriyle ve vatandaşlarıyla olan ilişkileri, ideolojik yönelimlerine göre şekillenmeye başlamıştır. Avrupa'da monarşist güç dengesinin hakim olduğu 18.yy boyunca güvenlik anlayışı bağımsızlığın bir hegemoniye karşı korunması ile sınırlıyken, 1789 Fransız devriminde cumhuriyetçiler ile monarşistlerin ideolojik temelli güç mücadeleleri ve 19.yy'da devletlerarası kurulan ittifaklar güvenlik anlayışının kapsamını genişletmiştir.²

1. Dünya Savaşı sonrası ABD başkanı Woodrow Wilson'ın öncülüğünde kurulan Milletler Cemiyeti güvenliği kolektif bir bağlamda ele almış, uluslararası ilişkiler ve hukukta incelenen bir kavram haline getirmiştir. Güvenlik anlayışına kazandırılan "kolektif" niteliği; devletlerin kendi güvenliklerini sağlayabilmek açısından ortak kurumlar kurma fikriyle ortaya çıkmıştır. Ancak, Milletler Cemiyeti'nin uluslararası ortamda barışın tesisine yönelik bu anlayışı, 1930'ların ideolojik temelli güç mücadelesine ve akabinde 2. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasına engel olamamıştır. Bunun yanı sıra Fransız Devrimi ile güvenlik kavramı hukuksal bir temelde vatandaşların devletle olan ilişkilerini de içeren boyutta kullanılmaya başlanmıştır. Modern devletler sisteminin gelişmesiyle sadece devletlerin değil, bireylerin güvenlik sorunları da tartışılmıştır.³

Uluslararası düzenin koşullarına göre siyasi ve bilimsel açıdan ele alınan güvenlik anlayışı değişmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından ortaya konulan "kolektif" nitelikli güvenlik anlayışı ulusal beka, çıkar ya da güç sorunlarına çözüm

¹ Barry Buzan, Lene Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, Cambridge University Press, The Edinburgh Building, Cambridge UK, 2009, p.23,24.

² Barry Buzan: "Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.5, No:18, 2008, s.111,112.

³ Güngör Şahin: "Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015, s.31,33.

olamamıştır. 2. Dünya Savaşı döneminde Amerika’da ortaya çıkan “ulusal güvenlik” kavramı ile var olan sorunların çözümü için ABD’nin küresel rolünü meşrulaştırmak öncelikli amaç olmuştur. Bu kavramla Amerikan güvenlik sisteminin ya da ulusal güvenlik devletinin gelişmesi amaçlanmıştır.⁴ Aynı dönemde, Almanya’nın yanı sıra Avrupa’nın diğer hegemon devletlerinin de güç kaybetmesi, Avrupa ve uluslararası hakimiyet alanında güç boşluğu yaratmıştır. Bu durum, hem “ulusal güvenlik” anlayışının yerleşmesi hem de ekonomik gücünü arttırması sebebiyle en çok ABD’ye ve savaş sırasında Almanya’ya karşı mücadelesi ve farklı ideolojik yaklaşımı nedeniyle çekim merkezi olan SCBB’ye yaramıştır. SSCB ve ABD, iki süper güç olarak ekonomik, siyasi ve ideolojik temelli, kapitalist Batı-komünist Doğu şeklinde bir güç mücadelesine girişmişlerdir.⁵ Soğuk Savaş olarak adlandırılan bu süreçte güvenlik anlayışı dört önemli biçimsel ve siyasi gelişme etrafında şekillenmiştir. İlk olarak, iki süper gücün çekim merkezi olduğu, iki kutuplu bir uluslararası yapı ortaya çıkmıştır. Bununla bağlantılı olarak, liberal demokratik değerler ve kapitalist iktisadi yapı ile komünizm temelli iktisadi ve siyasi yapıyı savunan iki farklı ideolojik yaklaşım karşı karşıya gelmiştir. Üçüncü nokta ise, güvenliğin devletlerarası ve askeri boyutunun ön plana çıktığı, nükleer güç mücadelesinin arttığı bir süreç yaşanmıştır. Son olarak, 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda hegemonyasını kaybeden Avrupalı büyük devletlerin yarattığı güç boşluğunda, özellikle Asya ve Afrika’da bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıdır. Bu devletlerin ortaya çıkışı süper güç rekabetini üçüncü dünya güvenliğiyle de ilişkili hale getirmiştir. Bu dört gelişme çerçevesinde güvenlik anlayışı ilk kez küresel bir boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır.⁶

Soğuk Savaş yıllarında güvenlik terimi genel anlamda devlet merkezli ve askeri ölçekte düşünülmüştür. 1989 Berlin Duvarının yıkılması ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra güvenlik kavramı farklı bir boyutta incelenmiştir. Sovyetlerin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona ermiş ve iki kutuplu sistem çözülmüştür. 1990’lı yıllarda küreselleşme olgusu hız kazanmış, iç ve dış politikada var olan farklılıklar yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur. Bu yıllarda iletişim gelişmiş, çevre, göç, enerji gibi küresel ölçekli konular önem kazanmıştır. Bununla birlikte, Fransız Devrimi ile

⁴ Hans Günter Brauch: “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.5, No:18, 2008, s.17.

⁵ Şahin:“**Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO**”, s.70.

⁶ Buzan:“**Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi**”, s.112,113.

gündeme gelmeye başlayan birey güvenliği kavramı, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikadaki aktör sayısının artışına paralel olarak uluslararası siyaset alanında yoğun olarak tartışılmaya başlanmıştır. Yaşanan bu süreç ve değişimler, güvenliğin askeri ve devlet merkezli dar kapsamının terk edilmesini ve yeni bir güvenlik anlayışının oluşmasını hızlandırmıştır.⁷ 1990'daki değişimlere ek olarak, bölgesel ve toplumsal yapıda yaşanan değişimler ile küreselleşme etkisi, güvenlik ve beka sorunlarının çeşitlenmesine neden olmuştur. Bu yeni tehdit algılamaları, bölgesel, ulusal, devletlerarası ve bireysel güvenlik anlayışlarının yeniden kavramlaştırılmasına zemin hazırlamıştır.⁸ “Yeni güvenlik” olarak adlandırılan bu yaklaşım; güvenlik gündeminin askeri konular dışında birey, devlet ve yaşadığımız gezegenin güvenliğiyle alakalı tüm hususları içermesi olarak açıklanmaktadır. Bu anlayış güvenliğin kimin için sağlanması gerektiği sorusuyla hareket etmiştir. Güvenlik anlayışında yaşanan dönüşüm sadece güvenlik kapsamını genişletmek değil, aynı zamanda bireyin güvenliğinin sağlanmasını ulusal güvenliğin sağlanmasına bağlayan bütünleştirici bir içeriğe sahip olunmasıyla ilişkilendirilmiştir. Ancak tam bu noktada belirtilmesi gereken bir husus da, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin belirlenmesi ve gerekli önlemlerin alınması sürecinde bazı yaşamsal seçimlerin söz konusu olduğu ve bu seçimlerin nasıl yapılacağına karar verilmesidir. Bu seçimlerin bireyler adına sivil ve askeri uzmanlar tarafından yapıldığı ancak bunun şeffaflık içerisinde ve demokratik katılım ve denetim süreçlerinde gerçekleştirilmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur. Güvenlik kapsamının belirlenmesi ve uygulanması aşaması hem bireyler, vatandaşlar hem de devlet yöneticileri, uzmanlar açısından ciddi bir güç mücadelesine dönüşebilmiştir. Bu açıdan devletlerin ideolojik yönelimleri, yönetim sistemleri ve dahil oldukları uluslararası yapılanmalar süreç içerisinde kilit rol oynamıştır. Güvenlik politikalarının uygulanmasında karar verici pozisyonda kimin olacağı ve ekonomik, siyasi ve hukuki sınırlarının nasıl belirleneceği, sivil-asker ilişkilerinin gidişatını belirleyen ana sorular olmuştur.⁹

⁷ Özgün Erler Bayır: “Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliğe Yönelik Teorik Tartışmalar”, Hasret Çomak, Caner Sancaktar (Ed.): **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar** içinde (171-191), İstanbul: Beta Basım, 2013, s.173.

⁸ Brauch: “**Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü**”, s.27.

⁹ Ümit Cizre, İbrahim Cerrah: “Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi”, **Güvenlik Sektörü Yönetişimi Türkiye ve Avrupa**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2008, s.50-60.

1990 sonrası süreçte hem toplumsal yapıların farklılaşması hem devletlerarası ilişkilerin çok boyutlu bir hal alması hem de küreselleşme ile modern devlet sınırlarının aşılması noktasında yeni tehdit algıları ortaya çıkmıştır. Geleneksel yaklaşımların ortaya koymuş olduğu dar kalıplı ve söylem düzeyinde inşa edilen güvenlik algısı, yeni risklere çözüm bulmada yetersiz kalmıştır. Bu nedenle güvenlik algısında eleştirel ekolün temellerini attığı yeni bir güvenlik perspektifi oluşturulmuştur. Bu kapsamda yapılan bu çalışmada, güvenlik algısındaki değişimin ne ölçüde gerçekleştiği ve toplumlarda nasıl karşılık bulduğu sorusuna odaklanılmıştır. Bunu yaparken de Doğu Avrupa ülkeleri Polonya ve Ukrayna ile Türkiye özelinde konu incelenmiştir. Böylece, 1990 sonrası dönemde dönüşümün seviyesi, ortaya konulan NATO, AB ile ilişkiler, asker-sivil ilişkileri ve toplumlarının bu değişime karşı tutumları üzerinden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede tez çalışması dört bölüme ayrılmıştır. İlk olarak güvenlik kavramına dair analizlere yer verilmiş olup, 1990 öncesi ve sonrasında güvenlik yaklaşımları iki ana başlık çerçevesinde anlatılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde ise NATO, AB ile ilişkiler, sivil-asker ilişkileri ve toplumsal yapılar üzerinden Doğu Avrupa ve Türkiye özelinde konunun derinlemesine açıklanması söz konusudur. Tez yazımı sırasında ikinci ve üçüncü bölümden beklenen, tezin ortaya çıkarmak istediği güvenlik algısındaki değişim ölçüsünün, ülkelerdeki nasıl karşılık bulduğunun açıklanmasıdır. Sonuç bölümü ise tezin amacı doğrultusunda Polonya, Ukrayna ve Türkiye'nin yaşanan dönüşüm esnasında, sahip oldukları benzerlik ve farklılıkların ortaya konulmasıdır. Bu sayede dönüşümün ne ölçüde gerçekleştiği ve değişimden ne beklendiği belirtilmiştir.

Çalışmanın ifade edilen içeriği kapsamında, bilimsel araştırma yöntemleri kullanılmış olup, araştırmalar çalışmanın varmak istediği sonuç doğrultusunda niteliksel olarak sınıflandırılmış ve değerlendirilmiştir. Çalışmada ikincil veriler kaynak olarak kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI GÜVENLİK ALGISININ DEĞİŞİMİ: KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Güvenlik Kavramı Tanımı

Güvenlik, sosyal bilimler açısından bireylere, konulara, tarihsel koşulların ve durumların değişimi ile toplumsal geleneklere göre uyarlanan bir kavramdır. Güvenliğin genel-geçer bir tanımından söz etmek mümkün değildir. Siyasi açıdan güvenliğin bireysel ve toplumsal değeri kendisine özgü bir anlam ifade etmez. Güvenlik kavramı, bireysel ve toplumsal bir değer sisteminin nasıl işleyeceğini ve bu bağlamda yapılması gerekenlerin ne olduğunu açıklar.¹⁰ Güvenlik, insan yaşamı boyunca tüm bireysel ve toplumsal süreçlerde kullanılan bir terimdir. Yaşamsal zorunlulukların karşılanmasında güvenliğe atfedilen değer, bireyin ve toplumun hayati endişelerinin karşılığıdır. Çocuğun güvenliği, ailenin güvenliği, binanın güvenliği, devletin güvenliği vb. kritik, yaşamsal zorunluluklar, güvenlik kapsamının hayati niteliğini ortaya koymaktadır. Güvenlik, bireyin, toplumun, ulusun, devletin çeşitli seviyelerdeki endişelerinin toplamıdır. Güvenlik yapıcı aktörler, bu endişeler bağlamında önlemler alır ve bu önlemler kümesinde hayatlarını sürdürürler. Bu bağlamda farklı tehditler karşısında çeşitli güvenlik yaklaşımları ortaya konur. Ortak amaç ise “varlığını koruma ve sürdürme” isteğidir. Ancak güvenliğin sağlanması için farklı tehditlerin bertaraf edilmesi yani çeşitli seviyelerdeki güvensizlik ihtimallerinin ortadan kaldırılması gerekir. Bunun için de çok farklı alanları içerisine alan risk, tehdit, tehlike sözcükleri ortaya konur. Bu bağlamda güvenlik kavramından bahsedebilmek için, varlığın korunması ve sürdürülebilmesi için içsel ya da dışsal tehdit, risk durumunun bulunması ya da bu türden algıların oluşması gerekmektedir.¹¹ Güvenlik kavramı bireysel ve toplumsal değer yapısının işleyişini açıklarken, bir yandan da bu değer sistemi içerisinde varlığın korunması ve sürdürülmesi için gerekli koşulların yaratılmasını sağlar.

¹⁰ Brauch: “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, s.2.

¹¹ Beril Dedeoğlu: **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, 3.bs., İstanbul, YeniYüzyıl Yayınları, 2014,s.27,28.

Sosyal bilimler literatürüne ait olan güvenlik kavramı, anlamca muğlak ve esnektir. Arnold Wolfers için güvenlik olgusu, nesnel anlamda, kazanılmış değerlere yönelik tehditlerin yokluğunu, öznel anlamda ise, kazanılan bu değerlere saldırılacağı yönündeki endişelerin yokluğunu ölçen bir kavramdır. En basit anlamda güvenlik, tehlike, risk, endişe karşıtı olarak, koruma, riskin minimize edilmesi ve güven ile ilişkili olarak kullanılan bir kavramdır.¹²Daha ayrıntılı olarak ele almak gerekirse, güvenlik, tehlikeden korunmuş olan aktörün zorluk olmaksızın çalışması anlamına gelebilir.

Günümüzde güvenlik kapsamı oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Terörist eylemler, salgın hastalıklar, nükleer facialar, çevresel felaketler, ekonomik bunalımlar ve insan hakları ihlalleri gibi farklı seviyelerde ve etki alanlarına sahip güvenlik sorunları ortaya çıkmış ve toplumsal yaşamı etkilemiştir. Güvenlik, hem devletler hem de bireyler bazında ortaya çıkan bu sorunlar kümesiyle mücadelede kullanılan bir kavram olması nedeniyle toplumsal yaşamın merkezine yerleşmiştir. Toplumsal düzenin meşruiyetinin sağlanması ve geleceğinin olabilmesi için düzen ve istikrar ortamına ihtiyaç duyulmuştur. Bireylerin veya devletlerin, demokratik ya da ilkel herhangi bir siyasi yapı içerisinde kendilerini tehditlerden uzak olarak görmeleri güvenlik olgusunun varmak istediği nihai amaçtır.¹³Bireylerin, devletlerin, toplumların güvenliği ya da ulusal, uluslararası güvenlik anlayışlarıyla varılmak istenen hedefler, bazı paradoksları da beraberinde getirmektedir. Bunlardan ilki güvenliğin zamana bağlı bir kavram olması, buna bağlı olarak da öngörü ve ileriye yatırım yapmayı gerektirmesidir. Ancak bu durum kaynakların tek bir olasılığa yoğunlaştırılıp, diğer alanlarda zafiyet ortaya çıkmasıyla sonuçlanabilir. Ayrıca güvenlik politikalarının ileriye yatırım yapma düşüncesi altında sıkılaştırılması bireysel refahın düşmesine neden olabilir. Diğer bir paradoks ise, tehditin belirlenmesi sürecinde algıların, tarihsel ve sosyolojik gerçekliklerin etkisidir. Özellikle geçmişe ait endişeler günümüz güvenlik anlayışlarında belirleyici olmakta ancak algı ve olgu arasındaki mesafenin uzaması güncel sorunları görmeyi engellemektedir. Son olarak, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde önem kazanan bireysel ve toplumsal yaşama dair her konunun güvenlik meselesi olması durumundan bahsedilebilir. Yaşamın her alanını güvenlik sorunsalı içinde gören

¹² Buzan, Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, s.32.

¹³ M. Salih Elmas: **Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2013, s.3,4.

yaklaşım güvenlik kapsamını genişletirken bir yandan da toplumlara daha fazla tehdit ve risk içeren güvensiz bir yaşam alanı göstermiştir. Ancak bu yeni yaklaşım, geleneksel yaklaşımın dar çerçevesine bağlı olarak ortaya çıkan ilk iki güvenlik paradoksuna karşı çözüm olarak görülmüştür.¹⁴

1.2 Tarihsel Süreç İçerisinde Güvenlik Algısı

Güvenlik, Latince se (olmaksızın) ve cura (endişe) kelimelerinin birleşiminden türemiştir. “Securitas” yani “endişe olmaksızın, sükunet” kavramı tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde karşımıza çıkmıştır. Güvenlik kavramı, batılı felsefi ve psikolojik anlamda ilk defa Cicero ve Lucretius tarafından kullanılmış olup, 1.yy'dan itibaren “Pax Romana” bağlamında bir siyasi kavram olarak açıklanmıştır. Güvenlik kavramının bir diğer kökeni ise Antik Yunan düşünürü Thucydides'in temellerini attığı ve Thomas Hobbes tarafından sürdürülen otoriter, güçlü devletin doğuşunu simgeleyen açıklamasıyla ilişkilidir. Bu çerçeveden bakıldığında çağdaş güvenlik kavramının üç önemli gelişmenin birleşimiyle ortaya çıktığı söylenebilir: İlk olarak, eski dönem Atinalıların, İmparatorluklarının yıkılmasını önleme çabası, ikinci olarak Romalıların “securitas” kelimesine yükledikleri siyasi ve dini anlam ve son olarak ise Hobbes'un ortaya koyduğu felsefi düşünce bağlamında iç savaşları önleme ve Leviathan'ın* yaratılması durumudur.¹⁵

Romalı devlet adamı Cicero tarafından ilk defa bugünkü anlamına yakın olarak Latince “securitas” kelimesi kullanılmıştır. “Securitas” kelimesinin M.Ö 1.yy'ın sonundan itibaren “tutus” kelimesinin eşanlamlısı ve “endişeden uzak olma, kayıtsızlık” anlamındaki “securus” sıfatından türediği düşünülmektedir. “Securus” kelimesi Cicero ile aynı dönemde yaşayan Romalı şair ve filozof Lukretius'in felsefi şirinde ortaya çıkmış ve “dertsiz, sakin, şen” anlamlarında kullanılmıştır. Cicero'da “securitas” kelimesini “mutlu hayat, vita beata” felsefi anlayışı ile ilişkilendirmiştir. Cicero'ya göre güvenliğe sahip olanlar yani korkunun olmaması durumunda kişiler mutlu olabilmekte ve toplumdaki itibarları sağlanmaktadır. Cicero tarafından yapılan açıklamaya ek olarak, M.Ö 27 ile M.S 14 dönemlerinde Roma'nın Cumhuriyet'ten,

¹⁴ Dedeoğlu: **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, s.82-84.

¹⁵ Brauch: **“Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”**, s.3.

*Leviathan: Thomas Hobbes'un “mutlak devleti” meşrulaştırmak için kullandığı, Kutsal Kitap'ta (Eski Ahid) bir su canavarını temsil eden İbranice bir sözcüktür.

İmparatorluğa geçişi sonrası 41 yıl boyunca hüküm süren İmparatoru, Augustus Cesar (Octavius) tarafından “securitas” kelimesi Roma’ya “barış ve sükûnet ortamı” getirme anlamında kullanılmıştır. Augustus “securitas” kelimesine siyasi bir gerçeklik kazandırmıştır. Bu çerçevede, özel ve kamu hayatlarının, imparatorların koruması altında ve güvende olduğu anlamına gelen “Pax-Romana” yani Roma Barışı anlayışı geliştirilmiş ve bu süreçte “securitas” kilit kavram olmuştur. Antik Roma’nın diğer dönemlerinde ise ünlü Hristiyan düşünürler Augustinus ve Tertullianus tarafından “securitas” kelimesine teolojik anlam yüklenmiş ve “şüphe” karşıtı “inancın güvencesi” biçiminde kullanılmıştır. Bu yeni anlamıyla birlikte “securitas” yerine özellikle teolojik konularda Hristiyan düşünürler tarafından “certitudo”* kelimesi kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu döneminde “güvenlik” kelimesine atfedilen endişeden uzak olma, barış, sükûnet ortamı (Pax Romana) anlayışı, Kavimler Göçü ve akabinde 476 Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasıyla sadece “certitudo” yani dini bir ifade olarak kullanılmıştır. “Securitas”, Orta Çağ boyunca olumsuz anlamda kullanılan bir terim haline almıştır.¹⁶

Ortaçağın sonlarında, Avrupa’da ateşli silahların kullanılması ve savaş araçlarının çeşitlenmesiyle birlikte güvenlik kavramı ve güvenliğin sağlanması yönündeki anlayış yeniden şekillenmeye başlamıştır. 16. ve 17.yy’da görülen reform hareketleri, teknik ve bilimsel buluşlar sayesinde güvenlik kelimesinin teolojik sınırları dağılmıştır. Dini anlamda inancın güvencesi olarak algılanan kavram, teknik ve bilimsel gelişmeler ve merkantilizmin getirmiş olduğu yeni anlayışla tekrar yorumlanmıştır.¹⁷ Güvenlik kavramı, 17.yy’dan itibaren Cicero’nun “securitas” olarak tanımladığı ve Pax Romana’da ifade edildiği siyasi anlamından daha farklı ve Yeni Çağın getirdiği anlayışla, Thomas Hobbes tarafından tanımlanmıştır. Hobbes’un tanımlaması hem geçmişe dayalı hem de Yeni Çağ’ın getirdiği anlayışları barındırmıştır. Hobbes, güvenlik kavramını tanımlarken Antik Yunan düşünürü Thucydides’den etkilenmiş olup, onun emperyalist Atinalıların ayaklanma ve intikam tehdidi karşısında yenilgiyi önlemek adına her türlü yola başvuracak insanlar olduğu fikrini incelenmiştir. Bu bağlamda güvenlik kavramını açıklarken, iç savaşın önlenmesi, otoriter devletin doğuşu ve galibiyet ile ilişki kurmuştur. Thucydides,

*Certitudo: Orta Çağ’da Hristiyan yazarların, bilgi durumunu ifade etmek amacıyla dini meselelerde ağırlıklı olarak kullandıkları ve güvenlik kavramı yerine geçen bir kelimedir.

¹⁶ J. Frederik M. Arends: “Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: “Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe** içinde (199-223), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, s.207-213.

¹⁷ Dedeoğlu: **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, s.49-51.

Atinalıların iç savaş ve veba karşısındaki ahlaki yozlaşmasını ve din sonrası ortaya çıkan modern görüşlerini tarif etmiş ve bu tarifi, Hobbes'un antropolojik ve siyaset felsefesinde etki yaratmıştır.¹⁸ Bu bağlamda, Thomas Hobbes'un siyaset felsefesinin temelinde "toplum sözleşmesi" teorisi yatmaktadır. Hobbes'un bu teoriyle varmak istediği nihai amaç genel güvenliği sağlamak ve tehditleri azaltmak olarak belirtilebilir. Hobbes, bu çözümlemesinde insanları "doğa" ve "toplum" hali olarak ikiye ayırıp, siyaset teorisini kurgulamıştır. Ona göre insan doğası gereği doğuştan kötü, bencil ve çıkarıcıdır yani "insan insanın kurdudur" ve "herkesin herkesle savaştığı" yani güvensiz bir ortam söz konusudur. Bu şekilde var olan doğal yaşam döneminde her insan birbiri için tehlike yaratmakta ve güvensizlik durumu ortaya çıkmaktadır. Bu tehlike durumundan kurtulmak için rasyonel bireylerin, egemenliklerinden vazgeçerek bütün yetki ve güçlerini, kendi üzerlerinde yaratılan siyasi bir otoriteye devretmelerinden söz etmiştir. İşte bu noktada "toplum sözleşmesi" olarak kavramsallaştırdığı ve mutlak devleti çağrıştıran ölümlü tanrı anlamındaki "Leviathan" sembolünü kullanmıştır. Hobbes, bu sayede bireylerin güvenlik ve barış isteklerinin karşılanacağını belirtir. Ancak Hobbes'un "toplum sözleşmesi" temelinde yaratılmasını savunduğu siyasi otorite yani devletin, bireylerin özgürlüklerini sınırlama hakkına sahip olduğu belirtilmelidir. Hobbes'un güvenlik teorisinin temelinde devletin çıkarları ve güvenliği yatmakta ve bu sayede de bireyin güvenliğinin sağlanacağı savunulmaktadır.¹⁹

15.yy'ın ikinci yarısında başlayan modern çağ ile birlikte "securitas" yani "güvende hissetme" anlayışı değişim göstermiştir. Thomas Hobbes'un bu çerçevede ortaya koyduğu fikirler geçerliliğini sürdürürken, modern anlamda güvenlik kavramı ifade edilmeye başlanmıştır. "Güvende olma" anlayışı, devrimler, savaşlar, ekonomik krizler ve devlet ideolojilerinin ani değişimleri gibi çeşitli tehdit unsurlarıyla karşılaşmıştır. Bu durum karşısında, güvenlik kavramı, Amerikan anayasasında özgürlükle ilişkilendirilmiş, Fransız İhtilali sürecinde dört temel insan hakkından biri olarak kabul edilmiş ve 19.yy'dan itibaren ise ulusal ve küresel ölçekte çeşitli sınıflandırma ve anlayışlara konu olmuştur.

Günümüzde, "endişe olmaksızın", "güvende olma" anlayışı temelinde kullanılan güvenlik kavramı, kuramsal açıdan 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren belli

¹⁸ Arends: "Homeros'dan Hobbes ve Ötesine: "Güvenlik" Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları", s.213.

¹⁹ Bilgehan Emeklier: "Thomas Hobbes ve John Locke'un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, No:13, 2011, s.104-110.

dönemlere ayırarak incelenebilir. Güvenlik Çalışmaları olarak da adlandırılan bu dönemlerde, kavrama yüklenen anlam ve kapsadığı alan değişiklik göstermiştir. İki Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasını kapsayan 1918-1955 yılları arasındaki ilk dönemde, güvenliğe yönelik çalışmalarda, tehditlerin azaltılması ve bunun için neler yapılması gerektiğine odaklanılmıştır. Bu dönemde Herz, Wolfers, Brodie gibi araştırmacılar çalışmalarını silahsızlanma, uluslararası işbirliği, demokrasi ve kolektif güvenlik temelinde yürütmüşlerdir. Güvenlik politikalarının belirlenmesi süreciyle, demokratik süreçler, sivil haklar ve ekonomi yönetimi arasındaki ilişki vurgulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasını ve Soğuk Savaş'ı içeren 1955-1985 arası dönem güvenlik anlayışına dair iki kutuplu düzenin sonuçlarına odaklanılan bir süreci kapsamaktadır. Bu dönemde iki büyük süper gücün mücadelesi ve akabinde ortaya çıkan nükleer rekabetin güvenlik anlayışıyla ilişkisi üzerine çalışmalar yapılmıştır. Snyder, Kaufmann, Kissenger gibi araştırmacıların çalışmaları askeri tehditler ve çözümler üzerine yoğunlaşmıştır. Bu dönemde özellikle askeri güç ve gücün maksimizasyonu temel güvenlik konusu olmuştur. 1985-1995 yıllarını kapsayan diğer bir dönem ise güç ve nükleer silahlar temelinde gelişen güvenlik anlayışından uzaklaşılan bir süreci anlatmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönem olarak da adlandırılan bu süreçte Keohane ve Barry Buzan'ın çalışmaları önemli yer tutmuştur. Bu dönemde güvenliğin ekonomik gelişme ve siyasi bütünleşme ile olan ilişkisinin önemi vurgulanmıştır. Uluslararası suçlar, kimlik, göç meseleleri gibi askeri niteliğe sahip olmayan sorunlar, güvenlik çalışmalarının gündemine girmeye başlamıştır. Mayıs 1994'de Kanada/Toronto'da düzenlenen uluslararası konferansta ilk defa güvenlik kapsamı Soğuk Savaş ve öncesindeki klasik anlayıştan farklı bir biçimde, eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu yeni güvenlik anlayışı Krause ve Williams'ın "Critical Security Studies: Concepts and Cases" isimli çalışmasıyla ortaya çıkmıştır. Eleştirel güvenlik anlayışı, Buzan, Waever, Booth, Ayoob gibi teorisyenlerin çalışmalarıyla genişletilmiştir. Bu yeni yaklaşım, değişen koşulları dikkate alınarak devlet merkezli olmayan, sadece askeri konuları önemsemeyen, post pozitivist temelde ve eleştirel teoriye dayalı inşa edilmiştir.²⁰ Son dönemde güvenlik çalışmalarının kapsamı uluslararası terörizm, küresel sistemin çöküşü, küresel ısınma, nükleer kazalar, açlık, bölgesel savaşlar vb. çeşitli tehditleri içerecek biçimde genişletilmeye çalışılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, insanın kendisini güvende hissetme içgüdü, tarihsel süreç içerisinde

²⁰ Zerrin Ayşe Bakan: "Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları", **21. Yüzyıl Dergisi**, Ekim/Kasım/Aralık, 2007, s.37-42.

düşünürlerin insan doğasıyla ilişkili çalışmalarının püf noktası olmuştur. Güvenlik kavramının tanımlanması açısından düşünürler insanın güvende olma içgüdüsünden hareket etmiş fakat güvenliğin merkezine farklı aktörleri koymuşlardır. Bu durum güvenliğe bakış açısında farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.²¹ Ken Booth, güvenliğin hayatta kalmanın, varlığını sürdürmenin ötesi olduğunu ve insanın kendisini yeniden üretmesi için gerekli zemini yarattığından bahsetmiştir. Thomas Hobbes ise güvenliğin araçsal değerinden ve ona hayatta kalmanın ötesinde yüklenen işlevden bahsetmiş ve güvenliği, varlığı sürdürmenin ötesinde, hayatta kalanın ne kadar mutlu olduğuyla da ilgili bir kavram olduğuyla ilişkilendirmiştir.²²

1.3. Güvenlik Algısının Dönüşümü

Farklı zaman akışları içerisinde değişen algılara göre biçimlenen güvenlik olgusu, değişen ekonomik, siyasi ve toplumsal şartlara göre yeniden biçimlenmektedir. Soğuk Savaş döneminin getirmiş olduğu yeni risk algıları, güvenlik yaklaşımlarının değişimine ve mevcut koşullara uyum sağlamasına neden olmuştur.²³

²¹ Emeklier: “Thomas Hobbes ve John Locke’un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi”, s.191.

²² Ken Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, Çev. Çağdaş Üngör, İstanbul, Küre Yayınları, Ağustos 2012, s.59.

²³ Elmas: **Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik**, s.7-8.

Tablo 1.1
Uluslararası Güvenlik Çalışmaları Konseptleri

Uluslararası Güvenlik Çalışmaları	Referans Aktörü	İçsel/Dışsal Güvenlik Algısı	Yapılar	Politik Güvenlik Yansıması	Epistemoloji
Stratejik Çalışmalar	Devlet	Öncelikle Dışsal	Askeri (Güç Kullanım Odaklı)	Realist	Pozitivist
Neo-Realist Güvenlik Çalışmaları	Devlet	Öncelikle Dışsal	Askeri-Politik	Realist	Rasyonalist
Postyapısalcı Güvenlik Çalışmaları	Kollektif-Bireysel	İçsel/Dışsal(Anayasa I Sınırlar	Tüm Yapılar	Dönüşen Realizm(Ütopyan Idealizm Hariç)	Anti-Konstrüktivist ve Söylemsel
Post-Kolonyal Güvenlik Çalışmaları	Kollektif Devlet	İçsel/Dışsal	Tüm Yapılar	Baskın Batılı Yaklaşım	Eleştirel Teori, Anti-Konstrüktivist, Tarihsel Sosyoloji
Barış Çalışmaları	Devlet, Toplum ve Bireyler	İçsel/Dışsal	Tüm Yapılar(Ağırlıklı Olarak Askeri Çözüm Karşıtı)	Olası Dönüşüm	Pozitivist (Niceliksel Olarak Marksist Metaryalist)
İnsan Güvenliği Çalışmaları	Birey	Öncelikle İçsel	Tüm Yapılar	Dönüşümcü	Ampirik ve Soft-Konstrüktivist
Feminist Güvenlik Çalışmaları	Birey, Kadın	İçsel/Dışsal	Tüm Yapılar	Çoğunlukla Dönüşümcü	Niceliksel Olarak PostYapısalcı
Eleştirel Güvenlik Çalışmaları	Birey	İçsel/Dışsal	Tüm Yapılar	Dönüşümcü(Özgürleşme)	Eleştirel Teori
Kopenhag Okulu	Kollektif ve Çevre	İçsel/Dışsal	Tüm Yapılar	Tarafsız	Söyle Etkinliği Analizi
Geleneksel Konstrüktivist Çalışmalar	Devlet	Dışsal	Askeri	Olası Dönüşüm	Soft-Pozitivist
Eleştirel Konstrüktivist Çalışmalar	Kollektif	Çoğunlukla Dışsal	Askeri	Olası Dönüşüm	Sosyolojik ve Anlatımsal

Kaynak: Barry Buzan, Lene Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, Cambridge University Press, The Edinburgh Building, Cambridge UK, 2009, s.38.

Soğuk Savaş'ın bitmesi ise, var olan siyasi, ekonomik, toplumsal temelli güvenlik tehditlerinin yok olduğu anlamına gelmemiştir. Aksine Batı medyasına, akademik çalışmalara ve dış politika dergilerine bakıldığında artan risklerin analiz edildiği ve yeni tehditlerin değerlendirildiği açıkça görülmüştür. Devlet bürokrasisi ve akademik çevreler, değişen koşullara uyum sağlamak için güvenliğin nasıl yeniden düzenleneceğiyle ilgili politik tartışmalar içerisinde olmuşlardır. Yeni risk algılarına paralel olarak, güvenliğin kapsamı da derinleştirilip, genişletilmiştir. Genel anlamda, ekonomik güvenlik, çevre güvenliği, insan hakları ve sivil toplumun özerkliği, uyuşturucu tehditleri, feminist güvenlik anlayış ve ortak ya da işbirlikçi güvenlik bölümleri altında saldırgan olmayan savunma anlayışı gibi küresel politik gündeme

ait birçok yeni unsuru kapsayan güvenlik politikaları formüle edilmiştir.²⁴ Analizcilerin ve siyasa-yapıcıların dünya görüşlerine göre güvenlik politikaları belirlenmiş ve tehditler sınıflandırılmıştır. Bu politikalardan bazıları; kimlik ve güvenlik ilişkisi üzerine yoğunlaşan inşacı (constructivist) yaklaşım, güvenlik kültürüne odaklanan ve Minnesota Üniversitesi öncülüğünde gelişen Eleştirel İnşacı (Critical Constructivist) yaklaşım; feminizmin bakış açısıyla güvenlik konularını değerlendiren Cynthia Enloe ve J. Ann Tickner öncülüğündeki Feminist yaklaşım; insan güvenliğinin birincil referans nesnesi olması gerektiğini savunan İnsan Güvenliği (Human Security) yaklaşımı; güç kullanımını azaltmaya yönelik politikalar içeren ve silahsızlanmayı ön plana alan Barış Araştırmaları (Peace Research) anlayışı; fikirlerden ziyade güvenliğin tesisinde söylem kavramının önemini benimseyen post-yapısalcı güvenlik anlayışı ve eleştirel güvenlik yaklaşımıdır.²⁵ Yeni dönemde ortaya çıkan yaklaşımların, sistemin bütününe ilişkin köklü değişimler yaratıp yaratmadığı önemli bir referans noktası olmuştur. Bu açıdan, 1990 sonrasında güvenlik kavramında yaşanan dönüşüm iki ana başlık altında toplanabilir; geleneksel güvenlik anlayışı ve yeni güvenlik anlayışı. Cicero'dan ilham alıp, Thucydides ile başlayan, Machiavelli ve Hobbes ile devam edip, Carr, Waltz ve Huntington gibi teorisyenlerin katkılarıyla yeniden üretilen geleneksel yaklaşım, devlet merkezli, çatışma odaklı ve askeri güç kullanımı etrafında inşa edilmiştir. Ancak geleneksel güvenlik yaklaşımının düşünsel ve eylemsel boyutta yaşadığı yetersizlik, 1990 sonrası dönemde güvenlik kavramının derinlemesine, daha geniş anlamda değerlendirilmesini ve eleştirel bir niteliğe sahip olmasını beraberinde getirmiştir.²⁶ Bu iki yaklaşımın tehdit algıları ve özellikle 1990 sonrası dönemde ortaya çıkan süreçte merkeze hangi aktörleri koydukları, güvenlik politikalarında yaşanan dönüşümün tespiti için belirleyici olmuştur. Bu bağlamda hem geleneksel hem de yeni güvenlik yaklaşımları ayrıntılı olarak açıklanmalıdır.

²⁴ Keith Krause, Michael C. Williams (Ed.): **Critical Security Studies: Concepts and Cases**, UCL Press, United Kingdom, 1997, s.3.

²⁵ Buzan, Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, s.35,36.

²⁶ Atilla Sandıklı, Bilgehan Emeklier: "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", Atilla Sandıklı(Ed.), **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri** içinde (3-71), İstanbul, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Mart 2012, s.3,4.

1.3.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımı

Vestfalya süreciyle birlikte, Ortaçağ'ın feodal yapısının terk edilip, modern bölgesel devlet sistemlerinin kurulması ve yönetici, egemen konumuna sahip olanların, monarşi kaynaklı değil ulusal, popüler kaynaktan doğması şeklinde ortaya çıkan iki önemli tarihsel dönüşüm, modern devletin de oluşumunu beraberinde getirmiştir. Ortaçağ'dan modern sisteme geçişle birlikte hem yönetim ilkesi hem de siyasal kimliğin tespiti yeniden düzenlenmiştir. Bu değişimle birlikte yerel, bölgesel otoritelerin birbirine bağlı olduğu ve sınırları belirlenen merkezi bir yapı oluşmuştur. Bu açıdan, siyasal otorite, dini olana kıyasla güçlenmiştir. Egemen modern devletin yükselişiyle birlikte, uluslararası sistem evrimleşmiş ve egemenin gücünü korunması adına iç işlerine müdahale etmeme ilkesi yani devletin egemenliğinin korunması, uluslararası istikrarının ön koşulu olarak görülmüştür. Bu sayede çatışmalar ve savaşlar en aza indirilmek istenmiştir.²⁷ Modern ulusal, bölgesel devletlerin ortaya çıkışını temsil eden Vestfalya süreci dışında, Fransız İhtilali ve sonrasında yaşanan Napolyon Savaşları tehdit ve risk anlayışında değişimin yaşanmasına neden olan ikinci süreçtir. İhtilal ve Napolyon Savaşları egemen modern devletin diplomatik ve askeri unsurlarıyla risk ve tehditleri bertaraf edebilecek tek aktör olduğu fikrinin güçlenmesini kolaylaştırmıştır. Böylece devletin egemenliği, toprak bütünlüğü ve ulus arasındaki ilişki pekişmiş olup, devletler belirleyici aktörler olarak uluslararası sistemde rol almıştır.²⁸ 20.yy'ın ikinci yarısına doğru, devletin egemenliği ve hakimiyet alanı, 17.yy'da olduğu gibi dini farklılıkların yaratacağı risklerden değil ideolojik farklılıkların yaratacağı riskler karşısında korunmuştur. Bu durum kapitalist Batı ile komünist Doğu arasındaki mücadele döneminde ortaya çıkan tehdit algılamalarında kendisini göstermiştir. Soğuk Savaş yıllarının başlangıcından günümüze kadar geçen süreçte ortaya çıkan tehdit ve risklerin engellenmesi için uygulanan güvenlik politikaları iki ana eksenle geliştirilmiştir. Bunlardan ilki tehditler, çıkarlar bağlamında ele alınan ve son dönemde şiddet, risk, korku kavramlarını da ele alan geleneksel/klasik güvenlik anlayışıdır. İkincisi ise Soğuk Savaş süresinde

²⁷ Buzan, Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, s.23,24.

²⁸ Elmas: **Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik**, s.35.

bir şekilde var olan ve 1980 sonrasında akademik alanda kendisini gösteren yeni güvenlik anlayışıdır.²⁹

Güvenlik, dünya politikasının yükselen değeri olarak kabul edilmekte ve varlığın tehditler karşısında korunmasını hedeflemektedir. Askeri ve stratejik manada algılandığı süreç boyunca güvenlik, devletlerin asli yükümlülüğü olarak kabul edilmiştir. Siyasal gerçekçiler güvenliği, gücün artırılmasının bir sonucu olarak görmüşlerdir. İdealist düşünürler ise, güvenliği barış koşullarının tesisiyle ilişkilendirmiştir.³⁰ Kapitalist Batı ile Komünist Doğu arasında süre gelen mücadele dönemi, güvenlik politikalarını da etkilemiştir. İki kutuplu sistemdeki geleneksel güvenlik anlayışı, siyasal gerçekçiler (realistler) ve neo-realistlerin etkisi altında ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak, 1. Dünya Savaşı sonunda ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından barışın tesisi için belirlenen ilkelerde ve 1950 sonrası dönemde özellikle Amerikan politikalarında kendisini gösteren liberal yaklaşımdan da bahsedilebilir. Ayrıca güvenlik politikalarının Soğuk Savaş sonrası yaşadığı dönüşümde de katkısı olan ve 1970'lerdeki detant döneminde klasik güç merkezli yaklaşıma alternatif oluşturan Marksist yaklaşımın etkisi de önemlidir. Ancak iki kutuplu sistemin geleneksel güvenlik paradigması, realist ve neo-realist anlayış etrafında şekillenmiştir. Geleneksel güvenlik yaklaşımı, modern, bağımsız devletlerin oluşturduğu dünya düzeninde güvenliğin askeri boyutunun önemine dikkat çekmiştir. Devletlerarasında yaşanan sürekli rekabet durumuna, askeri güvenlik uygulamalarının da eklenmesiyle savaşın kaçınılmaz olduğu belirtilmiştir. Devletlerin taleplerini ve politikalarını askeri güçle destekleyecek dayanıklılık ve iradeye sahip olmaları bu ortamda kaçınılmazdır. Ancak savaşın ortaya çıkışının temel nedeni devlet politikaları olarak görülse bile, çatışmanın kaynağı insan doğasında gizlenmiştir. Savaşın başlıca sebebinin, askeri güçle desteklenen devlet politikaları değil insan doğasının kusurluluğu olduğu söylenebilir.³¹ Bu bağlamda Thomas Hobbes'un insanın doğuştan kötü, çıkarıcı olduğu ve herkesin herkesle savaştığı kaotik ve güvensiz ortam tezleri vurgulanmalıdır. Hobbes'a göre, bireyler hayatta

²⁹ Fikret Birdişli: "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü", **Güvenlik Stratejileri Dergisi (The Central and Eastern European Online Library)** , C.10, No:20, 2014, s.234.

³⁰ Zeynep Yücel: "Değişen Uluslararası Konjonktürde Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Etkileyen Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Faktörlerin Analizi ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2007, s.150.

³¹ Samuel P. Huntington: **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, çev. Kazım Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, Eylül 2004, s.92.

kalmak için uyumak zorunda kalırlar, fakat uyku durumunda savunmasız olduklarından, risklerle dolu ortamda onların güvenliğini garanti altına alacak bir kuruma ihtiyaçları vardır. Bu durumda bireyin kendi hareket serbestisinden vazgeçerek, tüm yetki ve güçlerini egemen bir otoriteye devrinden ve böylece bireysel güvenliğin sağlayabileceğinden bahsetmiştir.³² Böylece, mutlak devlet (Leviathan) kurulmuş olup, güvenlik politikaları da egemen devletin yetki alanına girmiştir. Hobbes devlet eksenli güvenliği dış ve iç olarak ikiye ayırmıştır. Ona göre, dış güvenlik, devletin dış düşmanlara karşı koruma sağlama görevi, iç güvenlik ise devletin iç barışın sağlanması, kamusal güvenliğe dayalı zenginliğin yaratılması ve masum özgürlüğün tam bir şekilde sağlanması görevlerini içermektedir. Hobbes, devletlerarası ilişkilerin çıkar amaçlı ve güç ekseninde kurulduğunu belirtmiş ve uluslararası sistemin anarşik doğa durumunu ortaya koymuştur. Hobbes devletlerarası sistem ve politikaya ait fikirleriyle, geleneksel güvenlik yaklaşımının realist/ neo-realist ekolüne ait temel kabulleri açıklamıştır.³³

1.Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, modern egemen devletin güç temelli politikalarının, uluslararası düzeni koruma ve kendi güvenliğini sağlama konusunda yetersiz kaldığı düşüncesini güçlendirmiştir. Savaş sonrasında barışın ve güvenliğin yeniden tesisi için uluslararası hukuktan ve örgütlerden yararlanma fikri ortaya atılmıştır. Ayrıca dönemin ABD başkanı W. Wilson tarafından ortak güvenlik, self determinasyon gibi konuları içeren on dört ilke açıklanmıştır. Ortaya konan bu ilkeler saldırıları ortak güvenlikle engellemek ve dünya barışını tesisi etmek gibi Kant'ın liberal anlayışının izlerini taşımaktaydı. Wilson, Milletler Cemiyet'i fikriyle uluslararası barışı tesis etmeyi amaçlamıştır.³⁴ İdealist yaklaşımı savunan araştırmacılar, hukuka saygı, ortak evrensel değerler ve Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütlerin gelişmesine dayanan yeni bir dünya düzenini savunmuşlardır. Dünyanın gerçekte nasıl olduğundan çok, nasıl olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Ancak 1930'lardan itibaren Almanya'da Nasyonal-Sosyalist Hareket'in güçlenmesi, faşist yönetimlerin İtalya ve İspanya başta olmak üzere birçok ülkede başa geçmeleri ve sanayi devriminin de etkisiyle yaşanan ekonomik temelli güç mücadelesi, idealist perspektiften, düzeni korumanın ve güvenliği sağlamanın mümkün olmayacağını

³² Buzan, Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, s.24,25.

³³ Emeklier: "**Thomas Hobbes ve John Locke'un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi**", s.110.

³⁴ Şahin: "**Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO**", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.45,46.

göstermiştir.³⁵ İki Dünya Savaşı arasındaki dönemdeki düzenlemelerin başarısızlığı, güç ve çıkar temelli devlet mücadelesini ön plana alan realist yaklaşımın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Realizm, Antik Yunan döneminde Atinalılar ile Spartalılar arasında geçen Polonopez Savaşı'ndan, Thucydides'den etkilenen Hobbes'a, sonrasında ise 19.yy siyasi yaşamına ait devletlerarası ilişkileri ve uluslararası sistemi içerisine alan geniş bir süreci kapsayan ve Soğuk Savaş dönemi güvenlik politikalarını da yönlendiren önemli bir siyasi yaklaşım olarak etkisini sürdürmektedir.³⁶ Realist yaklaşım T. Hobbes'un insan doğasının bencil ve çıkarıcı olması üzerine yapmış olduğu değerlendirmesini benimsemiş olup, Morgenthau'nun insan davranışları ve dolayısıyla devlet davranışlarının açıklanmasında güce ulaşma mücadelesinin önemini vurgulayan fikirleriyle şekillenmiştir. Ayrıca E. Hallet Carr'ın 1940 yılında yazmış olduğu *The Twenty Year Crisis (Yirmi Yıl Krizi)* isimli kitabında yapmış olduğu idealizm eleştirisi, realist ekolün çerçevesini çizmiştir. Realist ekol, güç, çıkar ve insan doğası üzerine inşa edilirken, devlet bu yapının ana aktörü konumundadır. Realizm, geleneksel güvenlik anlayışının kavramsal alt yapısını kurmuştur. Realist yaklaşım, "sürekli bir güvensizlik ortamı" ve "güvende olmama durumu" üzerinden güvenlik kavramını inceler. Bu bağlamda, devletin askeri gücü ve çıkarları doğrultusunda sürekli hazırlık içerisinde olması gerektiğini ve bu sayede varlığını sürdürebileceğini ve ulusal güvenliğini sağlayabileceğini savunur. Ayrıca anarşi ve güvensizlik ortamı içerisinde devletlerin güvende olabilmesi ve çıkarlarını karşı tarafa kabul ettirebilmesinin yolunun sürekli güç ve kapasite artırımı olduğu belirtilmiştir. Bu sayede, realist ekol temsilcileri, askeri temelli ulusal güce önem verip, bireyin güvenliğini de devletin güvenliğine bir şekilde bağlı kılmaktadırlar.³⁷ Soğuk Savaş dönemindeki askeri/ideolojik rekabet, realist yaklaşımın güvenliğin devletler bazında ve salt askeri güçle ele alınması fikrine uygun bir ortam sağlamıştır. Bu dönemde, stratejik/askeri meseleler birincil öneme sahip politikalar (high politics) şeklinde ele alınırken; ekonomik, sosyal, kültürel ve çevresel meseleler ikincil öneme sahip politikalar (low politics) şeklinde değerlendirilmiştir. Bu

³⁵ Mustafa Aydın: "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, C.51, No:1, 1996, s.92.

³⁶ Elmas: **Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik**, s.49,50.

³⁷ Sandıklı, Emeklier: "**Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm**", s.6,7.

durum Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik politikalarında yaşanan dönüşüme paralel olarak, değişime uğramıştır.³⁸

1979 yılında yayınlanan *Theory of International Politics* adlı kitabıyla Kenneth Waltz, dış politikayı yalnızca insan doğası ve devlet kapasitesine dayandıran realist anlayışı, dış politikayı yalnızca bireye dayandıran liberal anlayışı ile sınıf çatışması ve üretim biçimini temel alan Marksist anlayışı eleştirmiştir. Waltz, uluslararası sistemin anarşik yapısı üzerinden neorealist yaklaşımı açıklamıştır. Ona göre, Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu yapısı ya da çok kutuplu uluslararası sistem, özünde merkezi bir otoritenin bulunmaması ve doğa durumunun devam etmesi sebebiyle anarşik olarak nitelendirilmelidir. Bu anarşik uluslararası sistem içerisinde, her devletin öncelikli amacının varlığını sürdürmek ve egemenliğini korumak olduğunu belirtmiştir. Waltz'ın ortaya koyduğu neorealist anlayış ile realist anlayış arasında güvenliğin sağlanması konusunda benzerlikler ve farklılıklar mevcuttur. Mesela, realist düşünür Morgenthau'ya göre, devletlerin diğerlerine üstün gelme ve egemenliği altına alma arzusu, insan doğasından kaynaklanmaktadır. Oysa neorealist düşünürler, bu durumun varlığını kabul edip, esas nedenin insan doğası değil, devletlerin içerisinde bulundukları risk ve tehdit ortamından kaynaklandığını belirtirler. Fakat her iki anlayış güvenlik politikalarının belirlenmesinde, devletleri temel aktör olarak görür ve güç mücadelesi temelinde sürekli bir güvensizlik ortamının varlığına işaret ederler.³⁹ Realizmin devlet temelli anlayışına, neorealistler sistemin büyük devletler tarafından belirlenmesi gerektiği fikrini ekleyerek, yaratılan hegemon sayesinde güvensizlik ortamının giderileceğini savunurlar. Bunun yanı sıra, hem realist hem de neorealist düşünürler, pozitivist* perspektifte, dünyayı gördükleri gibi açıklamayı tercih etmişlerdir. Bu çerçevede, geçmişten çıkarılan dersler sonucunda, kalıcı evrensel kavramlar ve kanunlar geliştirilmesi ile güvenliğin sağlanacağını düşünürler.⁴⁰

Soğuk Savaş'ın uluslararası alanda yarattığı dehşet dengesi ve AET gibi yeni oluşumların sisteme dahil olmasıyla, 1970'lerden itibaren iki kutuplu yapı

³⁸ Yücel: "Değişen Uluslararası Konjonktürde Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Etkileyen Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Faktörlerin Analizi ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, s.155.

³⁹ Tayyar Arı: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8.bs.,Bursa: MKM Yayıncılık, Nisan 2013, s.157-164.

Pozitivizm: Toplumsal yapıyı bilimsel çalışmalar ve yöntemler yoluyla yeniden düzenlemeyi amaçlayan ve bu yönüyle bilimi metafizikten ayırmaya çalışan bir tutumdur.

⁴⁰ John Baylis: "Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı", Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe** içinde (153-167), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, s.155.

gevşemeye başlamış, devlet ve devlet dışı çok sayıdaki aktörün karmaşık karşılıklı ilişkilerini açığa çıkarmıştır. Bu durum, varlığını sürdürme ve güvende olma ihtiyacının, siyasal, kültürel, ekonomik sınırların kalkması ile küresel boyutta yeniden yorumlanmasını sağlamıştır.⁴¹

1.3.2 Yeni Güvenlik Yaklaşımları

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, güvenlik kavramının entelektüel çevrelerce en çok tartışılan konu haline gelmesine neden olmuştur. İyimser olarak nitelendirilen araştırmacılar, çeşitli liberal demokrasi denemeleri, ulus-aşırı kapitalizm, uluslararası örgütler aracılığıyla veya hepsinin birleşmesiyle yüzyılın sonunda barış ve işbirliğinin sağlanacağını savunmuşlardır. Buna karşı kötümser tarafta olan araştırmacılar ise, medeniyetler arası ya da etnik temelli çatışmalar, silahların yayılması gibi nedenlerle geleceğin anarşik yapısına dikkat çekmişlerdir. Ancak tehditlerin sayısının ve çeşitliliğinin arttığı bilinciyle, güvenliği yeniden gözden geçirme ihtiyacı da hissedilmiştir. Güvenlik kavramına ait dar ve stratejik nitelikli çalışmalardan, geniş analiz alanlarına sahip derinlemesine yapılan çalışmalara geçilmesi fikri hakim olmuştur.⁴² Sistemin yapısının karmaşık bir hal alması ve tehditlerin her yönden gelebilecek derecede çeşitlenmesi, “biz” ve “öteki” yani ikili güç dengesine ait güvenlik anlayışının sürdürülebilir olmadığını göstermiştir.⁴³

Güvenliğin siyasi ve bilimsel kapsamı, uluslararası konjonktüre göre değişim göstermektedir. Güvenliğin kapsamına dair yapılan çalışmalar, siyasi tarihin kırılma noktalarıyla birlikte değişimler yaşamıştır. 1. Dünya Savaşı sonunda, Milletler Cemiyeti “kolektif güvenlik” anlayışının ortaya koymuş, 2. Dünya Savaşı sonrası ise ABD'nin küresel rolünü meşrulaştırmak amacıyla “ulusal güvenlik” terimi ileri sürülmüştür. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte güvenlik kavramı yeni bir anlayış kazanmıştır.⁴⁴ Aralık 1988'de Mihail Gorbaçov BM Genel Kurulu'ndaki konuşmasında ilk kez “yeni bir dünya düzeni” fikrini deklare etmiştir. Gorbaçov, daha fazla işbirliği yapılmasını ve devletlerarası ilişkilerin ideolojik sınırlardan

⁴¹ Dedeoğlu, **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, s.78.

⁴² Krause, Williams (Ed.): **Critical Security Studies: Concepts and Cases**, s.33.

⁴³ Beril Dedeoğlu: “Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.1, No:4, 2004, s.2.

⁴⁴ Brauch: **“Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”**, s.17.

arındırılmasını savunmuştur. Ayrıca kuvvet kullanımı ve tehdit olgularının uluslararası ilişkilerde meşru görülmemesini önermiştir.⁴⁵ Gorbaçov'un ortaya koyduğu "yeni düşünce" anlayışıyla, Doğu ve Batı bloğu devletlerinin karşılıklı benimseyecekleri güven artırıcı önlemler sayesinde, tehlike ve güvensizlik ortamının dağılması amaçlanmıştır. 1989 sonrasında önce Doğu Bloğunun daha sonra da Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, yeni bir dünya düzeni ve bu bağlamda yeni bir güvenlik anlayışı fikri güçlenmiştir. Gorbaçov tarafından yeni düzen veya yeni güvenlik olarak ilk defa açıklanan bu anlayışın kökenleri, yıllar öncesinde yapılan çalışmalara dayanmaktadır.⁴⁶ Bu çerçevede ilk, ortak güvenlik (common security) yaklaşımını öne süren ve Doğu-Batı gerginliğini azaltmaya çalışan Olof Palme'den bahsedilebilir. 1982 yılında Bağımsız Silahlanma ve Güvenlik Sorunları Komisyonu raporunda Palme, Soğuk Savaş Dönemi'nin Avrupa'da, tarafların nükleer silahlanma ve saldırı yoluyla oluşturduğu güç dengesinin, ortamı güvensiz hale getirdiği vurgulanmış ve buna karşı Avrupa'nın doğu ve batısıyla birlikte ortak bir güvenlik alanı yaratması ihtiyacını belirtmiştir.⁴⁷ İkinci olarak, kadın hareketleri ve bu kapsamda oluşturulan çalışmalardır. Kadınların geleneksel ve ayrımcı zincirlerden kurtarılmasını amaçlayan bu çalışmalar, liberal ve radikal feminist anlayışına göre stratejilerini belirlemiş ve bu çerçevede eşitlik üzerinden özgürleşmeyi ya da kadına ait değerlerin egemenliğinin savunulması biçiminde şekillenmiştir.⁴⁸ 1990 öncesi dönemin yeni düzene ait çağrışımlarını barındıran diğer bir çalışma ise Bağlantısızlar Hareketi'dir. Bağlantısızlık, 2. Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan, daha çok barış süreçlerine ait ve özünde rekabet halindeki bloklardan hiçbirine dahil olmama anlayışını barındıran bir akımdır. 1955 yılında çoğunluğunu Asyalı ve Afrikalı ülkelerin oluşturduğu, ABD ve SSCB çevresinde oluşan iki kutuplu yapıda, hiçbir tarafta bulunmak istemeyen ülkelerin birleşimi sonucu oluşan bir harekettir. Bu hareket, iki kutuplu sistemin güç dengesi ve silahlanma yarışında olmak yerine kendi ekonomik kalkınmalarını sağlamak ve sömürgeciliğe karşı

⁴⁵ Şahin: "Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.50 [Dipnot-150].

⁴⁶ Cizre, Cerrah: "Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi", s.47,48.

Olof Palme: 1969-1976 ve 1982-1986 yılları arasında İsveç başbakanı, sosyal demokrat siyasetçi.

⁴⁷ Tarık Ak: "Toplumsal Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Yaklaşımı", *The Academic Elegance*, C.5, No:10, 2018, s.90,91.

⁴⁸ Booth: *Dünya Güvenliği Kuramı*, s.193.

mücadele etmek düşüncesinden kaynaklanmıştır.⁴⁹ Mihail Gorbaçov'un 1980'lerin sonlarında ortaya koyduğu "alternatif güvenlik" düşüncesi, yine 1980'li yıllarda ABD'deki "Freeze", İngiltere'deki "Nükleer Silahsızlanma Kampanyası" ve Avrupa'da END (Avrupa'nın Nükleer Silahsızlanması) gibi çeşitli toplumsal hareketler, geleneksel yapıdaki güvenlik anlayışından farklı olarak ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışının düşünsel temelini ortaya koyan çalışmalar olduğundan bahsedilebilir. Tüm bu çalışmalar Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan yeni düşünsel anlayışa katkı sağlamıştır. Tüm bunlara ek olarak, 1990 sonrası yeni düşünsel anlayış içerisinde, güvenliğin kuramsal çerçevesi de tekrar inşa edilmiştir. Güvenliğin türetilmiş bir kavram olması ve kapsamının bireylere, toplumlara, devletlere ait siyasi bakış açısı ve felsefi dünya görüşüne göre değişmesi söz konusudur. Bu açıdan, güvenlik tüm zamanlar ve mekanlar için geçerli bir tanıma sahip değildir. Bu çerçevede, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin kuramsal çerçevesine ait yeni düşünce akımları ortaya çıkmıştır.

1.3.2.1 Barış Araştırmaları

Barış, dini ve bilimsel niteliğiyle felsefe, tarih, teoloji, sosyal bilimler ve hukuk gibi birçok alanda kullanılan bir kavramdır. Barış kavramı birçok farklı bilimsel açıklamayla farklı dönemlerde ve disiplinlerde kullanılmıştır. Kavramın kökenleri, Antik Yunan'da Platon'un savaş ve çatışmaların "polis"* içerisinde önlenmesi, Aristoteles'in tüm siyasi amaçların barış koşullarında gerçekleştirilmesi ve savaşın sadece "Polis'in" savunulmasında kullanılması bağlamındaki düşünsel yaklaşımlarına kadar götürülebilir. Ayrıca, Roma dönemindeki "Pax Romana" anlayışı da kavramın kökenleri açısından önemlidir.⁵⁰

Barış çalışmalarının amacı toplumsal ve siyasi gerçeklere alternatif semboller oluşturmak ve bunu yaparken de kuramsal, eylemsel pratikler yaratmaktır. Bu çerçevede, barış çalışmalarının öncelikli hedefi savaşı ortadan kaldırmak için onu anlamaya çalışmak olmuştur. Ve bu hedefini gerçekleştirdikten sonra, çatışmanın nedenlerini yok etme çabası içerisine girmiştir. Bu iki süreç sonunda tek

⁴⁹ Cafer Tayyar Karadağ: "Bağılantısızlar Hareketi" ,(Çevrimiçi), <http://www.academia.edu>, Erişim Tarihi: 1 Ocak 2019.

⁵⁰ Brauch: "Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü", s.28.

*Polis: Antik Yunan'da şehir devletleri.

bir çatı altında birleşmiş, savaşı devre dışı bırakmakla kalıcı barışın sağlanması bağlanmıştır. Tüm bu çıkarımlar kendiliğinden oluşmamıştır. Terry Terriff ve Lucy James öncülüğünde gerçekleştirilen araştırmalar ve sonucunda tespit edilen beş süreç, barış çalışmalarının kuramsal çerçevesinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Birinci süreç, iki savaş arası dönemde Wilson ilkeleri, Milletler Cemiyeti ve silahsızlanmayla ortaya çıkan idealist anlayıştır. İkinci olarak, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına nükleer silah tehdidine karşı silahların sınırlandırılması, çatışma çözümlemesi gibi çözüm arayışlarıdır. Üçüncü olarak, 1960 ve 70'li yıllarda küresel eşitsizlik, toplumsal adalet, ekonomik ve politik temelli her türlü şiddet karşısında meydan okumaların artışıdır. 1980'lerde Soğuk Savaş'ın nükleer caydırıcılık ve güç maksimizasyonu gibi tehditlerinin artması karşısında toplum içerisinde barış hareketlerinin büyümesi ve "alternatif savunma", "ortak güvenlik" gibi kavramların ortaya çıkması, barış çalışmaları kuramsal çerçevesinin belirlenmesinde dördüncü ve en etkili süreç olmuştur. Son olarak ise, 1990 sonrası dönemde cinsiyet meseleleri, çevre ve gıda güvenliği gibi geniş bir gündem oluşturulmasından bahsedilebilir. Tüm bu süreçler, barış araştırmalarının olumsuz süreçlerden olumlu ve kapsayıcı süreçlere doğru genişleyici bir dönüşüm geçirdiğini göstermektedir.⁵¹ Barış çalışmalarının geçirdiği bu süreçler ve sonrasında yaşadığı dönüşümde en etkili isimlerden bir tanesi Johan Galtung'tur. Kişilerarası ya da kurumsal şiddet ile ekonomik sömürü ve siyasi baskı anlamındaki yapısal şiddet ayrımını ortaya koymuştur. Galtung, bu ayrımı, barışın sadece savaşın olmaması durumunda ortaya çıkacağı tezine karşı yapmıştır. İnsanların sadece devletlerarası şiddet tehlikesinden değil, sosyo-ekonomik durumun getirdiği; açlık, evsizlik, sağlık güvencesinden yoksunluk vb. risklerden korunmasıyla barış ortamının sağlanabileceğini belirtmiştir.⁵² Ayrıca, uzun süreli bir barışın tesisi için bütünsel bir sosyal adaletin gerekli olduğunu ortaya koymuştur. Galtung'un çalışmalarına ek olarak kalıcı, istikrarlı barış kavramını geliştiren Kenneth Boulding'den de bahsedilebilir. İstikrarlı barışın sadece savaşın yokluğu anlamına gelmediğine vurgu yapan Boulding, silahların gölgesi altında er ya da geç savaşın olacağını belirtmiştir. Bu nedenle, insanların zihninde er ya da iki kutuplu yapıda taraflar arasında güvene dayalı ve

⁵¹ Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, s.89-91.

⁵² Cizre, Cerrah: **"Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi"**, s.45.

geleceğe dair olumlu beklentiler yaratılarak, istikrarlı bir barışın var olabileceğini savunmuştur.⁵³

1.3.2.2. Kopenhag Ekolü

Güvenliğin değişimine dair tartışmaların önemli bir kısmı, genişletmeyle ilgili olmuştur. Geleneksel güvenlik anlayışına dair en çok atıfta bulunulan Stephen M. Walt'ın "The Renaissance of Security Studies" isimli makalesinde güvenliğin gündeminin askeri olmayan sorunlara odaklanılacak şekilde genişletilmesi eleştirilmiştir. Walt, böyle bir genişlemenin, kavrama ilişkin bilimsel anlayışı zedeleyeceğini savunmuş ve sadece araştırma gündeminin ekonomik, iç siyaset, kimlik, çevre gibi konuları da içermesini önermiştir. Walt'un bu düşüncesi 1980 sorası dönemde güvenlik gündeminin genişletilmesi için yapılan bir davet niteliği taşımıştır. Güvenlik gündeminin genişletilmesi, aslında geleneksel güvenlik anlayışının sınırlandırdığı alandan çıkma anlamındadır. Barry Buzan tarafından genişletilmiş güvenlik gündemi, askeri, siyasi, iktisadi, toplumsal ve çevresel olmak üzere beş kategoride toplanmıştır. Bu noktada, güvenlik gündeminin genişletilmesi ve dönüşümü süreçlerindeki rolü sebebiyle, Barry Buzan ve Ole Weaver öncülüğünde gelişen Kopenhag ekolünden bahsedilmelidir. Devlet ve toplumu analiz konusu yapan Kopenhag ekolü çalışmaları, bireyi de devlet ve toplum arasında denge kurma arayışları esnasında doğrudan etkilemiştir. Bu bakımdan, Kopenhag ekolünün güvenlik anlayışı, liberal, post-yapısalcı ve neo-realist varsayımların karışımına zaman zaman verilen bir isim olmuştur.⁵⁴

1983 yılında yayımlanan *People, States and Fear* adlı kitabıyla güvenliğin kapsamının genişletilmesini savunan Buzan, devlet haricindeki nesnelerin de güvenlik konusu yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Buzan'ın genişletilmiş güvenlik gündemi olarak belirlediği beş kısımdan siyasal kategori, süper güçlerin dışındaki aktörlerin de siyasal güvenlik literatürü içinde yer edinmeye başladığını ifade etmektedir. Askeri kategori ise zorlamaya dayanan baskı ilişkileri olarak açıklanmış ve Soğuk Savaş döneminin nükleer silahlanma süreciyle bağdaştırılmıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının birlikte ele aldığı siyasi ve askeri güvenlik anlayışı,

⁵³ Ayşen Güldürdek: "The Welsh School in Critical Security Studies", Yayınlanamamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası ilişkiler(İngilizce) Anabilim Dalı, 2009, s.17.

⁵⁴ Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, s.199.

Buzan'ın güvenlik kategorilerinde ayrıştırmıştır. Diğer bir kısım ise iktisadi güvenlik kategorisidir. Ticaret, üretim ve finans ilişkileri bağlamında açıkladığı bu kategori, devletlerin refah ve ekonomik kapasitelerini arttırabilmesi için gerekli finansal kaynaklara ve pazarlara ulaşabilmesi olarak ifade etmiştir. Dördüncü olarak ise insanların eylemleri ile doğa arasında kurduğu ilişkiyi açıklayan çevresel güvenlik kategorisidir. Yaşanabilir bir çevrenin nasıl tehlike ve tehditlerden korunabileceğine odaklanmıştır. Çevresel güvenliğin, ekolojik denge ve sürdürülebilir kalkınma için önemini ifade etmiştir. Son kısım ise, toplumların gelenek, din, ulusal kimlik ve kültürlerini korumalarına, geliştirmelerine ve yeniden üretebilmelerine odaklanan toplumsal güvenlik kategorisidir. Buzan'ın açıkladığı, birbirinden bağımsız olmayan, karşılıklı etkileşim içindeki güvenlik alanlarına dair bu sınıflandırmanın amacı, 1990 sonrası yeni tehdit ortamının kavranması ve sorunlara çözüm bulunmasının kolaylaştırılmasıdır. Bu güvenlik kategorilerinin özelliği, genel bir güvenlik anlayışının paçalarını oluşturup, aynı zamanda özerk bir alana sahip olmalarıdır.⁵⁵

Kopenhag ekolü düşünürleri Ole Weaver ve Jaap de Wilde'in yazmış olduğu "*Security: A New Framework For Analysis*" adlı kitapta, Buzan tarafından güvenliğin kapsamının genişletilmesi çerçevesinde oluşturduğu kategorilerine ek olarak, devlet haricindeki aktörlerinde ön plana çıkarılmasından bahsedilmiştir. Bu bağlamda Ole Weaver tarafından toplumsal güvenlik kavramı tartışılmıştır. Güvenliğin genişletilmiş kategorilerden olan toplumsal güvenlik kavramı ile siyasi güvenlik kavramının birbiriyle benzerlikleri bulunmasına rağmen, içerik olarak farklılığa sahiptirler. Siyasi güvenlik genel anlamda devlet yapıları ve ideolojileriyle, hükümet sistemlerine bağlı tehditlere karşı savunma anlayışını içerir. Toplumsal güvenlik ise topluluğun kimliğine yönelik algılanan risklerin bertaraf edilmesini anlamını taşımaktadır. Ole Weaver tarafından ortaya atılan toplumsal güvenlik anlayışının güvenlik çalışmaları içerisinde önemli rol almasının belli başlı nedenleri vardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle Orta ve Doğu Avrupa'da etnik çatışmaların yoğunluk kazanması (Örneğin: Yugoslavya'daki savaşlar ve etnik çatışmalar) ve kimliğe, kültüre ait risklerin göz önüne alınması, toplumsal güvenlik çalışmalarının yükselişinin önemli kanıtlarıdır. Weaver, ulusal güvenliğı ele alınması için, toplumsal sektörün oluşturulması gerektiğinden bahsetmiş ve bunu yapmak için de ana kavramın kimlik olduğunu belirtmiştir. Bu çerçevede, toplumsal güvenlik, devletten bağımsız olan ve kendi kendilerini yeniden üretebilen büyük kimlik

⁵⁵ Sandıklı, Emeklier: "**Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm**", s.46-49.

gruplarının varlığı olarak tanımlanmıştır.⁵⁶ Kopenhag ekolünün toplumsal güvenliğe dair aktör ve içerik kapsamında yapmış olduğu genişletme, Weaver'ın "güvenlikleştirme" kuramı üzerine tasarladığı düşüncelerinden etkilenmiştir. Güvenlikleştirme, Kopenhag ekolüne ait fikirlerin düşünsel alt yapısını oluşturmuştur. Güvenlikleştirme, bir şeyin, değerli kabul edilen bir öznenin varlığına yönelik tehdit yapılması ve buna bağlı olarak alınan önlemleri ifade eder. Yani güvenlik gündeminin gelişmesi sonucu oluşturulan tehlike karşısında, geleneksel güvenlik anlayışının gayrı-askeri alanlara doğru genişletilmesi anlamını taşır. Güvenlikleştirme, söyleme dayalı siyasi bir süreçtir. Güvenlik tanımı, söylemdeki başarılı inşasına bağlı olarak geliştirilebilir. Güvenlikleştirme, bir konuyu varoluşsal bir tehdit olarak sunma sürecinde etkin bir yöntem olarak kullanılabilir.⁵⁷ Böylece söylemler aracılığıyla tehditler yaratılmış ve güvenlik alanına girmeyen birçok konu güvenlikleştirilmiş olur. Güvenlikleştirme bir söz edimi olarak ortaya çıkar. Weaver'a göre bir şeyin güvenlik konusu olarak adlandırılması, o şeye varoluşsal tehditler ve olağanüstü önlemler atfedilmesini sağlar. Bu bağlamda güvenlikleştirme ile aslında yapılmış olan, güvenlik konusu olan şeye siyasi bir anlam katmaktır. Mesela bir ülkenin başkanı, söyleminde bir konuyu güvenlik sorunu ilan ederse, o şey her anlamda toplumun önceliği haline gelir.⁵⁸ Kopenhag ekolü düşünürleri, eleştirel kuram araştırmacıları gibi, devlet elitlerinin söylemleriyle devlet bekasının korunmasını, başlıca güvenlik meselesi olduğu algısını yaratıp, böylece şiddeti meşrulaştırdıkları fikrini benimserler. Kısacası, konuların güvenlikleştirilmesiyle, söz konusu tehditlerin sürekli yeniden üretilmesi sağlanır. Soğuk Savaş döneminde tarafların söylemleri ya da ABD'nin Irak müdahalesi öncesi söylemleri buna örnek verilebilir. Bu çerçevede, Weaver güvenleştirmenin devlet elitleri tarafından oluşturulan muhafazakar bir yapı olduğunu belirtmiş ve güvenlik kavramına karşı güvenlik dışılaştırma kavramını geliştirmiştir. Bu kavram, önceden tehdit olarak algılanan bir konunun, artık tehdit olmaktan çıkarılması anlamını taşır.⁵⁹

Yeni güvenlik anlayışı içerisinde Kopenhag ekolünün, Soğuk Savaş sonrası güvenlik anlayışında yaşanan dönüşüme katkıları kabul edilmiş fakat bazı eleştiriler de ortaya çıkmıştır. O eleştirilerden ilki, Buzan'ın güvenliğin genişletilmesi amacıyla

⁵⁶ Ole Waever: "Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi", Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe** içinde (259-279), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, s.260-262.

⁵⁷ Buzan, Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, s.214.

⁵⁸ Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, s.137.

⁵⁹ Bayır: **"Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliğe Yönelik Teorik Tartışmalar"**, s.183.

ortaya koyduğu kategorilerinin politik bir amaç taşıdığı ve devleti temel aktör yaptığı yönündedir. İkinci olarak, güvenliğin söylemle ilgili olduğu anlayışıdır. Güvenikleştirmenin, söylem merkezli olduğu ve devletin de söyleme hakim olduğu için, devletlerin ana aktör olarak devam etmesinin sağlanması durumudur. Bunun sonucu olarak da güvenikleştirme çalışmalarının elitist olduğu ve söylem gücü olmayanların da güvenlik dışı bırakıldığı yönünde bir eleştiri söz konusudur. Son olarak ise, feminist perspektiften gelen ve cinsiyete dayalı güvensizliğin yok sayılması yönündeki eleştiri mevcuttur.⁶⁰

1.3.2.3. Eleştirel Kuram

Kökenlerini Kant, Hegel ve Marks'ın düşüncelerine kadar götürebileceğimiz eleştirel kuram, post-pozitivist/post-modernist bir yapıya sahiptir. Eleştirel kuram, 1924 yılında Frankfurt'ta Marx Horkheimer, Theodor Adorno ve Fredrich Pollock gibi bir grup akademisyenin oluşturduğu Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nün ürünü olan Frankfurt Okulu öncülüğünde yapmış oldukları çalışmalardan doğmuştur. Frankfurt Okulu'nun düşünce biçimi Ortodoks Marksizm'e* yönelttikleri eleştirel nedeniyle, Neo-Marksist ya da Batı Marksizm olarak değerlendirilir.⁶¹ Eleştirel kuram ilk kez, 1937 yılında Frankfurt Okulu düşünürü Max Horkheimer'in "Geleneksel ve Eleştirel Teori" makalesinde ortaya atılmıştır. Frankfurt Okulu çalışmalarından gelişen Eleştirel kuram, sosyoloji, etik, psikanaliz, felsefe ve sosyal antropoloji gibi disiplinlere kadar uzanan geniş bir alana sahiptir. Eleştirel Kuram, 1980'li yıllardan itibaren özellikle İtalyan Marksist düşünür Antonio Gramsci ve ondan etkilenen R. W. Cox'un aracılığıyla uluslararası ilişkiler disiplininde etkili olmuştur. R. Cox dışında Mark Hoffman, Andrew Linklater ve Richard Ashley gibi düşünürlerde Eleştirel kuramın gelişiminde rol oynamışlardır. Eleştirel kuramın kapsamı ve disipline

⁶⁰ Güldürdek: "The Welsh School in Critical Security Studies", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.23,24.

*Post-pozitivizm: Geleneksel teorilerin tarafsızlık ve nesnellik iddialarını sorgulayıp, eleştirel bir gözle bakan, ayrıca post-yapısalcılık ya da post-modernizm olarak kullanılan kavramdır.

⁶¹ Arı: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, s.451.

Ortodoks Marksizm: Altyapı-üstyapı ilişkisi yani ekonomik alanla siyasi alanın ayrımının kabul edildiği ve devlet tarafından yürütülen güvenlik politikalarının sadece sermayenin algıladığı tehditlerden ibaret olduğu yönündeki kısıtlı yaklaşımı ifade eden klasik Marksist görüş. (Birdişli, Fikret: "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü", Güvenlik Stratejileri Dergisi, C.10, No:20, 2014, sy.238,239.)

yansımaları farklı entelektüel çevrelerden farklı düşünürler aracılığıyla olduğu söylenebilir. Mesela Gramsci'den etkilenen R. Cox, S. Gill gibi düşünürler daha çok ekonomi politik konular çerçevesinde çalışmalar yapmışlardır. Marks'ın enternasyonalizm ve Kant'ın ebedi barış düşüncesinden etkilenen Jurgen Habermas'ın çalışmaları genel anlamda toplum sorunlarına yönelik olmuştur. Bunların dışında, hem Frankfurt Okulu'nun hem de R. Cox'un çalışmalarından esinlenen K. Booth ve R. Wyn Jones gibi düşünürler geleneksel güvenlik anlayışına alternatif geliştirerek Galler/Aberystwyth ekolü adı altında yeni güvenlik çalışmaları yürütmüşlerdir. Kısacası, eleştirel kuram içerisinde birden fazla anlayışa rastlamak mümkündür.

Eleştirel Kuramın öncü ismi Horkheimer'in geleneksel ve eleştirel teori üzerine yaptığı ayrım, eleştirel çalışma için önemli bir kaynaktır. Horkheimer'a göre, geleneksel yaklaşım, fikirlerin kuramlara dönüştürülmesiyle açıklanır. Fikirleri dönüştüren akademisyenlerin, değer ve inanç yargılarının bu dönüşüm esnasında geleneksel anlayış tarafından göz ardı edildiğini belirtmiştir. Horkheimer'in eleştirel kuram anlayışında değerlerden arındırılmış bir düşünce yapısının varlığı kabul edilemez. O, gözlemci ile gözlenen arasındaki ayrımı reddeder ve oluşturulan kuramların toplumsal ve siyasal yaşama ait girdilerle birlikte değerlendirilmesini savunur. Ayrıca kuramların, mevcut siyasal ve toplumsal yapıyı meşrulaştırmak yerine özgürleştirici olması gerektiği belirtilmiştir.⁶² Özgürleşme kavramı, Frankfurt okulu düşünürleri tarafından farklı süreçlerle ilişkilendirilmiştir. Horkheimer gibi ilk nesil Frankfurt Okulu düşünürleri özgürleşme sürecinin, insanın rasyonel bilgiye erişmesiyle mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Ancak bir sonraki nesil Frankfurt Okulu temsilcisi Habermas, özgürleşme sürecini, iletişim ve diyalog süreciyle ilişkilendirmiştir. Habermas'tan etkilenen Andrew Linklater ise özgürleşmeyi, politik toplumun etik ve ahlaki sınırlarının genişlemesiyle açıklar. Yani, özgürleşmenin ancak egemen devletin sınırlarının aşılması, vatandaş olanla olmayan arasındaki ayrımın kaldırılması ve tarafların birbirlerine karşı sorumluluklarını aynı bilinçle yerine getirmesini ifade etmiştir. Avrupa Birliği'nin gelişimi, Linklater'in düşüncelerini pratikte uygulanma halidir. Özgürleşme kavramı hakkında, Frankfurt Okulu tarafından yapılan bu çalışmalar, 1980 sonrası dönemde eleştirel güvenlik kuramı

⁶² Pinar Bilgin: " 'Critical Theory' in Security Studies: An Introduction", Paul D. Williams, Matt McDonald(Ed.): **Security Studies: An Introduction** içinde (Part:1, Chapter:4), 2008, (Çevrimiçi), <http://www.academia.edu>, Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019, s.92,93.

alışmalarında yoğun olarak tartışılmıştır. Özellikle Galler Ekolü temsilcisi Ken Booth özgürleşme kavramı çerçevesinde yeni güvenlik anlayışını temellendirecektir.⁶³

Eleştirel kuramın, 1980'lere kadar epistemolojik ve ontolojik varsayımlarla, kendisinden önceki dönemlerle ilişki kurduğu görülmüştür. Bunu geleneksel yaklaşımın temel argümanlarına karşı fikirler ileri sürerek yapmıştır. Geleneksel yaklaşımın güvenlik anlayışının, Soğuk Savaş döneminin tek geçerli düşünsel altyapısını oluşturması, eleştirel kuramcıların güvenlik konusu çevresinde yeni fikirler üretmesini zorunlu kılmıştır. Eleştirel kuram, en başta geleneksel yaklaşımın güvenlik olgusuna dair devlet merkezli ve ulusal güvenlik temelli anlayışını sorgulamıştır. Eleştirel kuramcılar, ulusal güvenliğe yaşamsal bir değer atfedilmesine karşı çıkmış ve tek tip bir güvenlik anlayışının getirdiği paradokslara yoğunlaşmışlardır. Eleştirel kuram temsilcileri, geleneksel anlayışın, güç politikaları, güç dengesi, ulusal çıkar ve güvenlik ikilemi gibi kavramları ön plana çıkararak, tekdüze, dar ve kurgulanmış bir dünya çizdiğini ileri sürmüşlerdir. Bu bağlamda eleştirel kuramın öncü isimlerinden Robert Cox'un düşünceleri önemlidir.⁶⁴ Cox geleneksel ve eleştirel kuram ayrımını, problem çözücü ve eleştirel kuram olarak adlandırmıştır. Ona göre, problem çözücü teoriler pozitivist metodolojiyi benimser ve bu nedenle, obje-suje, olgu-değer gibi kavramların ayrımını bilginin doğası ile bağdaştırırlar. Bunun sonucu olarak da geleneksel yaklaşımın kendilerini var eden toplumsal ve siyasal düzenin dar çerçevesinden çıkamadıklarını savunur. Cox, "teorinin daima bir şey, birisi ve bir amaç dolayısıyla var olduğunu" belirtmiştir. Bu nedenle de geleneksel anlayış temsilcilerinin, tarihin sürekli tekrarlanan ve değişmez olduğu görüşünde olduklarını ve böylece hegemon konumdakileri koruduklarını belirtir.⁶⁵ Ayrıca, devletin askeri ve politik güvenliğin tesisi konusunda referans nesnesi olması ve güvenlik söylemi çerçevesinde oluşturulan baskı ve şiddeti meşru kılınması sağlandığından bahsedilebilir. Cox' a göre teorinin daima bir şey ve birisi için olması anlayışı, eleştirel güvenlik yaklaşımını da biçimlendirmiştir. Özetlemek gerekirse, eleştirel kuram geleneksel yaklaşımın tekil güvenlik anlayışı karşısında,

⁶³ Volkan Yaramış, Klevis Kolasi: "Eleştirel Teori, Hegemonya ve Güvenlik", Mehmet Şahin, Osman Şen(Ed.): Uluslararası İlişkiler Teorileri: Temel Kavramlar içinde, (Çevrimiçi),https://www.academia.edu/5894904/ Ele%C5%9Ftirel_Teori_Hegemonya_ve_G%C3%BCvenlik_Critical_Theory_Hegemony_and_Security_p._171-208, Erişim Tarihi:12 Ocak 2018, s.181,182.

⁶⁴ Sandıklı, Emekler: "Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm", s.28.

⁶⁵ Burcu Bostanoğlu, Mehmet Akif Okur: **Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox**, 2. bs., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Eylül 2009, s.41-48.

güvenliğe sübjektif bir anlam katmıştır. Güvenliğin devlet merkezli anlayışı karşısında toplumsal ve birey güvenliğinin ihmalini eleştirmiştir. Ayrıca geleneksel yaklaşımın dar perspektifi karşısında güvenliğe geniş ve derinlemesine bir anlayış sunmuştur.

1.3.2.4. Galler/Aberystwyth Ekolü

Soğuk Savaş'ın sona ermesi, yeniden düşünme, yeniden tanımlama ve güvenliği yeniden kavramsallaştırma hedefindeki geleneksel olmayan yaklaşımlarının önünü açmıştır. Geleneksel yaklaşımların tehdit anlayışı, referans nesneleri ve güvelik algısı sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede geleneksel anlayışın kısıtlı ve tek düze anlayışına karşı alternatif yaratmak ve farklı yollar bulmak amacıyla eleştirel kuram adı altında çalışmalar yapılmıştır. Eleştirel kuram çalışmaları, öncelikle geleneksel yaklaşıma ait güvenlik anlayışının temel varsayımlarını sorgulamıştır. Bu bağlamda 1996 yılında Keith Krause ve Michael Williams'in derlediği "Critical Security Studies: Concepts and Cases" isimli kitap yol gösterici olmuştur. Bu çalışmayla Soğuk Savaş sonrası değişen tehdit ve risk algıları karşısında güvenliğe dair geleneksel varsayımlardan nasıl uzaklaşılacağı tartışılmıştır. Ayrıca, güvenliğe ait derinleşen ve genişleyen bir yaklaşımdan söz etmişlerdir.⁶⁶ İngiltere'deki Aberystwyth Üniversitesi'nde Ken Booth, Richard Wyn Jones, Andrew Linklater, Keith Krause ve Michael Williams gibi akademisyenler tarafından Galler/Aberystwyth Ekolü adı altında gerçekleştirilen eleştirel güvenlik çalışmaları, güvenliğe yönelik yapılan bu yeni değerlendirmeler kapsamında öne çıkmıştır. Eleştirel güvenlik çalışmaları genel anlamda, Frankfurt Okulu'nun temellerini attığı ve K. Booth ve Wyn Jones ile onların Aberystwyth Üniversitesi'ndeki öğrencileri tarafından geliştirilen bir eser olarak tanımlanır. Yeni güvenlik çalışmalarının Galler ekolü, güvenlik perspektifini iki analitik düzeyde oluşturmuştur; güvenliği derinleştirmek (deeping security) ve güvenliği genişletmek (broadening security). Derinleşme düzeyi, devleti merkezden uzaklaştırarak, devleti aşan çevre güvenliği ya da devlet altında oluşan toplumsal güvensizlikler ile diğer güvenlik sorunlarının referans objesi yapılması ve buna göre politika gündemleri belirlenmesi anlamında kullanılmıştır. Genişletme düzeyi ise, karşılaşılan sorunların

⁶⁶ Güldürdek: "The Welsh School in Critical Security Studies", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.41,42.

güvenlik konusu haline getirilmesi yani güvenlikleştirilmesi yerine sorunların siyasiliğinin ortaya çıkarılması anlamını taşır. Kadın erkek tüm insanların karşılaştıkları tehditleri ortaya çıkarıp, güvenliğin siyasi ve kurucu karakterini vurgular. Galler ekolünün bu tutumu ayrıca, Kopenhag ekolünün, sorunları güvenlik dışına çıkarma çabasıyla zıtlık göstermektedir. Galler ekolü, sorunları güvenlik dışına çıkarma yerine güvenliğin siyasiliğini ortaya koymaya çalışır. Ancak bu durum Kopenhag Ekolü tarafından sorgulanmıştır. Onlara göre, güvenliğe siyasi bir nitelik kazandırılması, güvenlik kaygılarının devlet elitlerinin söylemleri yoluyla oluşturulacağı ve bunun askeri ve devlet merkezli güvenlik anlayışını sürdüreceğidir. Bu bağlamda Kopenhag Ekolü temsilcileri “güvenlik dışına çıkartma” fikrini savunmuş, buna karşı Galler ekolü temsilcileri ise güvenliğe siyasi nitelik kazandırma arayışına girmişlerdir. Galler ekolü temsilcileri, bu çabayı üç ana argümana dayandırır.⁶⁷ İlki stratejiktir. Buna göre, sorunların güvenlik meselesi olmaktan çıkarılması, bireylerin güvenlik kaygılarının, güvenlik elitinin söylemlerine terk edilmesi anlamına gelir. Bu açıdan güvenliğin siyasileştirilmesi, onun göz ardı edilmesini ve esasen sorgulanmaması engeller. İkincisi etik-politiktir. Etik-politik argüman, güvenliğin geleneksel anlayış çerçevesinde oluşturulan dar kalıbından çıkarılmasını savunur. Bu bağlamda kastedilen, güvenliğin bir tarafın kazandığı bir tarafın sürekli kaybettiği gündemler çevresinde oluşturulmaması ve sesi duyulmayanlarında sesinin çıkmasına yardımcı olacak diyalog, tartışma yollarının kurularak, insanların endişelerinin ön plana alınmasıdır. Üçüncü ve son argüman analitiktir. Analitik argüman, tarihsel, ampirik ve söylemsel bulgular üzerinden farklı bölgelerdeki güvenlik sorunlarının çözümlenmesi için inceleme yapılmasını anlamına gelmiştir. Kısacası, bu üç argüman sayesinde, güvenliğin siyasiliği vurgulanmış ve güvenlik dışına çıkarma yerine alternatif durumların yaratılması amaçlanmıştır.⁶⁸ Bu bağlamda, Galler ekolü temsilcilerinden Wyn Jones, eleştirel güvenlik çalışmalarının merkezine güvenlikleştirme politikalarını koymak yerine güvensizliğe neden olan, kadın, erkek ve toplum gibi aktörlerin deneyimlerini yerleştirmeyi savunmuştur. Bu çerçevede, referans nesnesi olarak bireyi almış ve çevre, ekonomi, gıda gibi çeşitli sorunları gündeme taşımıştır. K. Booth bu düşünceler paralelinde, Edward Hallet Car’ın yirmi yıllık kriz değerlendirmesini

⁶⁷ Bilgin: “**Critical Theory in Security Studies: An Introduction**”, s.97,98.

⁶⁸ Pınar Bilgin: “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, **Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi(SAREM)**, C.8, No:14, Ocak 2010, s.84,85.

yeniden ele almış ve esas krizin, bir dizi çevresel, politik ve insani felaketten sonra geleceğinden bahsetmiştir.⁶⁹ Galler ekolü temsilcilerine göre, bireyler, etnik gruplar, uluslar ve tüm dünya insan topluluğu, güvenlik sorunlarının alternatif aktörlerini oluşturur. Güvenliğin bu karmaşık doğasından dolayı askeri tehditlere ek olarak diğer tehditlerde güvenlik çalışmalarının konusu yapılabilir. Booth bu durumu derinleşmeden kaynaklanan genişleme olarak yorumlamıştır.⁷⁰ Booth'a göre, güvenlik askeri-politik konuların baskınlığından çıkarılmalı ve gündelik sorunlarda güvensizlik kapsamında değerlendirilmelidir. Tam bu noktada, derinleşmeden kaynaklanan genişleme olarak bahsettiği olgu, kıtlık, etnik rekabet, politik baskı, cinayetler, terörizm, devlet içi çatışmalar, ekonomik krizler bir dizi sorunun güvenlik kapsamına alınması anlamını taşımaktadır.⁷¹

Galler ekolü, geleneksel kuramın klasik güvenlik anlayışına karşı oluşturduğu derinleşmeye dayalı genişlemesi dışında, güvenlik çalışmalarını özgürleşme ekseninde biçimlendirmiştir. Özgürleşme kavramının güvenlik araştırmaları kapsamındaki ilk incelemeleri, çalışmanın bir önceki bölümünde de bahsedildiği üzere Frankfurt Okulu temsilcileri Horkheimer, Habermas ve Linklater tarafından oluşturulmuştur. Bu görüşlere tekrar değinilmesi gerekirse, Horkheimer, özgürleşmeyi, bireysel insanın acı çekmekten kurtuluşu ve varlığının önündeki engellerin kaldırılarak mutluluğunun artırılması olarak tanımlamıştır. Habermas ise özgürleşmeyi iletişim süreciyle ilişkilendirmiştir. Ona göre iletişim süreci ideal bir konuşma toplumu yaratılması yani diyalog yoluyla mümkündür. Konuşma özgürlüğü geçerli olmadan, özgürleşme fikrinin kalıcı olmayacağını savunmuştur.⁷² Özgürleşme kapsamında yapılan bu değerlendirmeler, özellikle 1990 sonrası dönemdeki insan hakları ihlalleri, kadınlara yönelik baskılar, etnik sorunlar, yoksulluk, çevresel felaketler gibi güvenlik sorunlarının gündeme gelmesiyle, Ken Booth tarafından derinleştirilmiştir. Booth'un özgürleşme kavramını açıklarken ilk olarak tarihsel bakış açısından bahsetmek gereklidir. Booth, özgürleşme kelimesinin kökenine inerek Latince "emancipare" yani kölelik ve vesayetten kurtulma anlamında kullanıldığını bahsetmiştir. Modern anlamda ise özgürleşme kavramının Aydınlanma sürecinde şekillendiğini ve bu sebeple dini hoşgörüsüzlük, cehalet,

⁶⁹ Buzan, Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, s.205,206.

⁷⁰ Güldürdek: "The Welsh School in Critical Security Studies", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.43,44.

⁷¹ Sandıklı, Emeklier: "**Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm**", s.55.

⁷² Güldürdek: "The Welsh School in Critical Security Studies", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.65-67.

monarşik despotizm gibi belli baskılara karşı mücadele etme anlamını taşıdığını belirtir. Zamanla özgürleşme kavramına ilerleme, doğanın kontrol altına alınması, eşitlik arayışı gibi olumlu anlamlar yüklendiğinden bahsetmiştir. Özellikle 19.yy'da özgürleşme kavramının, ABD'deki köleler, Avrupa'daki Yahudiler, Britanya'daki İrlandalılar ve Rusya'daki serfler için bir haykırış olduğunu vurgulamıştır.⁷³ Bu tarihsel tanımlamasından yola çıkarak özgürleşme kavramını şöyle tanımlamıştır: *“Siyasetin bir söylemi olarak özgürleşme, insanları, onların özgürce yapmayı seçecekleri şeyleri(başkalarının özgürlüğüyle uyumlu olacak şekilde) gerçekleştirmelerinin önüne geçen baskılardan korunmayı amaçlar. Siyaset için üçlü bir çatı sunar: bilgi için felsefi bir çıpa, toplum için bir ilerleme kuramı ve baskıya karşı direnmek için bir pratiktir. Özgürleşme insanlığın icadının felsefesi, kuramı ve siyasetidir.”*⁷⁴ Booth, güvenlik ve özgürleşme arasında *“aynı madalyonun iki yüzü”* ifadesiyle ilişki kurmuştur. Bu kavramsallaştırmasıyla güvenliğin araç, özgürleşmenin ise amaç olduğunu belirtmiştir. Özgürlüğün, güç veya emir yerine gerçek güvenlik ürettiğini, ayrıca güvenlikle olan bağlantısının, bireylerin ve sosyal grupların dünyanın farklı yerlerindeki mücadelelerine dayanak sağladığını vurgulamıştır. Kısacası Booth'un *“benim özgürlüğüm senin özgürlüğüne bağlı söz”*, ötekileştirme ve tehditlerin, özgürlük ve güvenlik arasında sağlanan birliktelikle giderileceği çıkarımı yapılmasını kolaylaştırmaktadır.

1.4. Güvenlik Kavramının Asker-Sivil İlişkilerindeki Konumu

Toprak mülkiyetini elinde bulunduran aristokratlar, toprağı işleyen köylüler ve egemen konumdaki kilise etrafında şekillenen feodal düzende, hem ekonomik hem de siyasi açıdan sınırlı bir yaşam mümkün olmuştur. Ancak coğrafi keşifler ve buluşlar, Orta Çağ'ın sınırlı ve karanlık yaşam koşullarının aşılmasını sağlamıştır. Aristokratların ve kilisenin egemenliği geçerliliğini yitirmiş, monarşilerden ulus devletlere doğru evirilen bir süreçte modern devletler ortaya çıkmıştır. Bu noktada, Yunan Şehir devletlerinden 18.yy'a kadar çeşitli biçimlerde karşımıza çıkan merkezi yönetim yapılanması, 1789 Fransız İhtilali sonrası ulus-devlet anlayışının ortaya çıkışıyla modern biçimine bürünmüştür. Ayrıca 19.yy'daki sanayi devrimiyle Batılı ve diğer devletlerarasındaki karşılıklı ticari ilişkiler gelişmiş, bu da modern devlet

⁷³ Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, s.140.

⁷⁴ A.e., s.141.

anlayışının yerleşmesine yardımcı olmuştur. Bu merkezi yapıdaki devlet anlayışının karmaşıkleşan toplumsal, ekonomik ve siyasi süreçleri idare edebilmesinin yolu merkezi bir hukuk sisteminin oluşturulmasıyla sağlanmıştır. Ayrıca modern siyasi yapının işleyebilmesi için uzman kadrolardan oluşan personele ihtiyaç duyulmuş ve bu çerçevede iş bölümü yapılarak, merkezi otoritenin ihtiyaçlarına göre sistem düzenlenmiştir. Bu bağlamda Weber'in geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal olmak üzere üç farklı otorite anlayışından bahsedilebilir. Weber, geleneksel otorite anlayışı ile ilkel ya da kırsal toplumsal süreçleri, karizmatik otorite anlayışı ile peygamberler, feodal beyler ve krallara bağlı yaşanan toplumsal süreçleri ifade etmiştir. Ancak Weber'in rasyonel-yasal otorite anlayışı hukuki, merkezi, verimli ve öngörülebilir nitelikleri sebebiyle diğerlerinden ayrılmış ve modern devlet anlayışı fikriyle örtüşmektedir. Weber'in bu otorite anlayışının kaynağındaki, kanunlara ve iş bölümüne dayalı örgütsel yapı "bürokrasi" olarak açıklanmaktadır. Yani, herkesin görev tanımının belli olduğu, uzmanlaşmaya dayalı, hiyerarşik yönetim sistemine sahip ve kimsenin sahip olduğu yetkileri çıkar, güç amaçlı kullanmadığı bir yönetim aygıtıdır. Bu çerçevede Weber'in modern devlet anlayışı bürokrasi temelinde kurumsallaşmıştır. Weber'in modern devletin işleyişine dair oluşturduğu rasyonel-yasal anlayış, devletin varlığını sürdürebilmesi ve iç-dış otoritesini koruması açısından şiddet araçlarının kullanılmasını siyaset aygıtının unsurlarından biri olarak görmüştür.⁷⁵ Bu kapsamda, modern devlet aygıtının kurumsallaşmış yapısı içerisinde ordu, önemli bir bürokratik örgüt olarak ortaya çıkmıştır. İş bölümü ve uzmanlaşma ile askeri teknolojinin ve bilgi düzeyinin artışı modern orduların yanı sıra mesleki anlamda askerliğin ortaya çıkışını hızlandırmıştır. Böylece önceki devlet biçimlerinde görülen hem yönetme gücünün hem de askeri gücün tek kişinin elinde bulunduğu yapı ortadan kalkmıştır. Askeri kesim, merkezi ordu hiyerarşisi içerisinde yasalara ve yöneticiye bağlı olarak, devletin güvenliğinin sağlanması rolünü üstlenmiştir. Yöneticiler ise sivil kesim içerisinde demokratik yollarla seçilen ve bürokratik teamüllere uygun devlet işleyişini üstlenen bir niteliğe sahip olmuştur. Ancak bu durum zamanla, iki kesim arasında yaşanan güç mücadelesi ya da bir kesimin diğerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanması isteği nedeniyle karmaşık bir hal almıştır. İşte tam bu noktada asker-sivil ilişkileri olarak tanımlanan olgudan

⁷⁵ Berna Fildiş: "Marx, Durkheim ve Weber Üzerinden Klasik Dönem Sosyolojisinde Modern Devlet ve Modern Ordular", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.11, No:3, 2018, s.1861-1871.

bahsedilebilir.⁷⁶ Sivil-asker ilişkileri sorunsalı, tarihsel süreç içerisinde devletin siyasi sistemi ve toplum sosyolojisine göre farklılık gösteren ancak hepsi için geçerli bir konudur. Prusyalı general ve savaş teorisyeni Clausewitz'in "*savaş, politikanın şiddete dayalı farklı araçlarla sürdürülmesidir.*" ifadesinden anlaşılacağı üzere asker ve sivil kesim arasında ilişkiler modern devletlerin en temel sorunsalı olmaktadır. Bu bağlamda asker-sivil ilişkilerine yönelik farklı kuramcılarının görüşlerinden bahsedilmelidir.⁷⁷

İlk olarak sivil-asker ilişkileri sorunsalını "praetorianism" kavramı üzerinden açıklayan Eric Nordlinger'dan bahsetmek gerekir. Nordlinger, devletin nihai gücünün onu devirebilecek tüfeklere, tanklara ve uçaklara sahip olan insanlarda yattığını belirtir. Ona göre, bu silahlara sahip birleşmiş bir subay birliği yani modern ordu, sivil yönetimi kontrol altına alma konusunda oldukça elverişli bir konuma sahiptir. Bu bağlamda tüm ülkelerin silahlı kuvvetlerinin önemli ölçüde siyasi etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. Askeri subayların, siyasi yönetimi ele geçirme ya da etkilemek amacıyla yaptıkları davranışlar sonucunda Praetorian askerler haline geldiklerini belirtir. Praetorianism, askeri subayların, fiili ve tehdit altındaki güç kullanımları aracılığıyla baskın siyasi aktörler olmaları durumudur. Nordlinger, "Praetorianism" kavramının askerlere sağlamış olduğu müdahale alanını moderatör, koruyucu ve kural koyucu sınıflandırmalarıyla açıklamıştır. Moderatör sınıflandırmasıyla açıklamaya çalıştığı durum, askerlerin politik gücü ele almadan politik tartışmalar ve hükümet kararları karşısında veto gücünü kullanmasıdır. Bu sayede hem statükoyu korumuş hem de politik düzene hakim olmuş olurlar. Genellikle bu yaklaşım politik çatışmaların yoğunlukta olduğu Latin Amerika ülkelerinde görülmektedir. Moderatör sınıflandırmasına benzer yönleri olmasına rağmen koruyucu yapıdaki "Praetorian" askeri anlayış, hükümet kontrolünü kendi eline alır. Sivil yönetimin başarısızlıklarının başlamasından önce tanımlanan temel statükoya ait değerlerin korunmasını amaçlanmaktadır. Etkinlikleri iki ya da dört yıllık süre boyunca devam eder ve önceki hükümet kararlarını modifiye etmeyi tercih ederler. Son olarak kural koyucu "Praetorian" şeklinde sınıflandırılan kesim ise, moderatör veya koruyucu olarak nitelendirilen sınıflara nazaran daha az görünüme sahiptir ve direk müdahalede bulunmaz. Amacı, politik, sosyal ve ekonomik yaşama ait yapıyı şekillendirmek ve

⁷⁶ Ahmet Barbak: "Sivil Kontrol Kavramının 17'inci Yüzyıldan Günümüze Gelişimi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.70, No:4, 2015, s.870,871.

⁷⁷ Kazım Uğur Kızılaslan: "Dış Politikanın Sivil-Asker İlişkileri Üzerindeki Etkisi: AB Koşulluluk İlkesi ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Paradigması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2018, s.58,59.

yön vermektir. Kural koyucular, zaman zaman kendilerini modernleştirici ve devrimciler olarak da ifade etmişlerdir.⁷⁸

Tablo 1.2
Askeri Müdahalenin Sınıflandırılması

	Modaratör	Koruyucu	Kural Koyucu
Gücün Derecesi	Veto Gücü	Hükümet Kontrolü	Rejimin Etki Altına Alınması
Politik ve Ekonomik Amaçlar	Statükonun Korunması	Statükonun Devamı	Politik ve Sosyo-ekonomik Dönüşümü Yönlendirmek

Kaynak: Eric A. Nordlinger: **Soldiers In Politics: Military Coups and Governments**, Prentice Hall International INC, London, 1977, s.22.

Nordlinger'in "Praetorianism" kavramına yaptığı atıf, kavramın tarihsel anlamı içerisinde gizlidir. Bu kavram, Roma İmparatorluğu döneminde, imparatorun korunması için özel olarak oluşturulan Praetorian Muhafızları'ndan kaynağını almaktadır. Bu muhafız birliği, imparatorları korumanın yanı sıra imparatorları devirmek ve Roma Senatosu'nun birbiri ardına gelen imparatorların seçimlerini kontrol etmek amacıyla hareket etmiştir. Nordlinger, praetoryanizm kavramı üzerinden yaptığı açıklamasını iki noktada derinleştirmiştir; askeri müdahalenin yöntem ve yolları ile askeri müdahale sonrası kurulan yönetim yapısıdır. Praetoryan eğilimleri, sivil kontrolün bir karşıtı olarak nitelendiren Nordlinger'a göre, sivil kontrolün tesis edilebilmesini üç farklı modelden bahsetmiştir. Geleneksel sivil denetim, askerlerle siviller arasındaki inanç ve değerlerin örtüştüğünü, bu sebeple de sivil denetimin rahatlıkla sağlanabileceği modeldir. Liberal sivil denetim modelini ise, uzmanlaşma ve iş bölümü temelinde sivil ve askerlerin ayrıştığı bir model tasvir edilmiştir. Askerler, ulusal güvenlikle ilgilenirken, siviller, kural koyucu ve yönetici konumundadır. Üçüncü olarak ise, nüfuz modelinden bahsetmiştir. Buna göre, sivil idarecilerin siyasi ideolojileri çerçevesinde oluşturulan bir silahlı kuvvet yapılanması ortaya çıkar. Bu modelde sivil otoriteye karşı subayların itaat ve sadakati sorgulanır ve ordu, sivil politik ideolojilerin kontrolündedir. Sonuç olarak Nordlinger, asker-sivil

⁷⁸ Eric A. Nordlinger: **Soldiers In Politics: Military Coups and Governments**, Prentice Hall International INC, London, 1977, s.15-28.

ilişkileri sorunsalına çözümün, siyasi eşitlik, özgürlük, muhalefet hakkı ve hukukun üstünlüğü gibi değerleri savunan anti-militarist ve liberal anlayış içerisinde, sivil üstünlüğe saygı gösterilen bir yapının kurulmasıyla sağlanacağını belirtmiştir.⁷⁹

2. Dünya Savaşı'nın önemli İngiliz komutanlarından Mareşal Earl Wavell; *"devlet adamı ile askerin birbirlerinin yerini tutmaları imkanı korkarım geçen yüzyıl(19.yy) ebediyen tarihe karışmıştır. Almanlar savaşıma işini profesyonelleştirmiş, modern icatlar ise, savaşın teknik yönlerini arttırarak, onu bir ihtisas alanına dönüştürmüştür. Aynı durum demokrasi yoluyla profesyonelleşen siyaset için de aşağı yukarı geçerlidir. Her ne kadar ikisi de aynı zanaatın, yani insanların yönetimi ve insana ait işlerin düzenlenmesi zanaatının dalları olsa da, artık hiçbir insan her iki vazifeye birden talip olmayı ümit edemez."*⁸⁰ ifadesi, Samuel P. Huntington'ın asker ve sivil ilişkilerine dair düşünce altyapısını tanımlamıştır. Ona göre 19.yy öncesinde askerlik ilmi ile siyaset arasındaki birliği bünyesinde toplayabilen Napolyon'unun yerini, asker-sivil ayrımını sembolize eden Moltke ve Bismarck almıştır. Huntington, asker ve sivil ilişkilerine dair yapılan akademik çalışmaların en önde gelen isimlerindendir. Devlet adamı ile asker arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiği konusunda tam ve kesin bir tanım yapmanın mümkün olmadığını vurgulayan Huntington, bu ilişkinin kapsamına dair bazı ilkeler ortaya koymuştur.⁸¹ Bu bağlamda ilk olarak nesnel ve öznel olmak üzere ikiye ayırdığı sivil kontrol türlerinden bahsedilebilir. Öznel sivil kontrol biçimi, sivil ve yasal otoriteler arasında silahlı kuvvetlerin kontrolünün kim tarafından sağlanacağı şeklinde ortaya çıkan güç mücadelesinin göstergesidir. Çeşitli tarihsel deneyimlerde görülen bu kontrol biçimi, askeri konuda uzmanlaşmış personelin bulunmadığı durumlarda ortaya çıkar. Bu kontrol biçimi sayesinde silahlı kuvvetler politik çıkarların gerçekleştirilmesi adına bir araç olarak kullanılır. Nesnel kontrol ise, askeri profesyonelleşmeyi maksimum dereceye çıkarmaya dayanan ve modern toplumlarda görülen bir türdür. Nesnel sivil kontrol politik anlamda tarafsız ve steril bir yapı oluşmasını sağlarken, askeri gücü sınırlandırır.⁸² Huntington'ın asker-sivil ilişkilerine dair ortaya koyduğu düşüncelerinin profesyonelleşme kavramı çevresinde inşa edildiği söylenebilir. Bu nedenle kavramın derinlemesine incelenmesi faydalı

⁷⁹ A.e., s.2-28.

⁸⁰ Huntington: **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti** , s.99.

⁸¹ A.e., s.99,100.

⁸² Thomas Falkenberg: "Civil- Military Relations and Problems – Germany and Russia", Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, ABD: California, Monterey, Naval Postgraduate School, Haziran 1997, s.10-12.

olacaktır. Bu bağlamda, 18. ve 19.yy'daki teknolojik gelişmeler, nüfus artışları, şehirleşmenin yükselişi ile sanayi ve ticari aktivitelerin yoğunluğu, iş bölümünü ve işlevsel ihtisaslaşmanın artışı da beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra yaşamsal aktiviteler çeşitlenmiş, tehdit olguları artmış ve buna bağlı olarak da askeri kuvvetler de karmaşık yapılar halini almıştır. Askeri alan ile siyasi alanın ayrımı kaçınılmaz olurken, askeri ve siyasi ihtisaslaşmayı mecbur kılan bazı unsurlar söz konusu olmuştur. Huntington'ın profesyonelleşme ile ortaya koyduğu durum askeri ihtisaslaşmaya denk gelmektedir. Bu çerçevede askeri ihtisaslaşmayı zorunlu kılan bazı unsurlardan bahsedilmesi gerekir. İlk olarak ulus devletlerin büyümesi ve buna bağlı olarak devletlerarası artan rekabet tüm ulusların profesyonel bir askeri kadroya sahip olmasını mecbur kılmıştır. İkinci olarak, demokratik yapıların ortaya çıkışıyla birlikte, sivil otorite tarafından araç olarak kullanılmayan silahlı kuvvetler, kendi bağımsız yapısına kavuşmuş ve ihtisaslaşması artmıştır. Son olarak ise, hem demokratik yapıların tesisi hem de merkezi otoritenin varlığıyla, silahlı kuvvetler tek bir otoriteye ait kurumsal yapıda örgütlenmiş ve gelişimi için kendine alan yaratabilmiştir.⁸³ Bunlar dışında, Huntington'un sivil-asker ilişkileri bağlamında değindiği sivil-asker zihniyeti anlayışından bahsedilebilir. Bu kapsamda, iki noktadan söz etmek önemlidir. İlk olarak, Liberalizm, Marksizm, faşizm ve muhafazakarlık gibi siyasi ideolojilerin asker-sivil ilişkileri üzerindeki etkisini inceleyen Huntington'a göre, askeri yapıya karşıt bir ideolojinin varlığı askeri gücü, profesyonelleşme düzeyini ve toplumsal yaşamı aşağıya çekerken, tersi durumda istenilen güce ve yetkinliğe ulaşılmasını sağlar. İkinci olarak ise, Huntington, 2.Dünya Savaşı sırasındaki Amerikan sivil-asker ilişkileri ile 1. Dünya Savaşı sırasındaki Alman sivil-asker ilişkisi arasında paralellik kurup, çıkarımlarda bulunmuştur. Ona göre, 1913 öncesi Alman askerlerinin profesyonelleşme seviyesi ve 1939 öncesi Amerikan askerlerinin durumu, ulusal yaşamın merkezinden uzak olunması sebebiyle, tüm yönetim yetkilerini ellerine alsalar bile sivil denetimin ve profesyonelleşmenin çöküşüyle sonuçlanmıştır. Alman merkezi subay kadrosu milliyetçiliğin, Amerikan merkezi subay kadrosu liberalizmin öncüsü haline gelmiş fakat sivil-asker ilişkilerinin dengesini kuramadığını belirtmiştir. Sivil denetime dair kurumsal mekanizmaların yokluğu ve toplumun sosyolojik altyapısı ile bağ kurulamamasının bu sonucu doğurduğunu belirtmiştir.⁸⁴

⁸³ Huntington: **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, s.43-48.

⁸⁴ **A.e.**, s.459.

Huntington'un ordunun siyasetten uzak durması, sivillerin ise askeri konulara müdahil olmaması yani sorumluluk alanlarının profesyonelleşme temelinde ayrılması gerektiği yönündeki tezine, profesyonel asker olan Janowitz karşı çıkmıştır. Profesyonel asker için toplumsal ve teknolojik gelişmelere duyarlı, daha fazla politik role sahip bir yapıyı savunmuştur. Janowitz'e göre ordunun sivil kontrolü sağlanmalı fakat bunu yaparken ordu, sivillere özgü yaşam koşullarına yabancılaştırılmamalıdır.⁸⁵

Soğuk Savaş sonrası dönemin asker-sivil ilişkilerine dair çözümlemelerini yapan Michael C. Desch ise, Huntington'un kuramsal görüşlerine yakın bir anlayış benimsemiştir. Desch, sivil-asker ilişkilerine dair üç dönem belirlemiştir. Bunlardan ilki çift kutuplu yapının hakim olduğu ve nükleer caydırıcılık politikalarının sıklıkla kullanıldığı Soğuk Savaş dönemidir. İkinci dönem, 1970'lerdeki Soğuk Savaş ortamının durağan sürecidir. Son olarak ise Soğuk Savaş'ın bitiminden günümüze kadar uzanan süreçtir. Desch'e göre 1991 sonrası dönemin ortaya çıkardığı güvenlik anlayışındaki dönüşüm, subay kadroları ile sivil yöneticiler arasındaki ilişkiyi de etkilemiştir.⁸⁶

Sivil-asker ilişkilerine dair görüşlerini açıkladığımız kuramcıların ortak çabası, toplumu koruma ve devletin varlığını sürdürmesi amacıyla yaratılan örgütsel hiyerarşik yapının, modern devlet yapısının parlamenter yönetim anlayışıyla nasıl uyum içerisinde çalışacağını açıklamaktır. Bu bağlamda toplumu ve parlamentoyu oluşturan siviller ile silahlı gücü elinde bulunduran örgütsel yapının işleyişini sağlayan subay kadrosu arasında denge kurulması önemlidir. Bu dengenin sağlanması için demokratik denetimin kurulması ve savunma politikalarının kim tarafından belirleneceği konusu önem kazanmıştır.⁸⁷ Bu çerçevede, Huntington'un hem nesnel-öznel denetim hem profesyonelleşme kavramları bağlamında açıkladığı asker-sivil ilişkilerine dair fikirleri, literatürün temel dayanak noktası olmuştur. Bu açıklamalara ek olarak, çalışmanın varmak istediği sonuç açısından yani Soğuk Savaş sonrası dönemde Doğu Avrupa ve Türkiye'deki sivil-asker ilişkilerinin dönüşümünün anlaşılması bakımından, demokrasi kavramından ne anlaşıldığı ve

⁸⁵ Andrew Cottey, Timothy Edmunds, Anthony Forster: "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", **Armed Forces & Society**, C.1, No:29, 2002, (Çevrimiçi), <https://journals.sagepub.com> , s.33.

⁸⁶ Kızılaslan: "Dış Politikanın Sivil-Asker İlişkileri Üzerindeki Etkisi: AB Koşulluluk İlkesi ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Paradigması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.84,85.

⁸⁷ Hale Akay: "Demokratik Denetim: Kuramsal Değerlendirme", Ali Bayramoğlu, Ahmet İnsel (Ed.): **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim** içinde (9-13), İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.9.

savunma politikalarının kim tarafından belirleneceği konuları derinlemesine açıklanmalıdır. Bu bağlamda ilk olarak demokrasi kavramını açıklamak için kullanılan belli başlı kriterlerden bahsedilebilir. Demokrasi, öncelikle vatandaşların politika üzerindeki etkin denetimi, eşit katılımı ve iktidarı ile sorumlu yönetim anlayışı, dürüstlük ve açıklık demektir. İkinci olarak, seçilmiş iktidar sahiplerinin yönetim gücünü, toplumun diğer kesimleriyle paylaşması ve gerçek iktidarın kullanıcıları olmasıdır. Üçüncüsü, demokratik siyasal sistemin istikrarlı ve kurumsal yapıya sahip olmasıdır. Dördüncüsü, yöneticilerin belirleneceği seçimlerin yarışmacı bir ortamda ve geniş katılımlı olmasıdır. Son olarak ise, kuvvetler ayrılığının tam olarak tesis edildiği ve tüm kurumların hukuk sistemi içerisinde hareket edeceği bir ortam sağlanmasıdır.⁸⁸ Demokrasi tanımlaması yapılırken kullanılan bu kriterlerden de anlaşılacağı gibi, demokratik sistemler silahlı kuvvetlerin kendi sorumluluğu olan ülke savunmasını yerine getirmesi, sivillerin ise adil ve hukuki ortamda yapılan seçimler yoluyla ülkeyi yönetmesi anlamına gelir. Demokratik bir sistemde adil ve katılımcı seçimler sonucu oluşturulan parlamento, kendisine verilen yetkiler çerçevesinde politika belirleme görevini üstlenir. Bu durum, asker-sivil ilişkileri bakımından incelendiğinde askeri bütçenin sivil parlamento tarafından belirlenmesi anlamına gelir. Ancak savunma bütçesinin belirlenmesi, esas itibarıyla savunma politikalarının kim tarafından belirleneceği sorunsalı ile ilgilidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, demokratik sistemin kurulması, subay kadrosu ile sivil yöneticiler arasındaki dengenin sağlanması için yeterli değildir. Savunma politikalarının belirlenmesi her ne kadar parlamento çatısı altında yapılması gerektiği düşünülse de, esas itibarıyla askeri profesyonelleşme bu konuda subay kadrosunu ön plana çıkartmaktadır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde demokratik yönetim anlayışını yerleştirmeye çalışan Doğu Avrupa ülkelerinde, savunma politikaları konusunda uzman çok az sivilin bulunması, konuyu tekrar silahlı kuvvetlerin denetimine bırakmıştır. Aynı durumun, NATO üyeliği sonrası savunma alanında askeri uzmanlaşmanın arttığı ve sivil otoritenin geri planda kaldığı Türkiye için de geçerli olduğundan bahsedilebilir.⁸⁹

⁸⁸ Samuel P. Huntington: **Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin Yayınları, 1996, s.7-9.

⁸⁹ Andrew Cottey: "AB Üye Ülkelerinde Asker-Sivil İlişkileri: Demokrasi Açısından Kritik Noktalar", Nihal Boztekin (Ed.): **Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim** içinde (82-87), Çev. Salih Bayram, İstanbul: HEINRICH BÖLL STIFTUNG Derneği Türkiye Temsilciliği, Ağustos 2010, s.85.

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DOĞU AVRUPA'DA GÜVENLİK ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

2.1. NATO'nun Güvenlik Politikaları Kapsamı

Immanuel Kant'ın 1795'de, Hristiyan din adamı Saint Agustinus'un "Haklı Savaş" kavramının karşısına çıkardığı "Ebedi Barış" kavramı, bir dünya devleti yaratılması fikrini kapsarken, bunun ortaya çıkmasını uluslararası hukukun tesis edilmesine ve bağımsız devletlerin var olmasına dayandırmıştır. Ona göre, bu dünya devleti yapılanmasında, tüm bireyler kozmopolitan hak ve ayrıcalıkları olan vatandaşlar olacaklardır. Kant'ın bu dünya devleti teorisi, 1.Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte, dönemin ABD başkanı Woodrow Wilson tarafından ortaya konulan Milletler Cemiyeti fikrinin ve bu kapsamda kolektif güvenlik anlayışının temellerini oluşturduğu söylenebilir.⁹⁰ Kolektif güvenlik, bir grup ülkenin ekonomik, bölgesel egemenliklerine ya da varlıklarını sürdürebilmelerine yönelik tehditler karşısında işbirliği içerisinde ortak eylem vaat ettiği bir savunma düzenlemesi olarak tanımlanabilir. Bu düzenleme çerçevesinde, karşılaşılan tehditler, yaptırım veya silahlı kuvvet kullanımı yoluyla bertaraf edilebilir. Kolektif güvenlik anlayışı, ebedi barışın sağlanması ve bu amaçla kurulan uluslararası siyasi, ekonomik ve askeri yapılanmaların temel dayanağı olarak algılanmaktadır. Kolektif güvenlik kavramının evrimi, somut anlamda dört döneme indirgenmiştir: İlk olarak, Birinci Dünya Savaşı sonrası Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıdır. İkincisi ise Birleşmiş Milletlerin kurulması olarak ifade edilmektedir. Üçüncü olarak, Soğuk Savaş dönemi kurulan savunma yapılanmaları; Varşova Paktı ve NATO ile son olarak 11 Eylül terör saldırısı ve sonrasında güvenliğe yönelik kolektif örgütlenmeler olarak açıklanmaktadır.⁹¹

1. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle idealist perspektifte ortaya çıkan Wilson ilkeleri ve Milletler Cemiyeti fikri, 2. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkışıyla geçerliliğini kaybetmiştir. Uluslararası barışın tesisi için gerekli olan, dayanışma

⁹⁰ Arı: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, s.298.

⁹¹ **What Are The Concepts Of Collective Security International Law Essay**, February 2,2018, (Çevrimiçi) <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/what-are-the-concepts-of-collective-security-international-law-essay.php#citethis>, Erişim Tarihi: 3 Mart 2019.

duygusu ve sorumlulukların paylaşımı anlayışı yerini savaş ve çatışma ortamına bırakmıştır. Ancak 2. Dünya savaşının bitimi ve BM'nin kurulmasıyla tekrar kolektif anlayışın yerleşeceği düşüncesi hakim olmuştur. 1949 yılında Almanya'nın batı-doğu olarak ikiye ayrılmasından 1991 Sovyetlerin yıkılışına kadar süreçte kolektif güvenlik anlayışı, Immanuel Kant'ın ebedi barış anlayışını yansıtan anlamından uzak kalmıştır. İki kutupluluğunun temel özelliği olarak dünya bölümlere ve düşman kamplara ayrılmış ve bu çerçevede iki kutupluluğun zorunluğu kıldığı caydırıcılık anlayışıyla Doğu-Batı kampları kurulmuştur. NATO ve Varşova Paktı bu anlayış çerçevesinde oluşturulan kolektif güvenlik yapılanmaları olarak karşımıza çıkmıştır.⁹² NATO, tehdit olgusunda ve buna bağlı olarak güvenlik anlayışlarında yaşanan değişimle birlikte kuruluşundan itibaren belli dönemlerde örgütsel ve politikalar bağlamında bir dizi dönüşüm geçirmiştir.

Tablo 2.1
NATO'nun Dönüşüm Süreçleri

	1949-1962	1963-1969	1970-1989	1989 ve sonrası
Dönüşümün Global Sebepleri	2. Dünya Savaşı ve Sonrası Uluslararası Ortamın Evrimi, Politik ve Askeri Durum	Derinleşen İki Kutuplu Sistem Krizi; Küba Sorunu ve Nükleer Silahlanma	Statükonun Korunması	SSCB'nin Çöküşü ve Yeniden Yapılanma
Dönüşümün Bölgesel Sebepleri	2. Dünya Savaşı Sonrası Küresel Güç Arayışı	Avrupa'nın Ekonomik, Sosyal ve Bölgesel Güvenliği'nin Sağlanması	Avrupa Güvenlik Yapısının İnşası	Avrupa Güvenlik Sistemi'nin Dönüşümü ve İlişkilerin Sorgulanması
NATO'nun Temel Hedefleri	Sovyet ve Alman Tehdidini Ortadan Kaldırmak, Küresel Güç Olma Çabası	Güç Maksimizasyonu	Gücünü Koruma ve İkili İlişkileri Geliştirme	Çeşitlenen Tehditler Karşısında Yeni Yaklaşımlar Belirlenmesi
NATO Stratejik Yapılanması	Kitlesel Karşılık Stratejisi	Esnek Mukabele Stratejisi	Esnek Mukabele Stratejisi	Stratejik Kavram İçeriği'nin Değişimi ve Genişleme Politikası

Kaynak: Nejat Doğan: "NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999:Kuzey-Atlantik ittifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.60, No:3, s.101.

⁹² M.Cem Oğultürk: "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Avrupa Güvenliği ve NATO'nun Transformasyonu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Strateji Ana Bilim Dalı, 2005, s.36.

Kolektif güvenlik anlayışının yanı sıra Karl Deutsch'un çalışmaları, NATO'nun güvenlik perspektifinin anlaşılması amacıyla değerlendirilebilecek diğer bir olgudur. 2. Dünya Savaşı sonrasında plüralist ve fonksiyonalist bir anlayışta çalışmalar yürüten Karl Deutsch, aynı dönem düşünürlerin aksine küresel sistemin değil, savaş sonrası koşulların dinamiklerini çalışmalarının odak noktası yapmıştır. Çalışmalarının merkezinde Kuzey Atlantik ülke grubu yer almıştır. Yeni savaflara engel olunabilmesi için gelişmiş batı toplumlarının karşılıklı bağımlılık ilişkilerine odaklanmıştır. Deutsch'un yaklaşımı iki ana kategori çerçevesinde açıklanabilir. İlki "milliyetçilik ve sosyal iletişim" adlı kitabı kapsamında oluşturduğu iletişimi ön plana alan çalışmaları, ikincisi ise "Siyasal Topluluk ve Kuzey Atlantik Alanı: Tarihsel Deneyimler Işığında Uluslararası Örgütler" adlı kitabındaki güvenlik topluluğu temalı çalışmalarıdır. Deutsch, çalışmalarında, uluslararası sistemin anarşik ortamında bütünleşme yani entegrasyon fikrini bir çıkar yolu olarak göstermiştir.⁹³ Entegrasyon kavramı değişim ile ilişkilendirilmiştir ve Deutsch'un anlayışıyla, ögeleri arasında şiddet unsurlarının azaldığı, bunların yerini karşılıklı bağımlılığın ve ortak çıkarların aldığı yapıyı ifade eder. Ayrıca, entegrasyon, aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan birimlerin ayrı ayrı sahip olmadıkları özelliklere sahip yeni bir sistemin meydana gelmesini sağlar. Deutsch, bireylerin, grupların, yerli ve bölgesel yapıların iletişim ve bütünleşme/entegrasyon yoluyla karşılıklı bağımlılıkları oluşacak, akabinde siyasal toplulukların ortaya çıkacağından bahsetmiştir.⁹⁴ Ona göre, söz konusu karşılıklı faaliyetler ortak bir sorumluluk bilinci geliştirecektir. Ortak sorumluluk bilincinde yaratılan değer, çıkar ve kazanımlar, karşılıklı güven çerçevesinde yürütülecektir. Bu siyasal toplulukların, bütünleşme ve karşılıklı bağımlılık temelinde yeni özelliklere sahip güvenlik toplulukları yarattığını savunmuştur. Güvenlik toplumu ya da cemiyeti anlayışı, o güne kadar birbirinden bağımsız siyasi yapılanmalar arasında, ortak çıkarlar, karşılıklı yükümlükler, karşılıklı bağımlılık hissi ve ortak toplumsal yaklaşımlar yaratacak kurumların ve pratiklerin gelişmesi olarak tanımlanabilir.⁹⁵ Deutsch'un yaklaşımına göre amalgam ve plüralistik, iki tür güvenlik topluluğu vardır:

Birbirinden biçimsel olarak ayrılmış, fakat sosyo-ekonomik yönden benzerliklere sahip toplumların karşılıklı çıkarlarının muhafazasını sağlayan ortak

⁹³ Dedeoğlu: "Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine", s.8,9.

⁹⁴ Arı: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, s.342.

⁹⁵ Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, s.179.

kurumlar, amalgam topluluklar olarak adlandırılmaktadır. Amalgam topluluklarda, genel ve özel amaçlar için daha büyük bir güç elde etmek ve ortak bir role sahip olmak adına tek bir hükümet kurma anlayışı vardır. Alman Gümrük Birliği, Birleşik Krallık ve AB buna örnek olarak gösterilmiştir. Plüralistik topluluklarda ise ana amaç barışın korunmasıdır. Burada, farklı özellikleri olan devletler bir üst otorite altında bir araya gelirler. Tek bir üst hükümet değil, birden çok hükümet aynı anda karar alıcı pozisyonundadır. Plüralist bir güvenlik topluluğu yaratmak için kolektif değer yaratma yani karşılıklı bağımlılığın sağlam olması gereklidir. Ayrıca bileşenler şiddet araçları yerine sorunları siyasi yönden çözebilecek araçlara sahip olmalıdır. Buna ek olarak ise, topluluğu oluşturan katılımcıların, birbirlerini bilgilendirme kanallarını açık tutmaları ve siyasal, ekonomik ve sosyal davranışlarını önceden tahmin edebilir olmaları gerekir. NATO, plüralistik güvenlik topluluğu anlayışının somut bir örneği olarak görülebilir.⁹⁶ NATO sahip olduğu kolektif ve plüralistik yapı sayesinde Soğuk Savaş boyunca, Sovyet Rusya'nın ideolojik ve askeri tehditlerine karşı başta Batı Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması amacıyla politikalar geliştirebilmiştir. Soğuk Savaş'ın devlet merkezli, güç mücadelesine dayanan iki kutuplu yapısında NATO'nun kolektif ve plüralistik yapısı, geleneksel güvenlik anlayışına uygun stratejiler geliştirilmesini kolaylaştırmıştır.

2.1.1. NATO'nun Güvenlik Politikaları

M.Ö 1340'da Suriye'deki küçük krallıklar ile saldırmazlık anlaşması yapan Hititliler, Mısır'ın güçlenmesi nedeniyle bu krallıklar üzerindeki otoritesini artırarak Mısır'a karşı aynı ittifakta yer almayı amaçlamıştır. Bu zorlamalar ve baskılar karşısında Suriye Krallıkları ortak hareket ederek Mısır'ın tarafında yer almışlardır. Hititler ile Mısır arasında Kadeş Savaşı başlamış fakat Asurluların faaliyetlerinin tarafların varlığını tehdit etmesi nedeniyle çatışma yerini barışa ve akabinde tarihteki ilk yazılı antlaşma olan Kadeş Antlaşmasına (M.Ö 1283) bırakmıştır. Kadeş Antlaşması, tarafların sınır güvenliği başta olmak üzere, dostluk, saldırmazlık ve iyi komşuluk ilişkileri geliştirilmesinin sağlanmasını içermektedir.⁹⁷ Bunun yanı sıra, M.Ö 600'de imparatorluk haline gelen Persler karşısında Antik Yunan Şehir Devletleri'nin kendi aralarındaki çatışmayı, Perslerin faaliyetlerini engellemek

⁹⁶ Dedeoğlu: **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, s.74,75.

⁹⁷ **A.e.**, s.40,41.

amacıyla ortak işbirliğine dönüştürmeleri, Hitit ve Mısırlılar arasındakine benzer işbirliğinin göstergesi olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde Antik Yunan uygarlığını Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde bir dönem izlemiştir. Bu dönemdeki varlığını sürdürme ve güvende olma anlayışı genelde içeride oluşabilecek isyanlara karşı geri kalan taraflar arasında işbirliğini ve iktidarın meşruiyetinin kabulünün sağlanması çerçevesinde inşa edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun bölünmesi ile Ortaçağ dönemi başlamıştır. Bu dönemde ise varlığın sürdürülmesine ve güvende olmaya yönelik tehdit algılamaları dini anlayış çerçevesinde engellenmeye çalışılmıştır.15.yy'ın sonlarında başladığı kabul edilen modern çağ ile birlikte "güvende hissetme" olgusu değişmiştir. Ekonomik, siyasi ve bilimsel açıdan çok fazla değişim görülmüştür. 1648 Westphalia Antlaşması ile ulus temelinde kurulan devletler, sistemde başlıca aktör rolünü üstlenmişler. Yaşanan sosyal ve siyasal değişimlerle beraber, sistemin ana aktörü olan devletler, varlığını sürdürme ve güvende olma olgusunu tarihsel süreçte görüldüğü gibi ortak tehditler karşısında işbirliği yaparak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Modern dönemde bu işbirliğinin ilk kurumsal yapısı, 1. Dünya Savaşı sonrasında kolektif güvenlik anlayışıyla kurulan Milletler Cemiyeti'nde görülmüştür. Ancak 1919-1939 yılları arasında devletlerarasında ulus aşırı topraklarda ekonomik kazanç ve siyasi nüfuz elde etme mücadelesi ve akabinde faşist hareketlerin tetiklediği 2. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi, ABD başkanı Wilson tarafından on dört ilke etrafında kurulan bu değer cemiyetinin*, güvende olma hissini yaratacak yeterliliğe sahip olmadığı anlaşılmıştır. 2. Dünya Savaşı bitmeden ABD başkanı Roosevelt ve İngiltere başbakanı Wilson Churchill tarafında 1941 yılında uluslararası işbirliğini öneren ilkeler ortaya konulmuş ve "Atlantik Şartı" olarak da adlandırılan bu ilkeler daha sonra 26 ülkenin desteğiyle "Birleşmiş Milletler Bildirgesi" olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalardan yola çıkılarak, 25 Nisan 1945'de ise 52 ülkenin temsilcilerinin katılımıyla, barışın, temel insan haklarının, cinsiyet eşitliğinin, ekonomik ve sosyal refahın ve uluslararası güvenliğin sağlanması etrafında 11 maddeden oluşan Birleşmiş Milletler Antlaşması kabul edilmiştir. Bu antlaşma, Milletler Cemiyet'inden farklı olarak içerisinde sosyo-ekonomik ve askeri yaptırım güçlerini de bulundurmıştır.⁹⁸

⁹⁸ Fikret Birdişli: "BM'nin Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, No:11, (Çevrimiçi), <http://www.sosyalarastirmalar.com>, Erişim Tarihi:20 Ocak 2019, s.173.

*Değer cemiyeti: İlişkiler konusunda kadim ve modern düşünme biçimlerini içeren, belli bir insan grubuna ait fikirlerin karşılığıdır. (Booth: **Dünya Güvenliği Kuramı**, s.171.)

2. Dünya Savaşı'nın kazanılması için müttefik ülkeler arasında başta Nazi Almanyası gibi tehditler karşısında ortak hareket etme anlayışı hakim olmuştur. Bu amaçla ülkeler arasında işbirliği gelişmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle beş daimi üye Sovyetler Birliği, ABD, Fransa, İngiltere ve Çin önderliğinde oluşturulan BM çatısı altında savaş sonrası sosyal refahın ve uluslararası güvenliğin tesisi amacıyla politikalar belirlenmiştir. Özellikle Batı Avrupa devletleri; Fransa, İngiltere başta olmak üzere savaş sonrası eski durumlarına geri dönebilmek amacıyla önemli sosyal ve ekonomik yapılanma stratejileri belirlemiştir. Ayrıca tekrar aynı durumun yaşanmaması adına güvenliği tesisi konusunda arayışa girmişlerdir. Aynı dönemde 2. Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan ABD ise, 1929 buhranını atlatmasının ardından, Marshall yardımları ve Truman Doktrini ile sosyal, ekonomik yönden destek arayışındaki ülkelere çözüm sunmuştur. ABD'nin yanı sıra, 2. Dünya Savaşı sonrasında güçlenen ve etki alanını genişletme fırsatı bulan tek Avrupa ülkesi SSCB, olmuştur. 1945 yılına gelindiğinde askeri kapasite açısından en etkili ülke olan SSCB, ayrıca ideolojik açıdan çevre ülkelere etki edebilecek yeterliliğe sahiptir. 2. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya gibi askeri ve endüstriyel devlerin yenilmesiyle oluşan boşluk, SSCB'nin başta ideolojik anlamda bu bölgelere yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Savaş'ın hemen ardından, SSCB, batıda ve doğuda Kızıl Ordu aracılığıyla, Estonya, Litvanya ve Letonya'nın bütünü, Romanya, Finlandiya, Polonya, Kuzeydoğu Almanya ve Doğu Çekoslovakya'nın bir kısmını işgal etmiştir. SSCB'nin bu işgal stratejisini, Doğu Avrupa ülkelerinde siyasi nüfuz elde etme ve ideolojik kontrolü sağlama yönündeki politikaları izlemiştir. 5 Ekim 1947'de işgal ettiği diğer komünist ülkelerle birlikte "Komün Formunu" kurmuş ve böylece Doğu Bloğu ortaya çıkmıştır. Bu gelişmeler karşısında, 1948 yılında Belçika, Fransa, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere arasında SSCB'nin komünist tehdidine karşı Brüksel Antlaşması imzalanmış ve bununla ilişkili kolektif güvenlik anlayışında Batı Avrupa Birliği Savunma Örgütü kurulmuştur. Tüm bu gelişmeler 2. Dünya Savaşı sonrası kolektif barış ve sosyo-ekonomik işbirliği amacıyla 52 ülkenin katılımıyla kurulan BM'nin işlerliğini azaltmıştır.⁹⁹

SSCB'nin uluslararası alanda artan etkinliği ve Batı Avrupa devletlerinin buna karşı gösterdikleri reaksiyon, yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu süreç içerisinde ABD'nin politikaları, sistemin tüm dinamikleri için belirleyici olmuştur. 2. Dünya Savaşı sonrasında Amerikan toplumu serbest piyasa ve bireysel özgürlük temelinde

⁹⁹ Levent Yiğittepe: **NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri**, İstanbul: Cinius Yayınları, Şubat 2017, s.17-21.

liberal bir anlayışa sahipken, Batı Avrupa ülkeleriyle hem tarihsel bağları hem de ticari ilişkileri açısından entegre bir yapıya sahiptir. ABD yönetimi, 1947 ile 1952 yılları arasında hem toplumsal dinamiklerinin getirdiği anlayış hem de uluslararası üstünlüğünü pekiştirmek adına üç ana misyon belirlemiştir. Bunlar; Avrupa'nın askeri, ekonomik ve siyasal istikrarını sağlamak, Avrupa'yı ABD öncülüğünde oluşturacak stratejik savunma anlayışının içerisine almak ve bu güvenlik anlayışını örgütlü bir yapıya dönüştürmektir. ABD'nin kendisine belirlediği bu hedeflerinin ilk aşamasını Truman Doktrini ve Marshall Planı, diğer iki aşamasını güçlü ve kapsayıcı bir savunma anlayışıyla kurulan kolektif, plüralistik bir güvenlik örgütü oluşturmuştur.¹⁰⁰ Bu bağlamda, Batı Avrupa devletlerinin, ABD'yi SSCB ve Doğu Bloğu karşısında Avrupa savunma sistemine dahil etme isteği karşılık bulmuştur. BM şartına uygun olarak, tüm halklar ve hükümetlerle barış içerisinde yaşama, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve bireysel özgürlük ilkelerine saygılı ve son olarak Kuzey Atlantik bölgesinde istikrar ve refahın gelişimini amaçlayan Kuzey Atlantik Antlaşması 4 Nisan 1949 yılında Washington'da yapılmıştır. 12 ülkenin imzasıyla, NATO (North Atlantic Treaty Organization) ilan edilmiştir. 14 maddelik anlaşma genel anlamda işbirliğinin geliştirilmesini, BM şartlarına uyum ile barışın ve güvenliğin sağlanması amacıyla izlenecek yolları kapsamaktadır. Ancak 5. Madde içeriği itibarıyla diğerlerine göre ön plana çıkmaktadır. Bu çerçevede 5. Madde ve tamamlayıcısı 6. Madde özetlenecek olursa; taraflardan bir ya da daha çoğuna karşı girişilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş sayılacağı ve böyle bir saldırı olması durumunda BM Yasası'nın 51. Maddesi çerçevesinde bireysel ya da kolektif öz savunma hakkını kullanılıp, taraf ya da taraflara yardımcı olunacağı belirtilmiştir. Böyle bir durumun yaşanması halinde olayın derhal BMGK (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine) bildirileceği ve gerekli önlemlerin alınması sonrasında, mevcut girişimlere son verileceği bildirilmiştir.¹⁰¹ 5. Maddeden anlaşılacağı üzere NATO'nun kuruluşu SSCB liderliğinde oluşturulan komünist ideolojideki Doğu Bloğuyla mücadele stratejisinin en net göstergesi olmuştur. NATO'nun kurucu maddelerinden de anlaşılacağı üzere üyelerinin güvenliği ve demokratik bir barışın korunması esas alınmıştır. NATO, güvenlik ve işbirliği temelinde kurulan askeri bir örgüt olarak kabul edilmiş ve bu bağlamda stratejiler geliştirmiştir. NATO'nun ilk genel sekreteri olan

¹⁰⁰ Oral Sander: **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara: İmge Kitabevi, Mart 2016, s.32.

¹⁰¹ NATO: "Kuzey Atlantik Antlaşması: Washington DC, 4 Nisan 1949", Aralık 9, 2008, (Çevrimiçi), https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120 , Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

Lord Hasting Ismay'ın deyimiyle NATO, üç amaç çerçevesinde kurulmuştur: "*Rusları dışarıda, Amerikalıları içeride, Almanları ise aşağıda yani baskı altında tutmaktır.*"¹⁰² Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere NATO'nun politikaları belirlenirken sadece SSCB ve Doğu Bloğu ülkeleri değil Almanya'nın da durumu göz önüne alınmıştır. 2.Dünya savaşı sonrası yapılan, Şubat 1945 tarihli Yalta Konferansı ile Alman toprakları, Fransa, İngiltere, ABD ve SSCB arasında dört bölgeye ayrılmış ve Temmuz 1945 yılında yapılan Postdam Konferansı ile Almanya'nın askeri gücünün sınırlandırılması kararlaştırılmıştır. Ancak 2. Dünya Savaşı müttefik ülkelerinin, SSCB öncülüğünde oluşturulan Doğu Bloğu ve NATO öncülüğündeki Batı İttifakı olarak iki kutba ayrılması başta Almanya olmak üzere, Polonya, Romanya, Macaristan ve Bulgaristan'ın durumlarını tartışmalı hale getirmiştir. Polonya-SSCB sınırı Curzon Çizgisi olarak belirlenirken, Almanya, 1949 yılında Federal Almanya Cumhuriyeti ve Demokratik Alman Cumhuriyeti olarak ikiye bölünmüştür. ABD Silahlı Kuvvetleri stratejik açıdan Almanya'nın NATO'ya katılımını tercih etmiş, Fransızlar ise 1951 yılında Belçika, Fransa, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda arasında kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKST) modeline benzer bir Avrupa Savunma Topluluğu (AST) kurulmasını ve Almanya'nın bu topluluğa katılmasını savunmuşlardır. Almanlar, Fransa ile aralarındaki anlaşmazlıkları çözerek Avrupa entegrasyonuna dahil olmayı düşünürken, Federal Alman Cumhuriyeti'nin bir kısmını işgal eden SSCB'ye karşı güvenlik garantisi olarak da NATO'yu görmüşlerdir. Bu gelişmeler ışığında 23 Ekim 1945 yılında NATO, Federal Almanya Cumhuriyeti'ni örgüt bünyesine katılmaya davet etmiştir.6 Mayıs 1955 yılında ise Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO'ya katılımı sağlanmıştır. Bu girişim, hem Nazi Almanya'sının tekrar ortaya çıkması endişelerinin kontrol altına alınmasını sağlamış hem de Batı Avrupa'nın güvenliğinin sağlanması açısından stratejik bir kazanım olmuştur.¹⁰³ Lord Ismay'ın Almanları kontrol altında tutma ifadesi böylece karşılık bulmuş ve NATO sınırları genişlemiştir. Ancak NATO'nun genişlemesi sadece bununla sınırlı değildir. NATO, Soğuk Savaş döneminde üç önemli genişleme stratejisi izlemiştir. İlki, 1952 yılında Türkiye ve Yunanistan'ın NATO Konsey toplantılarına katılmasıdır. İkinci genişleme, bahsedildiği üzere 1955

¹⁰² Geoffrey Wheatcroft: "Who Needs NATO?", **The New York Times**, Haziran 15, 2011, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2011/06/16/opinion/16iht-edwheatcroft16.html>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2019.

¹⁰³ NATO Dergisi: "Tarih: Almanya'nın NATO'ya Katılımı: Elli Yıl", 2005, (Çevrimiçi), <https://www.nato.int/docu/review/2005/issue2/turkish/history.html>, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

yılında Federal Almanya Cumhuriyeti'nin 15. Üye olarak NATO'ya kabul edilmesidir. Üçüncü genişleme ise, Mayıs 1982 yılında İspanya'nın örgüte katılımı olmuştur.¹⁰⁴

Federal Almanya Cumhuriyeti'nin NATO'ya katılması ve NATO'nun genişleme faaliyetleri, SSCB'nin karşı bir hamle yapması ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda 14 Mayıs 1955 tarihinde SSCB öncülüğünde Doğu Avrupa'daki müttefik hükümetler; Arnavutluk, Bulgaristan, Çekoslovakya, Demokratik Alman Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Romanya ile Varşova Antlaşması yapılmış ve VARŞOVA Paketi ilan edilmiştir. Bu paktın amacı, Doğu Bloğu ülkeleri arasında karşılıklı işbirliği, dayanışma ve dostluğun sağlanması olmuş ve NATO'nun karşıtı olarak sunulmuştur.¹⁰⁵ SSCB'nin Varşova Paketi ile elde ettiği genişlemeyi, 1949 yılında ilk atom bombasını, 1953 yılında ise ilk hidrojen bombasını patlatması gelişmeleri izlemiştir. Bu durum karşısında NATO öncülüğündeki Batı İttifakı için yeni güvenlik stratejileri geliştirilmesi ihtiyacı doğmuştur. İlk olarak, SSCB'nin hem ideolojik hem de askeri açıdan yayılmasını engellemek ve Batı Avrupa'nın güvenliğini sağlamak amacıyla "Durdurma Doktrini" uygulamaya geçirilmiştir. Bu doktrin askeri açıdan konvansiyonel ordular ve nükleer caydırıcılık gücüyle sağlanırken, ideolojik anlamda komünist ideolojiye karşı NATO öncülüğünde ülkelerin silahlı kuvvetlerine ve yönetimlerine etki eden militarist bir anlayış oluşturulmuştur. İkinci olarak, "Kitlevi Mukabele" stratejisi izlenmiştir. Bu kapsamda, ABD yönetimi öncülüğündeki NATO'nun askeri politikaları nükleer caydırıcılık üzerinden şekillenmiştir. Son olarak ise "Esnek Mukabele Doktrini" uygulanmıştır. Bu doktrinin özü, karşılaşılan saldırının niteliğine göre bir tepki gösterilmesini içermiştir.¹⁰⁶

SSCB tarafından 1947 yılında Komün Formunun kurulmasından, Federal Almanya Cumhuriyeti ile Demokratik Almanya Cumhuriyetini birbirinden ayıran Berlin Duvarı'nın 1989'da yıkılmasına kadar geçen Soğuk Savaş dönemi boyunca, Doğu ve Batı Bloğunu oluşturan ülkeler arasında askeri ve siyasi anlamda mücadeleler yaşanmıştır. Devletlerin varlığını sürdürme ve güvende olma ihtiyacı içerisinde uyguladıkları politikalar, Soğuk Savaş döneminde geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu bağlamda, devlet merkezli, güç maksimizasyonu ve askeri kapasite artırımına dayalı kolektif ve plüralistik yapılanmalar ortaya çıkmıştır. NATO, üyelerinin özgürlük ve güvenliğini siyasi ve

¹⁰⁴ Yiğittepe: **NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri**, s.59.

¹⁰⁵ Şahin: **"Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO"**, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, s.90.

¹⁰⁶ Yiğittepe: **NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri**, s.36-40.

askeri yollarla sağlayıp, işbirliği yapmalarına ortam yaratma amacıyla kurulmuştur.¹⁰⁷ Soğuk Savaş döneminin getirmiş olduğu güvenlik anlayışı, 1989 Belin Duvarı'nın yıkılışıyla son bulmuştur. Soğuk Savaş sonrası küreselleşen ve dönüşen uluslararası ortam, güvenlik anlayışının da dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Geleneksel güvenlik politikalarının geçerli olmadığı yeni süreçte, NATO'nun varlığı ve yeni güvenlik yaklaşımları çerçevesinde uyumu sorgulanmıştır.

2.1.2. 1990 Sonrası NATO'nun Dönüşümü

Soğuk Savaş sürecinde NATO önemli misyonlar üstlenmiştir. Bir yandan, Doğu Bloğunun askeri nitelikli tehditleri karşısında müttefiklerinin güvenliğini sağlarken bir yandan da iki taraf arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümü için barışçıl politikalar geliştirmiştir. Bu politikalarının en net göstergesi 1967 Harmel Raporu'nun kabul edilmesinde görülmüştür. Rapor, ittifakın geleceğine ilişkin bakış açısını yansıtmaları bakımından NATO tarihinde önemli bir yere sahiptir. 1990 sonrası NATO'nun yaşadığı dönüşümün anlaşılması bakımından, güvenlik meselelerine yönelik caydırıcılık ve güvende hissetme, rahatlama kavramlarının, işbirliği çerçevesinde yeniden düşünülmesini sağlamıştır. Bu raporla, saldırganlık karşısında yeterli askeri gücü ve siyasi dayanışmayı sürdürmek ve temel siyasi sorunların çözümü için daha istikrarlı ilişkiler kurmak amaçlanmıştır.¹⁰⁸ 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılması ve arkasından Varşova Paketi ile SSCB'nin dağılması gibi gelişmeler, NATO'nun siyasi ve askeri açıdan geleceğe yönelik misyonunu gözden geçirmesine hız vermiştir. 3 Kasım 1989 tarihinde Malta'da ABD başkanı George Bush ve SSCB lideri Michael Gorbaçov arasında yapılan görüşmede Soğuk Savaş'ın bittiğinin ilan edilmesiyle, NATO'nun varlığı ve meşruiyeti/kimliği sorgulanır olmuştur.¹⁰⁹ Soğuk Savaş döneminde, geleneksel güvenlik yaklaşımı perspektifinden incelenen NATO'nun misyonu, 1990 sonrası dönemde ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışları çerçevesinde yeniden tartışılmıştır. Örgütün askeri kimliği dışında, kuruluş metninden anlaşılacağı üzere farklı kimliklerinin de olduğu ve bu kapsamda NATO'nun varlığının ve kimliğinin sorgulanması yerine dönüşümü ve

¹⁰⁷ NATO: "WHAT IS NATO?: Basic Points", (Çevrimiçi), <https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

¹⁰⁸ NATO: "Harmel Report", November 16, 2017, (Çevrimiçi), https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67927.htm, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2019.

¹⁰⁹ Yiğittepe: **NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri**, s.42.

genişlemesinin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. NATO'nun sadece, Soğuk Savaş döneminin geleneksel güvenlik anlayışının dayattığı, kolektif ve plüralistik bir askeri güvenlik topluluğu olmadığı anlayışı belli uyum süreçleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. NATO politika yapıcıları, içsel uyum süreci kapsamında, NATO'nun güvenlik kimliği dışındaki kimliklerini de ön plana çıkarmış ve kurumsal reformlar yani yeni stratejik konseptler aracılığıyla insan hakları, hukukun üstünlüğü, özgürlük, demokrasi ve ekonomik işbirliği gibi kavramların savunmasını üstlenmiştir. Bunun yanı sıra dışsal uyum süreci kapsamında, BM ile ilişkilerini derinleştirmiş, Rusya ve Ukrayna ile özel ortaklık ilişkileri geliştirmiş, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleriyle işbirliği kurmuştur. Ayrıca, Eski Varşova Paktı üyesi ülkelerle hem demokratikleşme çabalarının desteklenmesi hem de serbest pazar ekonomisinin kurulması sürecini kolaylaştırmak adına Barış için Ortaklık (BİO) girişimi başlatılmıştır. Uyum süreçleriyle de görüldüğü üzere, NATO politika yapıcıları, Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO politikalarını, siyasi işbirliğini ve diyalogu geliştirmek, demokratikleşmeden ekonomik kalkınmaya kadar geniş bir yelpazede üyelerine destek olmak ve son olarak AGİT, BM ve AB gibi bölgesel ve uluslararası örgütlerle güvenlik temelinde ortaklığını derinleştirmek etrafında şekillenmiştir.¹¹⁰

NATO'nun yaşadığı dönüşümün temelinde, 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası sistemdeki iki kutuplu yapının evriminin önemli bir gösterge olduğundan bahsedilebilir. NATO'nun etki alanının artmasıyla ABD, Avrupa güvenlik yapısının baş aktörü haline gelmiştir. Batı Avrupalı devletlerin kendi aralarında korudukları güvenlik yapılanması ve ABD öncülüğündeki NATO müttefikleri bir blok oluştururken, bunun karşısında 2. Dünya Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Sovyet Rusya ekseninde Varşova Paktı temelinde bir blok kurulmuştur. Bu iki blok arasında konvansiyonel kuvvetleri ve hatta nükleer silahları da içeren bir güç dengesi söz konusu olmuştur. Bu iki blok önderliğinde sürdürülen mücadele dışında, yeni bir gücün ya da kendi başına tarafsız bir yapının oluşması pek mümkün olmamıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında kesin bir çift kutuplu uluslararası sistemden bahsedilebilir. Blokların birbirlerine karşıt ideolojileri, devlet, toplum ve hayat anlayışlarını temsilleri, blokların tercihinde belirleyici role sahip olmuştur. NATO, bu süreç içerisinde gücünü ve etki alanını arttırmış, tüm müttefikleri için güvenlik ve hatta toplumsal politikaların belirlenmesi anlamında temel bir aktör olarak

¹¹⁰ Erdem Özlük, Duygu Özlük: "NATO'yu Anlamak: Dönüşümü, Yeni Kimlikleri ve Uyum Süreçleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:31, 2014, s.210-212.

görülmüştür.¹¹¹ Aslında Soğuk Savaş döneminde görülen bu güç dengesi durumu, 1648 Vestfalya sürecinden itibaren hep görülür olmuştur. Bir büyük devlet kendi etki alanını arttırmak ve sistemde hegemon konuma gelmek isterken, başka büyük devlet ya da devletler tarafından yapılan ittifakla dengelenmeye çalışılmıştır. Bu durum iki kutuplu bir döngüyü de beraberinde getirmiştir. Soğuk Savaş dönemi dışında, 1929 ekonomik burhanı ve onun ardından Avrupa'da ortaya çıkan faşist yönetimler ve onların önderliğini üstlenen Hitler yönetimindeki Almanya, sisteme egemen olma arayışına girmiştir. Bu durum karşısında ise sistemdeki diğer güçlü devletler (İngiltere, Fransa, Rusya) ittifak arayışına girerek, bir anlamda bu gücü dengeleyici rol üstlenmişlerdir. 2. Dünya Savaşı böyle bir ortamda yaşanmış ve sistemdeki büyük güçler ciddi kayıplar yaşamışlardır.¹¹² 1945-1991 yılları arasında yaşanan iki kutuplu sistemde, büyük güçler arasında 2. Dünya Savaşı döneminde yaşanan ağır kayıplar göz önüne alınarak doğrudan savaşlar yaşanmamıştır. Ayrıca 2. Dünya Savaşı döneminden farklı olarak gelişen teknolojiyle birlikte hem konvansiyonel silahların etkisinin ve miktarının artışı hem de nükleer düzeyde yaşanan silahlanma yarışı, tüm tarafları savaştan kaçınmaya mecbur bırakmıştır. Ancak büyük ölçekte olmasa bile, Kore, Vietnam ve Arap-İsrail savaşları gibi bölgesel çatışmalar kaçınılmaz olmuştur. Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılması ve akabinde Varşova Pakti'nin ortadan kalkarak, Pakta üye devletlerin başta NATO ve Avrupa Topluluğu ile olan ilişkileri, sistemin iki kutuplu yapısının son bulduğu gerçeğini ortaya çıkartmıştır. Soğuk Savaş sonrası sistemin, ABD'nin tek büyük güç olarak var olduğu ve tek kutuplu bir şekil aldığı ortak görüşü hakimdir. Amerikalı sendikacı ve köşe yazarı Charles Krauthammer "The Unipolar Moment" isimli yazısında, Soğuk Savaş sonrası uygulanan Amerikan Dış politikasının, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemi anlamının kilit noktası olduğunu belirtmiştir. Ayrıca tek kutuplu dünyanın merkezinin ABD olduğunu ve bunun ekonomik, jeopolitik, diplomatik ve askeri teknoloji anlamında birçok nedeni bulunduğu bahsetmiştir.¹¹³ Bu görüşlere ek olarak, ABD'nin 1991 sonrası dönemde, uluslararası sistemde tek büyük güç rolü Joseph Nye tarafından ortaya konan yumuşak güç

¹¹¹ Ali L. Karaosmanoğlu: "NATO'nun Dönüşümü", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.10, No:40, Kış 2014, s.6

¹¹² Aydın Aydın, Emir Bakıncak: "Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki", **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.17, No:1, 2016, s.101,102.

¹¹³ Charles Krauthammer: "The Unipolar Moment", Council on Foreign Relations: **Foreign Affairs** içinde (23-33), C.70, No:1,1990-1991, (Çevrimiçi) https://www.jstor.org/stable/20044692?origin=JSTOR-pdf&seq=1#page_scan_tab_contents, Erişim Tarihi: 24 Mart 2019, s.24,28.

kavramıyla da ilişkilendirilebilir. Nye, yumuşak gücü, askeri ve ekonomik unsurları içeren baskın uygulamalar yerine, başkalarının sizin istediğiniz hedefleri benimsemelerini, kendi kültür, ideal ve eğilimler aracılığıyla sağlanmasından bahsetmiştir. Bu çerçevede, 1990 sonrası dönemde ABD'nin tek büyük güç olarak var olmasının nedenini, ABD'nin kültür, siyasi değerler ve dış politikasının, diğer devletler tarafından kendi istekleriyle benimsenmesinde görülebilir. Mesela, eski Varşova Paketi üyesi ülkelerin hem güvenlik yaklaşımları hem de başta demokratik eğilimler olmak üzere siyasi ve toplumsal talepleri, Avrupa Birliği ve tek süper güç olan ABD'nin yanında olma isteklerinin bir göstergesidir.¹¹⁴

Soğuk Savaş'ın son bulması, iki kutuplu yapının çöküşü ve onun yerini küreselleşme olgusunun almasını da beraberinde getirmiştir. Dünya genelinde iletişim ve haberleşme ağlarının gelişmesi sonucunda ulusal olanla uluslararası olanın, yerel olan ile küresel olanın iç içe girdiği bir süreç başlamıştır. Klasik anlayıştaki devletlerin karşılıklı bağımlılık ilişkilerine dayalı kurulan uluslararası sistem, toplumların ve bireylerin karşılıklı bağımlılık ilişkilerine göre yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca küreselleşme olgusuyla birlikte, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeler evrensel değerler olarak herkes tarafından kabul edilmiştir.¹¹⁵ Bu gelişmeler, güvenlik kavramı tanımının, siyasi, ekonomik, sosyal ve bireysel olguları da kapsayacak şekilde genişletilmesini mecbur kılmıştır. Güvenlik kavramının kapsamının genişletilmesi, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımlarının, salt devlet merkezli ve askeri nitelikli güvenlik tedbirlerinin yetersizliğine yaptıkları vurguda görülmüştür. Özellikle 1990 sonrası eleştirel kuram temsilcilerinin ortaya koyduğu güvenlik olgusunun özgürleşme temelinde düşünülmesi, NATO politikalarının, evrensel değerler olan insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri temelinde oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bunun en net örneği, Sovyetler Birliği'nden ayrılan Merkez ve Doğu Avrupa ülkelerinde, Soğuk Savaş boyunca bastırılmış birçok etnik, dinsel, siyasi ve toplumsal gerilimin 1990 sonrası dönemde ortaya çıkardığı sorunlarda görülmüştür. Bu sorunlar, NATO'nun, Avrupa güvenliğinin sağlanması misyonuna karşı ciddi bir tehdit olmuştur. Siyasi, ekonomik ve sosyal ekseninde yaşanan bu çalkantıların sınırlı bir alanda kalmayacağı olasılık dahilinde düşünülmüştür. Bu nedenle, güvenlik kavramının Orta ve Doğu Avrupa'daki demokratikleşen ülkeleri içersine alacak

¹¹⁴ Umut Uzer: "21.yy'da Tek Kutupluluk Tartışmaları", **Bilge Strateji Dergisi** içinde (69-93), C.5, No:8, Bahar 2013, s.83.

¹¹⁵ Karaosmanoğlu: "**NATO'nun Dönüşümü**", s.12.

şekilde siyasal ve sosyal bağlantıları kurulmuştur. Bu süreç, Harmel Raporuyla başlayıp, Londra Zirvesi ve akabinde yapılan zirvelerle somutlaşmıştır. Londra bildirisi, bu bağlantının kurulmasına aracılık eden ilk belgedir. Orta ve Doğu Avrupa'nın demokratikleşme yolunda politikalar belirleyen ülkelerinin, Avrupa'nın siyasal yapısının temel bir parçası olduğu, Avrupa güvenliğinin, tüm bu yapıyı kapsayacak şekilde bir bütünlük ifade ettiği belirtilmiştir. Ayrıca bu bildiride NATO'nun hem bu bölgeler hem de Avrupa güvenliği açısından önemine değinilmiş ve kıtada kalıcı barışı sağlamaya yönelik kritik bir görevi olduğu vurgulanmıştır.¹¹⁶ Bu bağlamda, 5-6 Temmuz 1990 tarihlerinde yapılan Londra Zirvesi önemli kararların alındığı ve geleceğe yönelik bakış açısının yansıtıldığı bir toplantıdır. Londra Zirvesi'nde NATO'nun devlet ve hükümet başkanları, Kuzey Atlantik İttifakı'nın, Avrupa'da yeni ve umut vaat edici bir dönemi yansıtacak şekilde dönüştürülmesi gerekliliğini vurgulamışlardır. Ayrıca kuruluş ilklerine sadık kalınacağı ve Avrupa'da meydana gelen değişimlere bağlı olarak, gelecek hedeflerinin şekilleneceğini belirtmişlerdir. İlk olarak, 1990 Paris Zirvesi'nde imzalanan, silahlı kuvvetlerin faaliyetlerinin sınırlandırılması ve nükleer silahların kontrolünü içeren Avrupa'daki Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşmasının(AKKA) devamlılığı ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra, Sovyet askeri birliklerinin Doğu Avrupa'dan çekilmesi neticesinde, Doğu Avrupa ülkeleriyle düzenli diplomatik bağ kurulması da dahil olmak üzere geniş bir siyasi ve askeri faaliyet yelpazesinde işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır.¹¹⁷ Londra Zirvesi'nden on beş ay sonra NATO müttefik ülkeler devlet ve hükümet başkanları, 7-8 Kasım 1991 tarihinde Roma Zirvesi'ni gerçekleştirmişlerdir. Londra Zirvesi'nde NATO'nun dönüşümüne dair bir giriş niteliği taşıyan kararlar, Roma Zirvesi'nde istenilen seviyeye çıkartılmıştır. Bu çerçevede, yeni stratejik konsept ortaya konmuş, Roma Barış ve İşbirliği Bildirgesi yayımlanmış ve Sovyetler Birliği ile Yugoslavya'daki durum hakkında açıklamalar yapılmıştır.¹¹⁸ Bu yeni stratejik konseptin içeriği: Avrupa'daki demokratik kurumların gelişmesi ve anlaşmazlıkların çözülmesi adına barışçıl politikaları destekleyerek güvenli bir ortam sağlamak, yeni tehditler karşısında müttefiklerinin güvenliğini sağlamak için Atlantik ötesi bir forum görünümü kazanmak, tehditler karşısında ortak savunma ve caydırıcılık

¹¹⁶ Ülkü Demirtürk Demirdöğen: "Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve Yeni Stratejisi", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46, Ocak 1988, s.155,156.

¹¹⁷ NATO: "The Alliance's New Strategic Concept", August 26,2010, (Çevrimiçi), https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2019.

¹¹⁸ NATO: "Summit Meetings: Previous Summit Meetings", July 19,2018, (Çevrimiçi), https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50115.htm#, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

misyonlarının sürdürülmesi ve Avrupa içerisindeki stratejik dengenin muhafaza edilmesidir.¹¹⁹ Stratejik Konseptin yanı sıra Roma Zirvesi'nde, Merkez ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerin dinamik bir şekilde sürmesi gerekliliği ortaya konmuş ve bu çerçevede 16 NATO üyesi ülkenin yanı sıra 6 Merkez ve Doğu Avrupa ülkesi ve 3 Baltık Cumhuriyeti'nin katılımıyla Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi (KAİK) kurulmuştur. Ayrıca, silahsızlanma, silahlı kuvvetlerin kontrolü ve bu kapsamda çatışmaların önlenmesi amacıyla oluşturulacak AKKA gibi mekanizmaların önemine vurgu yapılmıştır.¹²⁰ 10-11 Ocak 1994 tarihinde Brüksel'de yapılan Zirve'de, Londra ve Roma Zirvelerinde alınan kararların tekrar gözden geçirilmesi, İttifak'ın geleceğine yönelik yapılan çalışmaların sürekliliğinin sağlanması ve NATO'nun genişleme potansiyeli gündeme alınmıştır. Bu bağlamda, KAİK ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) üyesi ülkeler Brüksel'e davet edilmiş ve Barış İçin Ortaklık (BİO) girişimi başlatılmıştır. BİO'nun amacı, üye ülkelerin her türlü askeri ve politik sorunlarının çözümünü İttifak çatısı altında halletmelerini sağlamak olarak belirlenmiştir. BİO, NATO'nun Soğuk Savaş sonrası genişleme stratejisinin en net göstergelerinden birisi olmuştur. Ayrıca, Brüksel Zirvesi'nde, Avrupa Güvenlik ve Savunma Kimliğinin (AGSK) geliştirilmesi amacıyla üstlenilmesi gereken sorumluluklar vurgulanmış ve NATO'nun Bosna Hersek'teki BM kuvvetlerine destek vermek amacıyla hava saldırıları gerçekleştirmeye hazır olduğu belirtilmiştir. Bu durum ise NATO'nun sorumluluk sahasını, küresel sorunlara bağlı olarak değiştirdiği ve insan hakları temelinde güvenlik yaklaşımındaki dönüşümü ortaya çıkarmıştır.¹²¹ 1990 Londra Zirvesi'nden itibaren ortaya konulan politikalar, NATO'nun meşruiyet/kimlik krizinden kurtulması yönünde önemli adımlar olmuştur. Ancak, NATO'nun meşruiyet krizini atlatmak ve küresel sisteme adapte olabilmek için 1990 sonrası yaşadığı dönüşüm ve genişleme, 1997 Madrid ve 1999 Washington Zirveleriyle tamamlandığı söylenebilir. 8-9 Temmuz 1997 yılında Madrid'de gerçekleştirilen Zirve'de, Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya NATO katılım müzakereleri için davet edilmiştir. NATO ve Ukrayna arasında Ortaklık Beyannamesi imzalanmıştır. KAİK'ın yerini daha geniş kapsama sahip Avrupa-Atlantik Ortaklık Konseyi'nin (AAOK) alması

¹¹⁹ Yiğittepe: **NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri**, s.80.

¹²⁰ NATO Review: "NATO Transformed: The Significance Of The Rome Summit", May 14, 2002, (Çevrimiçi), <https://www.nato.int/docu/review/1991/9106-1.htm>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2019.

¹²¹ NATO: "Summit Meetings: Previous Summit Meetings", July 19, 2018, (Çevrimiçi), https://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_50115.htm#, Erişim Tarihi: 12 Ocak 2019.

kararlaştırılmıştır.23-24 Nisan 1999 Washington Zirvesi'nde ise, öncelikle Yugoslavya'nın, Kosova'daki yerel-etnik Arnavut toplumuna karşı baskıcı ve şiddet içeren eylemlerini sonlandırmasını gerektiği vurgulanmıştır. Polonya, Çek Cumhuriyeti ve Macaristan'ın üyelikleri kabul edilmiş ve ilk zirve toplantılarına katılımları sağlanmıştır. Ayrıca, stratejik konsept, 21.yy'ın tehdit ve risk algılamalarına bağlı olarak, küresel perspektifte ve evrensel değerlere bağlı kalarak, gelecekteki politik-askeri gelişmeleri de etkileyebilecek düzeyde yeniden düzenlenmiştir.¹²² Bu stratejik konsept içeriği; NATO'nun kurucu 5. Madde görevleri önceliğini koruyacak, fakat 5. Madde dışı görevler de Kosova ve Bosna örneklerinde olduğu gibi NATO'nun görev ve sorumluluk alanına girecektir. Kitle imha silahlarının önlenmesi, terörizm, uyuşturucu ticareti, ırkçılık ve insan kaçaķçılıęı ile mücadele de daha aktif rol alınacaktır. Son olarak, NATO, başta BM olmak üzere diğer uluslararası örgütlerle koordineli çalışacak ve üye olmayan ülkelerin güvenlik endişeleri işbirliği yoluyla çözüme kavuşturulacaktır.¹²³

2.1.3. NATO'nun Genişleme Stratejisi ve Doğu Avrupa Ülkeleriyle İlişkisi

Avrupa'da Soğuk Savaş döneminde görölen problemlerin, Doğu-Batı arasındaki ideolojik, siyasi ve askeri nitelikteki bölünmelerin yarattığı etkiyle ortaya çıktığı görölmüştür. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Rusya ve Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin, başta NATO olmak üzere Batılı askeri, ekonomik ve siyasi düzenin bir parçası olup olmayacakları, uluslararası güvenlik yaklaşımlarının en önemli konularından birisi olmuştur. Bu çerçevede NATO'nun genişleme politikası ve yeni stratejik konseptler aracılığıyla uluslararası bir güvenlik örgütü haline gelmesi, Merkez-Doğu Avrupa ülkeleri ile kısmen Rusya'nın Batılı sistemi benimsemelerini kolaylaştırmıştır. Bu genişleme ve stratejik konsept değişiklikleri sayesinde NATO'nun etki alanı genişlemiş ve Avrupa'nın güvenliğinin bir bütün halinde sağlanabileceği öngörölmüştür. Özellikle, NATO üyesi olan ve olmaya aday Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin sistem değişikliği sırasında yaşayabilecekleri sorunlar ve ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerinden çıkabilecek anlaşmazlıkların

¹²² A.e.

¹²³ Oğultürk: "Soğuk Savaş Sonrası Yeni Avrupa Güvenliği ve NATO'nun Transformasyonu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.141,142.

yaratabileceği güvenlik sorunlarının, Rusya ya da başka bir güce gerek kalmadan çözülmesinin yolu açılmıştır. NATO genişlemesinin somut göstergesi, 23-25 Nisan 1999 tarihlerindeki Washington Zirvesi olmuştur. Bu zirveye Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti temsilcileri davet edilmiş ve sonrasında NATO üyelikleri ilan edilmiştir. Bu genişleme stratejisinin resmi olarak uygulanması sağlayan ve bu politikayı hızlı ve sessiz bir şekilde yürürlüğe koyarak başarı ihtimalini artıran üç önemli Amerikalı devlet adamından bahsedilmelidir. Bunlar dönemin Amerikan Başkanı Clinton, eski Ulusal Güvenlik danışmanı Anthony Lake ve Amerika'nın Avrupa ile ilişkilerinden sorumlu Dışişleri Bakan Yardımcısı Richard Holbrooke'dur. Genişleme politikasının kamuoyunda fazla yer almadan yürürlüğe girmesi, özellikle Rusya'dan ve diğer ülkelerden gelebilecek tepkileri de en aza indirmiştir.¹²⁴

2.Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği, Doğu Avrupa ülkelerindeki nüfusunu kullanarak serbest seçimlerin yapılmasını engellemiş ve askeri gücüyle de bu ülkeleri Sovyet etki alanında kalmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş boyunca Merkez-Doğu Avrupa ülkelerindeki Sovyet etkisi hem siyasi hem de askeri açıdan oldukça kuvvetlidir.1980'li yıllardan itibaren Sovyetler Birliği, Merkez-Doğu Avrupa halklarının temel politik haklarına sınırlı ölçüde saygı duymaya başlamıştır. Gorbachev'in Sovyetlerin başına geçmesiyle birlikte uygulamaya koyduğu "yeni düşünce" olarak adlandırılan; tüm tarafların katılımıyla gerçekleştirilen müzakerelere dayalı politik ve askeri karar alma mekanizması, hem Sovyetlerde hem de Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinde politik ve askeri baskıyı hafifletmiştir. Nisan 1989'da Polonya'da serbest seçimlerin yapılmasına izin verilmesiyle birlikte baskı ve kontrol politikası sona ermiştir.¹²⁵ Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ise, NATO'nun genişleme politikasını uygulamaya başlaması ve Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin Sovyetlerin baskısından kurtulması aynı döneme denk gelmiştir. Böylece Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinde uygulamaya konulan ekonomik, siyasi ve güvenlik politikaları hem NATO'nun hem de Avrupa Birliği'nin politikalarıyla uyum göstermeye başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın bitişiyle birlikte Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin yaşadığı dönüşüm ile NATO'nun politikalarındaki dönüşümün, aynı zamanda tüm tarafların güvenlik yaklaşımındaki değişimle ilişkili olduğu söylenebilir. Soğuk Savaş'ın doğası

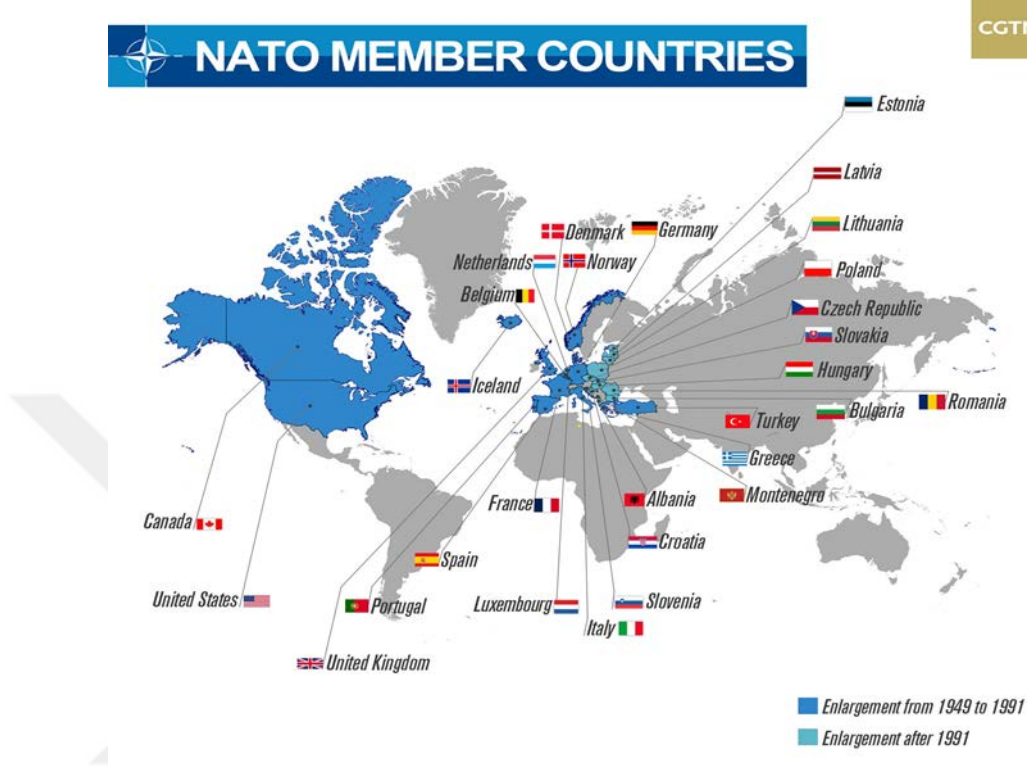
¹²⁴ Yiğittepe: **NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri**, s.60-62.

¹²⁵ Nejat Doğan: "NATO'nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999:Kuzey-Atlantik İttifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.60, No:3, s.85,86.

gereği iki kutup çevresinde yer alan ülkeler ve iki güç arasındaki dengeyi kurmayı amaç edinen NATO ve Varşova Paktı gibi örgütler, güç dengesi ve devlet merkezli güvenlik anlayışının bir parçası olarak tüm politikalarını oluşturmuşlardır. Ancak Soğuk Savaş sonrası dönemde, Merkez-Doğu Avrupa ülkeleri başta olmak üzere belli bir kupta olma zorunluluğundan kurtularak, savunma ve güvenlik politikaları, ekonomik, siyasi ve toplumsal konularda kendi stratejilerini belirleme şansına sahip olmuşlardır. Diğer taraftan NATO ve Varşova Paktı gibi güvenlik örgütleri varlıklarını sürdürebilmek açısından ya Varşova Paktı gibi devlet merkezli askeri bir güvenlik örgütü olarak kalıp, yok olmuş ya da NATO gibi stratejik konseptler ve genişleme projeleriyle, yeni döneme uyum sağlamıştır. 1991 sonrası dönemde güvenlik konuları çeşitlenmiş, artık devlet merkezli askeri güvenlik konuları yerine bireyi temel alan ve uluslararası sorunlara değinen bir güvenlik anlayışı ortaya çıkmıştır. Uluslararası terörizm, çevresel sorunlar, uluslararası göç, bulaşıcı hastalıklar, enerji güvenliği...vb. bunlardan sadece bir kaçıdır.¹²⁶Çeşitlenen güvenlik sorunları karşısında devletler, uluslararası antlaşmalar ve işbirliği yoluyla uluslararası nitelikteki problemleri çözmeye çalışırken aynı zamanda kendi güvenliklerini de düşünmek zorunda kalmışlardır. Bu amaçla hem çevre ülkelerden gelebilecek askeri ve klasik güvenlik tehditleri karşısında güvence aramış hem de yeni dönemin getirmiş olduğu sorunlarla mücadele etmeye çalışmışlardır. Bu iki durum, özellikle Merkez-Doğu Avrupa ülkeleri gibi 1991 sonrası dönemde sistemlerini yeniden inşa eden ve çok çeşitli güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalan ülkelerin, NATO'ya üye olup, varlıklarını sürdürme isteğini kaçınılmaz kılmıştır.

¹²⁶ Şahin: “Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.137-139.

Harita 2.1
NATO'nun 1949-1991 ve sonrası Genişlemesi

Kaynak: "NATO in History: Purpose and Evolution", Şubat 2018, (Çevrimiçi), <http://www.news.cgtn.com> , Erişim Tarihi: 20 Eylül 2019.

1991 sonrası dönemde güvenlik kavramının tanımında yaşanan değişikliklerle birlikte, tehditlerin sadece dışarıdan gelmeyeceği, ülke içerisinde de kaynaklanabileceği görmüştür. Bu nedenle güvenlik alanında oluşturulan politikalar hem uluslararası hem de ulusal dengeler gözetilerek yapılmıştır. Geniş kapsamlı olan bu güvenlik yaklaşımı sadece devlet merkezli değil aynı zamanda bireyi ve toplumu da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Soğuk Savaş sonrası dönemde Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin NATO ve AB gibi batılı örgütlenmelere katılma istekleri zamanla olgunlaşmıştır. İlk etapta bölgesel çapta Visegard Dörtlüsü ve Orta Avrupa Teşebbüsü gibi güvenlik ve politik işbirliği içeren örgütler kurmuşlardır. Ancak bu ortaklıklar, Varşova Paktına benzer nitelikleri sebebiyle, dönemin şartlarına uyum sağlayamamışlardır. Bu süreçte batılı ittifaklara yönelme isteği bazı bölge ülkeleri için kaçınılmaz olurken, bazıları için uzun bir süreç almıştır. Mesela, Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinden Polonya'nın içerisinde bulunduğu riskli durum, Ukrayna, Macaristan ya da Çek Cumhuriyeti gibi diğer bölge ülkelerinden farklılık

göstermiştir. Polonya, geçiş döneminde olan Rusya'dan gelebilecek tehditler nedeniyle doğu sınırlarının güvenliğinden endişe duymuş ve de batı sınırında yaşanan Alman birleşmesinin ne ölçüde ikili ilişkilere yansıtacağını hesaplayamamıştır. Bu sebeplerle Polonya politika yapıcıları bir süre daha güvenliklerini sağlamak açısından Rus askeri gücünün geri çekilmesinin ağırdan alınması yönünde politikalar belirlemişleridir. Bunun yanı sıra, Polonya politika yapıcıları, dönüşen uluslararası ortamda kendi çıkarlarını ön plana aldığı ekonomik, güvenlik ve politik gücü oluşturabilmek ve Rusya'dan bağımsız bir yönetim sistemi tesis edebilmek adına NATO'ya üye olmayı en doğru çözüm olarak görmüşlerdir. İlerleyen süreçte Polonya'nın NATO üyeliği konusundaki istekli tavrına benzer biçimde birçok Merkez-Doğu Avrupa ülkesi hem bağımsız bir yönetim sistemi kurmak hem ekonomik ve politik kalkınmalarını gerçekleştirmek için NATO üyeliğinin en mantıklı hedef olduğunu kabullenmişlerdir.¹²⁷ Joseph Nye, Soğuk Savaş sonrası devam eden süreç içerisinde Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin ve diğer bölge ülkelerinin benimsediği bu durumun, uluslararası siyasetin doğasıyla ilgili varsayımların, küreselleşmenin, devlet dışı aktörlerin ve siber suç gibi belli faktörlerin etkisinin yeniden gözden geçirilmesi olarak açıklamıştır. Nye, ulus devletlerin mevcut kapasitelerine bakılmaksızın, gücün devlet dışı aktörlere kaymasından dolayı mevcut gelişmeleri kontrol edemediklerinden bahsetmiştir. Yeni dönemde hiçbir ulusun tek başına hareket edemediği ve hedeflerine ulaşamadığını belirtmiştir. Bunun yerine karşılıklı bağımlılığın arttığı ve ortaklıkların önem kazandığını vurgulamıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının gücün maksimizasyonu temelinde oluşturulan anlayış yerine, arzulanan hedeflere ulaşmak için başkalarıyla paylaşılan güç, iktidar yaklaşımının önemini açıklamıştır. Bu bağlamda, NATO, AB veya AGİT gibi birbirine karşı bağımlılığı ve sorumluluğu teşvik edip, bölgesel, küresel güvenlik, işbirliği sağlayan örgütlerin önemine dikkat çekmiştir. Bu örgütler aracılığıyla ekonomik zorluklar, demokratik ihlaller, terörizm, siber suçlar... vb birçok çokuluslu sorunun çözümünün kolaylaştığını belirtmiştir.¹²⁸

¹²⁷ Şaban Tanıyıcı: "Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında Doğu Avrupa Ülkelerinde Soğuk Savaş Sonrası Dış Politika Belirleme Sürecinin Analizi", **DergiPark Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.4, No:7, <http://www.dergipark.gov.tr> ,Erişim Tarihi: 2 Şubat 2019, s.156-161.

¹²⁸ Sharly Cross, Savo Kentera, R. Craig Nation, Radovan Vukadinovic(Ed.): "Shaping South East Europe's Security Community for The Twenty-First Century",United Kingdom: Palgrave Macmillian, 2013 s.6.

2.2. Soğuk Savaş Sonrası Doğu Avrupa

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve sert iki kutuplu yapının çözülmesi, hem bilimsel hem de politika topluluklarının, uluslararası politika, ekonomi ve güvenlikle ilgili temel varsayımları yeniden gözden geçirmesine yol açmıştır. On yıllar boyunca süren Doğu-Batı çatışması esnasında, Batı-Uluslararası İlişkiler teorisyenleri ve politika yapımcıları güvenlik çalışmalarının temeline geleneksel yaklaşımla ilgili olan askeri tehditler, stratejik caydırıcılık, silahların kontrolü ve nükleer çatışmayı önleme yöntemlerini koymuşlardır. Soğuk Savaş'ın sonu, başta Avrupa olmak üzere uluslararası alanda güvenlik, ekonomi ve siyaset politika gündemlerinin değişimine yol açmıştır.¹²⁹ Geleneksel güvenlik yaklaşımının Soğuk Savaş boyunca uygulanan güç ve caydırma temelli politikaların, her zaman birileri ve bir amaç için yapıldığı fikri, 1980 sonrası gelişen eleştirel kuramın bakış açısını yansıtmıştır. Cox'un bu yaklaşımı aynı zamanda devlet merkezli güvenlik anlayışından bireyin güvenliğini, devletten ayıran bakış açısının da önünü açmıştır. İlerleyen süreçte Kenth Booth'un çalışmaları başta güvenlik olmak üzere toplum ekseninde yaşanan değişimlerin kuramsal bir çerçeveye sahip olmasını sağlamıştır. Booth'a göre, tüm insanların eşit olduğu anlayışı, politikada demokrasinin benimsenmesi, uluslararası politikanın küreselleşmeye bağlı olarak gelişmesi, ekonominin liberal bir görünüme sahip olması ve hukuk-adalet temelinde bir toplumsal yapının kurulması bu teorik çerçevenin yeni dönemde başlıca şartlarıdır.¹³⁰ 19.yy boyunca, Batı Avrupa'da daha gelişmiş ve dinamik ulus devletler tarafından ortaya konulan politik, kültürel ve ekonomik modernleşme mücadelesi, 1980 sonrasında geleneksel kuramsal yaklaşımların sınırlandırdığı alandan kurtularak, özgürleşme temelinde bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm çabası Soğuk Savaş sonrası dönemde hanedan imparatorluk geleneğine bağlı Doğu Avrupa halklarında da hissedilmeye başlanmıştır.

2.Dünya Savaşı ertesinde Sovyetler Birliği, Avrupa coğrafyasında en güçlü devlet olarak ortaya çıkmış ve hakimiyet alanını kısa sürede Kafkaslar, Baltık Ülkeleri ve Doğu Avrupa ülkelerine kadar genişletmiştir. Soğuk Savaş yılları boyunca hakimiyet alanında ekonomik ve siyasi politikaları komünist ideolojiye bağlı

¹²⁹ A.e., s.5.

¹³⁰ Gizem Bilgin Aytaç: **Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale**, İstanbul: Dezanj Yayınları, 2013, s.93-96.

olarak düzenlemiştir. Doğu Avrupa halkları birçok açıdan Sovyet rejimine destek olurken, aynı zamanda Sovyet idaresinden memnun olmayan geniş bir kitleyi de barındırmıştır. Zamanla bu kitlelerin Sovyet idaresi karşısında güçlenip, bir kopuşu tetiklediğinden bahsedilebilir. Ancak bu kopuşun sebebi hayat standartlarındaki gerilik ya da ilk zamanlar özgürlüğün olmaması nedeniyle ortaya çıkmamıştır. Doğu Avrupa halklarında, Sovyet rejimine karşı güvenin kaybolması, bu kopuşun en önemli nedenidir. Reformların beklenen düzeyde karşılık yaratamaması, bölge halkında umutsuzluk ve güvenin kaybolmasına neden olmuştur. Bu durumun sonucu olarak da bu tarihten itibaren Doğu Avrupa ülkelerinde genel olarak muhalefetin toplumun bir parçası haline geldiği söylenebilir. Muhalif hareketler zamanla güçlenmiş ve 80'li yıllara gelindiğinde Küreselleşen Sovyet emperyalizmi karşısında Doğu Avrupa ekonomik ve toplumsal hayatındaki başkaldırının savunucusu olmuştur. Sovyet yönetiminin kendi ekonomik yükünün bir kısmını bölge ülkelerine yüklemek istemesi, Doğu Avrupa halklarının rejime olan bağlılığını önemli ölçüde yıpratmıştır. Ayrıca, yine bu dönemde ortaya çıkan diğer bir sorun ise Doğu Avrupa ülkelerindeki muhalefete paralel olarak gelişen sınırlı devlet milliyetçiliği ile Sovyet askeri-diplomatik tekeli arasında ortaya çıkan güç ve pay alma mücadelesidir. Geleneksel yaklaşımın devlet temelli ve çıkar mücadelesine dayalı anlayışı sadece iki kutup arasında değil, çözülme aşamasındaki Sovyetler Birliği'nde de kendisini hissettirmiştir.¹³¹

¹³¹ Ferenc Feher, Agnes Heller: **Doğu Avrupa Devrimleri: Totaliter Toplumlardan Sivil Toplumlara**, Çev. Tarık Demirkan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1995, s.13-24.

Harita 2.2
Merkez-Doğu Avrupa Ülkeleri

Kaynak: Orhan Yılmaz: “Doğu Avrupa Ülkelerinde Neler Oluyor”, Akademik Özgürlük, Şubat 2011, (Çevrimiçi), <https://akademikozgurluk.wordpress.com/2011/01/02/dogu-avrupa-ulkelerinde-neler-oluyor/>, Erişim Tarihi: 20 Eylül 2019.

1989 yılında Rus lider Gorbaçev’in Doğu Avrupa’dan geri çekilme kararı, bölge ülkelerindeki komünist rejimlerinde çöküşünü beraberinde getirmiştir. Bu durum 1991 yılında Baltık Cumhuriyetleri, Ukrayna ve diğer eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin bağımsız devletler kurmak amacıyla Sovyetlerden ayrılmasıyla doruğa ulaşmıştır.¹³² Sovyetler Birliği’nin dağılması ve akabinde komünist ideolojinin çöküşünün yanı sıra, Doğu Avrupa ülkelerinde(Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Doğu Almanya, Hırvatistan ve Slovenya gibi) son dönemde iktidarda bulunan komünist parti ya da ona bağlı olan partilerin hiçbirisi seçimler sonrası %20’nin üzerinde oy oranına ulaşamamıştır. Ancak bu durumun biranda ortaya çıktığını söylemek yanıltıcı olabilir çünkü 70’li yılların ortasından itibaren toplum ve muhalefet birlikteliği sağlanmış ve rejime duyulan güven sarsılmıştır. Ayrıca ekonomik baskılar ve iki kutuplu güç mücadelesinin getirmiş olduğu bitmeyen tehdit algısı, muhalif hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır. Demokratik muhalefet yapısını benimseyen bu hareketler, yapılması gereken radikal değişikliklere ve uluslararası ortamda

¹³² Stephen White, Judy Batt, Paul G. Lewis(Ed.): **Developments in Central and East European Politics 3**, United States:Palgrave Macmillan, 2003, s.7,8.

yaşanan dönüşüme daha çabuk uyum sağlama potansiyeli göstermişlerdir.¹³³ Her ne kadar bu dönüşümün kendi içerisinde her topluluk için farklı ekonomik, siyasi ve güvenlik endişesi içerse de, her devletin içerisinde buna uygun çözüm sağlayacak mekanizmalar kurulmaya çalışılmıştır. Komünist ideolojinin çöküşü sonrası, net olarak neyin korunması gerektiği ya da hangi maddi kaynakların kullanılabilir bir şekilde inşa edilebileceği çeşitli durumlar söz konusu olmuştur. Macaristan, Polonya ve Yugoslavya'daki reform hareketleri, yoğun borç yükü ve enflasyon temelinde sorunlar yaşamıştır. Ancak son on yılda, Doğu Avrupa ülkelerinin genelinde yaşanan dönüşüme paralel olarak seçkinler arasından piyasa ekonomisine dair anlayışa sahip bireyler ortaya çıkmıştır. Bu sayede halk içerisinde küçük ölçekli girişimcilik çabaları görülmüştür. Ayrıca son yıllarda Batılı ülkelere yolculuk ve bu konulardaki bilgilere erişimin yaygın olması diğer konularda da dönüşümün önünü açmıştır.¹³⁴ Yaşanan diğer bir sorun ise güvenlik endişesiyle ilgili olmuş, bunun çözümü için ise geleneksel yaklaşımın devlet merkezli yöntemleri yerine yeni dönemin eleştirel temelli, merkeze bireyi ve uluslararası nitelikteki sorunları koyan yaklaşımı benimsenmeye çalışılmıştır. Ayrıca politik anlamda demokratik yapının benimsenmesi ve özgür muhalif hareketlerin yaşayabildiği rejimlerin kurulması amaçlanmıştır. Tüm bu dönüşümün, Avrupa Birliği ve NATO üyeliği gibi Batılı ittifaklar yardımıyla sağlanabileceği fikri zamanla Doğu Avrupa halkları arasında yaygınlaşmıştır.

2.2.1. Doğu Avrupa'daki Dönüşüm

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte, yaşanan dönüşümü analiz etmeye çalışan yaklaşımlar, genel anlamda bu süreci otoriter rejimlerden demokrasiye, devlet güdümlü ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçiş olarak adlandırmışlardır. Bu süreç üzerine yapılan çalışmalarda odak nokta, eski rejimlerin baskıcı ve müdahaleci yapısının yeni dönemde değişmesi gerektiği olmuştur. Dönüşümden beklenen, liberal ve demokratik değerler temelinde devlet-toplum ilişkisi kurulması ve modernleşmeyi gerçekleştirecek sivil toplum yapısının oluşturulmasıdır. Ancak bu beklentiler özellikle Doğu Avrupa ülkeleri açısından uzun

¹³³ Feher, Heller: **Doğu Avrupa Devrimleri: Totaliter Toplumlardan Sivil Toplumlara**, s.49,50.

¹³⁴ White, Batt, Lewis (Ed.): **Developments in Central and East European Politics 3**, s.7,8.

ve sancılı süreçler sonunda gerçekleşebilmiştir. Bunun birkaç önemli sebebi vardı. İlk komünizmi benimsemiş toplumlarda demokrasi kültürü yoktu. İkinci önemli sorun ise yerel ve ulusal düzeydedir. Yerel aktörler gerçekleştirilmeye çalışılan reformların ve modernleşme hareketlerinin kısa süreli ve tek seferliğine olduğunda inanmayı tercih etmişlerdi. Fakat dönüşümden beklenen şey, bunun tam tersi şekilde, reformların ve modernleşme adımlarının sürdürülebilir, kalıcı olmasıydı.¹³⁵ Doğu Avrupa ülkelerinde genel olarak demokratikleşme süreçlerinin geçiş ve konsolidasyon, bütünleşme aşamalarına ayrılarak uzun bir dönem yayıldığı söylenebilir. Ancak gerçek anlamda her ikisi de önceki aşamalardaki belirsizlikler giderildikten sonra, dinamikleri değiştirebilecek farklı işlem seviyelerine sahip olmuşlardır. Her şeyden önce geçiş ve güçlenme, bütünleşme arasında ayrım yapmayarak, rejim değişikliğinin yarattığı baskının olumlu ve olumsuz taraflarının tespitini yapmak önemlidir. Böylece demokratik geçiş ve konsolidasyon süreçleri daha net okunabilir. Ayrıca dönüşümün sonuçlarının ne şekilde kalıcı ve faydalı olacağı tespit edilebilir.¹³⁶

14 Mayıs 1955’de Polonya, Sovyetler Birliği, Macaristan, Demokratik Almanya Cumhuriyeti, Romanya ve Arnavutluk hükümet başkanları tarafından Varşova Paktı imzalanmıştır. Paktın amacı Doğu Avrupa ülkeleri arasında askeri ve ekonomik işbirliğini sağlamak ve Batı İttifakı karşısında, Sovyet ideolojisine bağlı yönetim ve ekonomik sistemleri inşa etmektir. 1980’li yıllara kadar sağlam bir şekilde ilerleyen bu işbirliği, bu tarihten itibaren geçerliliğini yitirmiş ve Sovyetlerin çöküşüyle birlikte dağılmıştır. Bu durumla birlikte komünist ideolojiye bağlı siyasi yapı ve devlet tekelindeki ekonomik yapı değişim geçirmiştir. Hükümet sistemleri değişim sürecine girmiş, demokratikleşme çabaları artmış ve ekonomide serbest piyasa koşulları benimsenmiştir. Dışa kapalı, merkezi ve tek parti denetimindeki siyasi yönetimler, çoğulcu demokratik siyasi sistemler yönünde değiştirilmiştir. Ticari, siyasi ve askeri sınıfların Sovyet kontrolündeki tek tip örgütlenmelerine alternatif toplumsal girişimler gerçekleştirilmiştir. Bu girişimler askeri alanda NATO üyeliği, siyasi anlamda demokratikleşme çabaları ve AB üyeliği, ticari anlamda ise uluslararası ekonomik

¹³⁵ Sait Akşit: “Doğu Avrupa’da Neo-Liberal Dönüşüm”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:41, Ekim 2009, s.62.

¹³⁶ White, Batt, Lewis (Ed.): **Developments in Central and East European Politics 3**, s.271.

tabanlı örgütlere üyelik yoluyla oluşturulmaya çalışılmıştır.¹³⁷ Ancak bu geçiş süreçleri özellikle demokratikleşme açısından kolay olmamıştır. Bunun sebebi tek partinin iktidar tekeli bırakmasına rağmen, demokratik araçlarla da olsa iktidar için yarışma fırsatını sürdürmesidir. Tek parti rejimlerinde, bürokratik kadrolarda kökleşmiş olan rejim yanlıları, kaybettikleri gücü geri kazanabilmek için sürekli mücadele etme fırsatına sahiptir. Ayrıca özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde Sovyet ideolojisinin tek parti anlayışının güvenlik ve iktisadi bürokrasi alanlarında dönüşümü oldukça güç olmuştur. Bunun esas sebebi komünist ideoloji dışında uzmanlaşmanın olmaması, Batılı anlamda iktisadi ve güvenlik yaklaşımını idame ettirecek yeterli kalifiye yöneticinin olmayışıdır. Tek parti sistemini dönüştürmek, askeri ya da diğer otoriter sistemlerin dönüşümünden daha güç koşullarda gerçekleştiğinden bahsedilebilir.¹³⁸ Doğu Avrupa'daki demokratikleşme sürecinin üç ana konu etrafında şekillendiğinden bahsedilebilir. İlk olarak; özelleştirme, özel mülkiyet ve serbest piyasa konularını temel alan bir ekonomik programın hazırlanmasıdır. İkincisi; devletin rolünü yeniden tanımlayan ve kurumların örgütlenme biçimini değiştiren, anayasa başta olmak üzere hukuki düzenlemelerin yapılmasıdır. Üçüncüsü; birey hak ve özgürlüklerini, devlet müdahalesinden koruyup, uluslararası alana uygun hukuki güvence altına alacak tarzda anayasal bir yapının kurulup, toplumun özgürleştirilmesidir.¹³⁹

Anayasalar, yeni kurulan devletler ya da mevcut siyasi sistemlerini değiştiren ülkeler için örgütlenme modellerini oluşturmada rehber olarak hazırladıkları ilk hukuki metinler olmuştur. Otoriter veya totaliter sistemlerin terk edilerek demokratik siyasi yapıların kurgulanması, devletin örgütlenme şemasının çizilmesi ve hangi hükümet sisteminin tercih edileceği, anayasa metninden anlaşılabilir. Doğu Avrupa ülkelerinde anayasacılık faaliyetleri genel anlamda demokrasiye geçiş sürecinde ortaya çıkan iç dinamiklerle belirlenmiştir. İç dinamiklerin etkilediği anayasalar, yeni siyaset kalıplarının oluşmasını ve sonunda da sistemlerin dönüşümünü sağlayan bir zincir olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Doğu Avrupa ülkelerinin bazılarında yaşanan dönüşüm süreçlerinden bahsedilebilir. Macaristan, bu ülkeler arasında dönüşüm sürecini sorunsuz geçiren ülkelerin

¹³⁷ Bülent Yücel: "Komünizm Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Anayasacılık Hareketleri", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.60, No:3,2011, s.641.

¹³⁸ Huntington: **Üçüncü Dalga**, s.115-116.

¹³⁹ Yücel: "Komünizm Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Anayasacılık Hareketleri", s.653.

başında sayılabilir. Bu dönüşümün yaşanmasında Sovyet tekelinde kalmayarak Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştiren Macar siyasi ve ekonomist seçkinlerin etkisi önemlidir. Bu çerçevede, reformist hükümet ile ortaya çıkan yeni siyasi partiler, ekonomik, siyasi ve yönetsel sorunlar üzerinde kolayca uzlaşabilmiştir. Ayrıca eski rejimin savunucuları hariç ekonomi, siyasi ve güvenlik alanlarında yetkin bireylerin olması bu dönüşüm sürecini kolaylaştırmıştır.¹⁴⁰ Buna karşılık Ukrayna'daki geçiş dönemi zorlu ve uzun bir sürece yayılmıştır. Bağımsız Ukrayna yalnızca geçiş döneminin sıkıntılarıyla değil, aynı zamanda ekonomik anlamda enflasyon sıkıntısıyla da mücadele etmek zorunda kalmıştır. M. Gorbaçev'in 1985 yılında Sovyetlerin başına geçmesi, Ukraynalılar için herhangi bir bağımsızlık beklentisi doğmasını sağlamamış ve hatta radikal milliyetçi cephe 1989-1990 yıllarında başlayan siyasi dönüşümün bu kadar erken gerçekleşeceğini hayal etmemişlerdir. Ukrayna Parlamentosu'nda 24 Ağustosta bağımsızlık ilan edilmesi ve 1 Aralık bu kararın halkın büyük çoğunluğu tarafından onaylanması, yeni sistemin kabulünün hızlı bir şekilde gerçekleştiğini göstermiştir. Ancak yaşanan bu geçiş, toplumun komünist ideoloji ve onun kökleşmiş yapısal etkisinden kısa zamanda kurtuluşunu sağlamamıştır. Bugün bile Ukrayna'da yaşanan sorunların 1990'ların başındaki dönüşüm sürecinin tam olarak benimsenememesi ya da arada kalmışlığın bir sonucu olduğundan bahsedilebilir.¹⁴¹ Bulgaristan'daki durum ise Ukrayna ve Macaristan'daki durumun bir karması olarak görülebilir. Bulgaristan'daki demokratikleşme hareketi, komünist yönetimin insiyatifi elinde tutmasıyla gerçekleşmiştir. Temmuz reformları olarak adlandırılan bir dizi ekonomik ve idari yeniden yapılanma stratejisi, komünist yönetim tarafından uygulanmaya başlanmıştır. Sınırlı da olsa ifade özgürlüğü ve ekonomik özgürlüğü 1980'lerin başında elde eden Bulgar toplumu, yaşanan iç çekişmeler ve problemler sonucunda, 1990 yılında yaşanan dönüşümle birlikte yeni bir anayasa yapma ihtiyacı duymuştur.¹³ Temmuz 1991 yılında yapılan anayasa ile birlikte yarı başkanlık sistemi inşa edilmiştir.¹⁴²

Doğu Avrupa ülkelerinin 1990 sonrası yaşadığı başta güvenlik olmak üzere ekonomik, siyasi ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde farklı odak noktalarının ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak tüm bölge ülkeleri için yaşanan sürecin ne ölçüde

¹⁴⁰ A.e., s.657-660

¹⁴¹ White, Batt, Lewis(Ed.): **Developments in Central and East European Politics** 3, s.92,93.

¹⁴² Yücel: "Komünizm Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Anayasacılık Hareketleri", s.674.

başarılı olduğu, devletle birey arasındaki müzakere ve birleşmenin doğal olarak gerçekleşeceği bir ara alan olan sivil toplumun gelişimiyle açıklanabilir. Özellikle 1980 sonrası dönemde başta Polonya olmak üzere Doğu Avrupa ülkelerinde gündeme gelen sivil toplum kavramı, sosyalist sistemin çökmesiyle liberal demokratik sisteme yönelişe yol açmıştır. Sivil toplum kavramı, Eski Sovyet Bloğu ülkeleri için totaliter rejimlerden demokrasiye geçiş için kullanılırken, gelişmiş Batı demokrasilerinin küreselleşme ve post-modern yapısı karşısında yaşadığı krizin aşılması ve temsili demokrasilerin katılımcı demokrasiye dönüşmesine yardımcı olmuştur. Sivil toplum etkinliğinin sağlanmasıyla birey hak ve özgürlükleri önem kazanmış ve devlet-toplum-birey ilişkilerinin hukuki ve özgürlükçü bir anlayışta yerleşmesi sağlanmıştır. Böylece devletin faaliyet alanı sınırlandırılmış, ekonomik, toplumsal, siyasal ve güvenlik alanlarında toplumsal insiyatifin ve özgürlüklerin ön plana çıkarılması kolay olmuştur.¹⁴³

2.2.2. Sivil-Asker İlişkileri

Tüm toplumlarda, devlet egemenliğinin en üst düzey savunucuları ve sembolleri ordular, aynı zamanda politik bir etkiye sahiptir. Devletin egemen olduğu topraklarda silahlara ve onları etkin bir şekilde kullanabilecekleri araçlara sahiptirler. Güç kullanımları üzerindeki tekelleri göz önüne alındığında, ordular her zaman korumak için var oldukları topluma gizli bir tehdit oluşturmuşlardır. Ordunun toplumun yönetim gücüne müdahale edip, darbe tarzı uygulamalarla ele geçirmesi bunun en net örneğidir. Bu konu hakkında Samuel Finer'in "At Sırtındaki Adam" benzetmesiyle bu alana yaptığı katkı, sorulması gereken esas sorunun, ordunun siyasetle neden uğraştığı değil, neden başka yollardan bunu yaptığının incelenmesidir.¹⁴⁴ Finer, ordunun tekel güç kullanımının ona potansiyel politik güç sağladığını ve bunun sonucunda da siyasete daha sık müdahale etme eğilime neden olan etkenleri sorgulamıştır. Ona göre, politik kültür olarak gelişmiş ülkelerde askerin sivil kontrolü güçlüdür çünkü burada sivil-asker ilişkilerine ait roller, kurumsal ve yasal süreçler açıkça tanımlanmış ve kurumsallaşmıştır. Buna karşılık politik kültürü oturmamış, demokrasi alanında gelişim gösteremeyen ülkelerde, toplumun

¹⁴³ Seyfettin Aslan: "Sivil Toplum ve Demokrasi", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.15, No:2, 2010,s.360-364.

¹⁴⁴ David J. Betz: **Civil-Military Relations in Russia and Eastern Europe**, London: Routledge Cruzon Russia and Eastern Europe Series, 2004, s.7.

devlet kurumlarına ve hukuk normlarına olan saygısının düşük olması sonucunda askeri müdahaleye alan açıldığından bahsetmiştir. Bu durumun da ülkeyi askeri müdahaleye eğilimli hale getirdiğini belirtmiştir.¹⁴⁵

Sivil-asker ilişkileri bağlamında yaşanan ikilem hakkında, tarihsel olarak çok eskilere dayana bir yorum da Çin askeri filozofu Sun Tzu'a aittir. Sun Tzu, *"Generallerin yani askerlerin milletin asistanı olduğunu, yardımları sayesinde ülkenin güçlü olacağını ancak yardımlarının kusurlu olması halinde de ülkenin zayıf kalacağını"* belirtmiştir.¹⁴⁶ Ayrıca askeri gücü kullanılmasına ilişkin kuralların siviller tarafından belirlenmesi gerekliliğini ortaya koyarak, daha sonra askeri yetkililerin kendi kitlelerinin düzenini sağlayabileceğini savunmuştur. Tarihsel bağlamda diğer bir yorum ise 19.yy'ın önemli düşünürü Carl Von Clausewitz' aittir. Sivil-asker ilişkileri hakkında yaklaşımların temelini atan Clausewitz, konuyu "savaş" kavram üzerinden açıklamıştır. Ona göre, *"savaş hem kendi mantığı ve yöntemleriyle sürdürülen benzersiz, özerk bir faaliyet hem de politikaya bağlı nihai amaçları belirleyen, araç niteliğinde bir faaliyettir. Yani savaş, politik düşünceler için farklı yolların karışımı sonucu ortaya çıkmıştır."* Savaş'a yüklemiş olduğu bu özerk ve araçsal anlamlar çerçevesinde, askeri subayların konumunu açıklamıştır. Ona göre, *"askeri subayların dövüş, savaş uzmanlıkları sivil müdahalelerden bağımsız olarak geliştirilmeli ve özerkliğe sahip olmalı fakat askeri uzmanların görev ve yetkilerinin sınırlarının sivil otoriteler tarafından belirlendiği bir düzende aracı konumunda bulunmalıdırlar."* Clausewitz'in savaşın doğası, ikiliği ve savaşçının toplumdaki rolü hakkında düşünceleri daha sonraki sivil-asker ilişkileri teorilerinin vazgeçilmezi olmuştur. Bu bağlamda Samuel Huntington'ın asker-sivil ilişkilerine dair görüşleri şekillenmiş, bu kavramların anlaşılmasıyla, askeri profesyonelliğin diğer tüm yönleri izlenebileceğini belirtmiştir.¹⁴⁷

Sivil-asker ilişkileri kavramı politik, sosyal ve ekonomik bir kurum olan silahlı kuvvetler ile parçası oldukları toplum arasındaki var olan ilişkilerin tüm yönlerini kapsar. Ordunun siyasal işlev ve konumu, sivil-asker ilişkilerinin çekirdeğini oluşturur. Bununla birlikte sivil-asker ilişkileri daha geniş konuları da içerir. Ordunun sivil topluma yönelik tutumu, sivil toplumun orduya yönelik algı ve tavırları, ordunun rolünün ne olması gerektiği düşüncesi ve ordunun ekonomik anlamda rolü,

¹⁴⁵ Cottey, Edmunds, Forster (Ed.): **"The Seond Generation: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations"**, s.34.

¹⁴⁶ Betz: **Civil-Military Relations in Russia and Eastern Europe**, s.7.

¹⁴⁷ A.e., s.8.

bunlardan bir kaçıdır. Bu bağlamda, sivil-asker ilişkilerinin incelenmesi ve sonunda sivil kontrolün nasıl sağlanacağı sorusu, devletin meşru, demokratik olarak seçilmiş yetkilileri tarafından ordunun kontrol edilmesi olarak cevaplanabilir. Ancak sivil-asker ilişkileri hakkında yapılan bu tanımlama ve sivil denetimin nasıl sağlanacağının tespiti konusu, Doğu Avrupa ülkeleri için Komünizm öncesi ve sonrası dönemlerde farklı parametrelere bağlı olarak değişmiştir. Öncelikle belirtilmelidir ki, silahlı kuvvetler, bu bölgelerde sivil komünist liderlik tarafından kontrol edilen iktidar araçlarından yalnız bir tanesidir. Buna ek olarak, silahlı kuvvetler, sivil liderliğe nüfuz etmiş ve bu sivil liderliğe boyun eğdirmiştir.¹⁴⁸ 1989'dan önce, Doğu Avrupa'daki politik rejim, devlet kurumlarının Komünist Partiye toplam olarak verilmesine dayanmıştır. Bu açıdan, komünist dönemdeki sivil-asker ilişkileri, Komünist Parti egemenliğinde biçimlenmiştir. Ordu üzerinde sivil kontrolü elinde bulunduran Komünist Parti, aynı zamanda komuta personelinin parti üyeliğini kullanarak güçlü bir siyasi kontrol uygulamıştır. Bu durumla ilgili başlıca örnek, Savunma Bakanının Komünist partiye üye en yüksek askeri komutan ve partinin merkez komite üyesi olması durumudur.¹⁴⁹ Bu çerçevede, Post komünist Doğu Avrupa'daki sivil-asker ilişkilerine dair çalışmalarda incelenmesi gereken temel noktalardan biri, ordunun sivil kontrolü değil, demokratik kontrolünün nasıl sağlanacağıdır. Örneğin, Sovyetler Birliği'nde ve bölge ülkelerinde silahlı kuvvetlerin sivil denetimi Komünist Parti tarafından sağlanmıştır. Fakat bu sivil denetim hiçbir şekilde demokratik olmayan yöntemlerle kurulmuştur. Ayrıca, sivil siyasal iktidar ile ordu arasındaki ilişkinin kapalı ve parlamento denetiminden uzak olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, Doğu Avrupa ülkelerinde ordunun kontrolünün demokratik yollarla seçilmiş makamlar tarafından yapılması ve buna ek olarak demokratik meşruiyetin sağlanması açısından şeffaf, hesap verebilirliği olan bir sivil-asker ilişki yapısının kurulması üzerinde durulmuştur. Bu sayede demokrasi ve güvenlik alanlarının Batılı tarzda yönetim anlayışına sahip olacağı belirtilmiştir.¹⁵⁰

Komünizmin çöküşü sonrası, sivil-asker ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, Doğu Avrupa ülkelerinin karşılaştığı sorunlardan sadece birisidir. Bu geçiş sürecinde

¹⁴⁸ Andrew Cottey, Tim Edmunds, Anthony Forster: "Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe", **Nottingham University Working Paper**, C.1, No:99, s.4,5.

¹⁴⁹ Todor Stoyanov Hitrov: "Civil-Military Relations In Post-Communist Countries", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, Mart 2004, s.12,13.

¹⁵⁰ Cottey, Edmunds, Forster (Ed.): "**The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations**", s.35.

sivil-asker ilişkileri reformu, demokratikleşme ve ekonomik kalkınma alanında yapılan reformların gerisinde kaldığından bahsedilebilir. Bunun nedeni ise demokratikleşme çabalarının sivil-asker ilişkilerini de etkileyecek derecede öneme sahip olmasıdır. Doğu Avrupa ülkelerinin sivil-asker ilişkileri ve ordunun demokratik kontrolü kapsamında yapmak istediği reformlar, Batılı ülkelerle ilişkilerini geliştirme ve NATO'ya katılma beklentisiyle paralellik göstermiştir. Bu anlamda kilit nokta, NATO gibi kurumların Doğu Avrupa'daki asker-sivil ilişkilerine dair reformları etkileyebilmesidir. Temel olarak, NATO'ya girme ve başta AB olmak üzere Batılı ülkelerle birlikte olma arzusu, sivil-asker ilişkileri alanında yapılacak reformlar üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır.¹⁵¹ Geçiş toplumu olarak adlandırılan Doğu Avrupa ülkeleri, Huntington'ın ifadesi ile “*üçüncü dalga demokrasiler*” için sivil-asker ilişkilerinin gidişatı, hem silahlı kuvvetlerin yasal-kurumsal çerçevesinin liberal demokratik ilkeler üzerinden yeniden inşa edilmesiyle, hem de silahlı kuvvetlerin siyasetteki yeri konusunda toplumun kültür ve zihinsel yapısının değişmesiyle paralel süreçler olarak görülmüştür. Bu bağlamda eski Doğu Bloğu siyasallaşan orduları büyük dönüşümler geçirmişlerdir. Silahlı kuvvetlerin demokratik denetim sürecinin nasıl yürütüleceği, AB, BAB ve NATO gibi örgütlerin desteğiyle kurulan araştırma merkezlerinde yapılan çalışmalarla belirlenmiştir. Öncelikli olarak sivil-asker ilişkilerinin Komünist dönemden kalan iç içe geçen ve sivil denetim gibi gözüken yapısına son verilerek, yasal bir çerçeve kurulmuştur. Anayasalarda, sivil-asker arasındaki ayrım net olarak belirtilmiş, siyasal tarafsızlığın garanti altına alınması adına askeri faaliyetlerin belirleyicisi hükümet, hükümetin denetçisi ise parlamento olarak belirlenmiştir. Silahlı kuvvetlerin demokratik kurumlar aracılığıyla anayasal denetimi, NATO ve AB üyesi olmak isteyen ülkeler için başlıca koşul olarak tanımlanmıştır. Batılı ülkelerin demokratikleşme ve akabinde sivil-asker ilişkilerinin düzenlenmesi beklentisi hem Doğu Avrupa ülkelerinin reform çabalarını pekiştirirken hem de Batılı ülkeler için tehdit oluşturan eski komünist dönem silahlı kuvvetler yapısının değişmesini amaçlamıştır. Bu durumun en önemli sebeplerinden bir tanesi, özellikle 1990'lı yıllarda, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya gibi ülkelerdeki güçlü orduların, siyasete müdahale etme olasılığı söz konusu olması ve komünist etkinliğin tam anlamıyla kaybolmamış olmasıdır. Bu bağlamda demokratik

¹⁵¹ Betz: **Civil-Military Relations in Russia an Eastern Europe**, s.16.

denetim ve sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü Batılı ülkeler için var olan güvenlik sorunun çözümü anlamında da değerlendirilebilir.¹⁵²

2.2.3. AB ve Doğu Avrupa İlişkisi

Uluslararası güvenlik ve politika araştırmacıları, sıkı iki kutuplu sistemin çöküşü ve Soğuk Savaş'ın sona erişiyile birlikte politika ve güvenliğe dair temel varsayımlarını yeniden gözden geçirdiler. On yıllar boyunca bu çalışmaların odak noktası Doğu-Batı arasındaki askeri tehditler, stratejik planlamalar vb. geleneksel güvenlik yaklaşımına dair alanlar olmuştur. Soğuk Savaş'ın sonu ile birlikte, çalışmaların odak noktası değişirken, Avrupa güvenlik ortamı ve ilgili politika gündeminin de dönüşümü gerçekleşmiştir. Çalışmaların dikkati ve kaynakları Sovyet tehdidi karşısında yapılması gerekenleri belirlemek yerine yeni sürecin getirdiği güvenlik tehditlerine yönelmiştir. Bu bakımdan, çalışmaların içeriği, Avrupa başta olmak üzere ekonomik kalkınmanın sağlanması, politik reformların gerçekleştirilmesi ve aşırı milliyetçi hareketlerin, uluslararası terörizmin ve yasadışı göç gibi risklerin güvenlik tedbirleriyle engellenmesi çerçevesinde dönüşüm geçirmiştir. Bu açıdan hem Avrupa ülkeleri, hem de eski Doğu Bloğu ülkesi olan Doğu Avrupa ülkeleri, dönüşümün bir parçası olmuşlardır. Avrupa entegrasyonu olarak da adlandırılabilir bu süreç uzun vadeli barış ve istikrarın sağlanması için önemli görülmüştür. Güvenlik başta olmak üzere ekonomik, politik ve toplumsal işbirliğinin sağlanmasının, hukuk normları temelinde geniş bir Avrupa topluluğunun yaratılması için gerekli olduğu fikri hakim olmuştur.¹⁵³

1980'lerin ortalarından itibaren uluslararası alanda başlayan değişim hareketleri tüm ulusal ve uluslararası aktörler üzerinde etkili olmuştur. Bu bağlamda Avrupa ülkeleri de bir dizi dönüşüm sürecine girmiş ve uzun süredir var olan bütünleşme fikrinin gerçekleştirilmesi amacıyla hukuki ve siyasi zemin sağlayan Maastricht Antlaşması yürürlüğe konulmuştur. Antlaşma ile birlikte, uluslararası alanda yaşanan dönüşüme paralel olarak Avrupa ülkeleri arasındaki bütünleşme ve sınırlarının tespiti yolunda temel esaslar belirlenmiştir. Bu bağlamda Avrupa

¹⁵² Özlem Kaygusuz: "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorununun Etkileri", **Mülkiye Dergisi**, C.34, No:268, 2010, s.192,193.

¹⁵³ Cross, Kentera, Nation, Vukadinovic (Ed.): **Shaping South East Europe's Security Community for the Twenty-First Century**, s.5,10.

Birliği'nin kuruluğu üç esas temelinde gerçekleştirilmiştir. İlk esas Avrupa Toplumu'nun oluşması, ikinci olarak ortak bir dış ve güvenlik politikası kurulması, son olarak da ortak hukuki değerleri gözeterek adalet ve içişleri birimleri oluşturulmasıdır. Maastricht antlaşması ile AB'nin ortak amaçlar etrafından birlikte hareket edecek ülkelerden oluşacağı da açıklığa kavuşturulmuştur. Bu doğrultuda ye devletlerarasında öncelikle dış ve güvenlik politikaları alanlarında düzenli işbirliği ngrlmştr.¹⁵⁴ Soğuk Savaş döneminde Batı Avrupa Birliği (BAB) ve Avrupa Savunma Topluluğu (AST) ve Avrupa Siyasi Birliği(ASİ) gibi bir takım yapılanmalarla ortak güvenlik ve politika anlayışı oluşturulmak istenmişse de esas başarı Soğuk Savaş'ın bitimiyle 1991 yılında imzalanan Maastricht Antlaşması ile sağlanmıştır. AB bütünleşmesi sağlayan antlaşmanın, Soğuk Savaş'ın bitimine denk gelmesi tesadüfi bir durum olarak görülmemelidir. 1991 sonrası uluslararası politika, ekonomi ve güvenlik alanlarında yaşanan değişim süreci, AB'nin de yeni sürece uyum sağlayabilmek ve özellikle güvenliğini tesis edebilmek açısından dönüşüme uyum sağlamasını zorunlu kılmıştır.¹⁵⁵ 2. Dünya Savaşı sonrası bölünen Avrupa, 91 sonrası yaşanan dönüşüme bağlı olarak yeniden birleşme sürecine girmiştir. AB'nin Maastricht antlaşmasıyla belirlenen esasları kapsamında, eski Doğu Bloğu lkesi olan Doğu Avrupa lkelerinde de gerçekleştirilecek reformlara ekonomik ve politik anlamda destek sağlanmıştır. Bu çerçevede öncelikle 1989 yılında 24 OECD ülkesinin katılımıyla G-24 grubu oluşturulmuştur. Bu grubun amacı Merkez-Doğu Avrupa ülkelerine gıda yardımı, teknik yardım ve diğer alanlarda yardım sağlanması olmuştur. Bu yardımların koordinasyonu ise AB tarafından sağlanmıştır. Komisyon ncelikle Polonya ve Macaristan'a mali ve teknik yardımları içeren PHARE* programını uygulamaya koymuştur. Ayrıca sonraki yıllarda bu programa Bulgaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya, Romanya, Arnavutluk, Estonya, Letonya, Litvanya ve Slovenya'yı dahil etmişlerdir. Ekonomik yardımların yanı sıra politik anlamda, öncelikle bu ülkelerde siyasi istikrarın sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, bölge ülkelerinde demokrasinin yerleşmesi için hukukun üstünlüğüne dayalı, serbest

¹⁵⁴ Yücel: "Değişen Uluslararası Konjonktürde Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasını Etkileyen Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Faktörlerin Analizi ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.99,101.

¹⁵⁵ Levent Yiğittepe: "Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikaları", **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.4, No:7, 2017, s.15.

PHARE Programı: AB'nin aday ülkelere destek için katılım öncesi uyguladığı ekonomik yardım programı.

seçimlerin yapılabil­içi, çok partili liberal demokratik düzen teşvik edilmiştir.¹⁵⁶ Ekonomik ve politik anlamda geliştirilen ilişkiler ve uyum çabalarının yanı sıra, Ortak Dış ve Güvenlik Politikası (ODGP) bu dönüşüm sürecinde Doğu Avrupa lkelerinin AB üyeliğinde en önemli ayağı oluşturmuştur. 1998 yılında gerçekleştirilen St. Malo Zirvesi, AB'nin güvenlik ve savunma alanında sahip olduğu imkan ve yeteneklerinin geliştirilmesi ve uluslararası alanda artan sorumluluğunu yerine getirmesini gerekliliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda AB'nin uluslararası alanda etkin, güvenilir ve güçlü bir aktör olması için gerekli askeri imkan ve kapasiteye ihtiyaç olduğu da belirtilmiştir. ODGP'nin yapısı değiştirilerek, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) oluşturulmuştur. AGSP bünyesinde askeri kuvvetlerin oluşturulması amaçlanmıştır. Bu durum AB'nin kendi içerisinde sağlamaya çalıştığı bütünleşmeyi, NATO'nun güvenlik şemsiyesinden çıkmayla pekiştirmeye çalıştığını göstermiştir. 1999 yılında yapılan AB Köln Zirvesi ile, St. Malo'da alınan ortak savunmayla ilişkili kararlar uygulanmaya konulmuştur. Köln Zirvesi ile ortak savunma politikası AB müktesebatı içerisine dahil edilmiş ve askeri konularda özerk karar olabilecek birimlerin kurulması süreci başlatılmıştır. Köln Zirvesi'nin ardından Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi'nde AB'nin askeri ve askeri olmayan kapasitesini oluşturacak "Headline Goal" Temel Amaç belirlenmiştir. Bu bağlamda AB'nin uluslararası krizlere müdahale edebilecek askeri kapasite kurulumu ve içeriği belirlenmiştir. Tüm bu süreçler hem AB'nin bütünleşme çabaları hem de özerk güvenlik politikası ve gücünü kurması açsından önemli girişimler olmuşlardır. Fakat tüm bu girişimler eski Doğu Bloğu lkelerinde yaşanan gelişmeler, Bosna Savaşı, Kosova Krizi ve Yugoslavya sorunu, AB'nin askeri anlamda yetersizliğini ortaya koymuştur.¹⁵⁷ 2000'li yıllar AB'nde güvenlik ve savunma politikaları alanında AGSP çerçevesinde yeni politikalar uyulamaya koymuştur. Bunun başlıca nedenlerinden bir tanesi Doğu Avrupa'daki kriz bölgelerinin yakın olmasıdır. AB'nin özerk olarak askeri anlamda sağlayamadığı başarıyı, BM ve NATO ile ortak çalışarak sürdürmesi, küresel güvenliğin ve Avrupa güvenliğinin sağlanması açsından politikalarını bu yönde geliştirmesi önemli olduğu anlaşılmıştır. AB'nin bütünleşmesini sağladığı süreçte, tehdit algısı da değişmiş, bu bağlamda güvenlik

¹⁵⁶ Elif Uçkan Dağdemir: **Orta ve Doğu Avrupa lkeleri ile Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Tam yeliklerinin Avrupa Birliği'nin Bütünleşme ve Genişleme Dinamikleri Yönüyle Değerlendirilmesi**, İktisadi Kalkınma Vakfı, Mayıs, 1998, s.36,37.

¹⁵⁷ Yücel: "Değişen Uluslararası Konjonktürde Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikasını Etkileyen Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Faktörlerin Analizi ve Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.109-119.

stratejileri daha çok Avrupa'nın toplumsal modelinin ve kurucu değerlerinin riskli bölgelere ihraç edilmesi olarak değişmiştir. Gerek aday ülkelere uygulanan katılım sürecinin mantığı gerekse de üye olmayacak olan diğer ülkelerle geliştirile ilişkilerin özü, bu güvenlik stratejisi çerçevesinde kurulmuştur.¹⁵⁸

AB tarafından Soğuk Savaş sonrası, Maastricht Antlaşması'nın esasları temelinde kurulan yapı, uygulanan bütünleşme stratejisinin ekonomik, politik ve güvenlik alanlarının çerçevesini çizmiştir. Bu bağlamda başta güvenlik politikaları olmak üzere Doğu Avrupa ülkeleri ile AB arasında ilişkiler kurulmuştur. AB'nin bütünleşme ve genişleme stratejisi içerisinde güvenlik konusunun ön planda olduğu, yapılan tüm zirvelerde ve 1991 sonrası uygulanan AB politikalarında görülmüştür. AB genişlemesinin temelinde Doğu Avrupa ülkelerinin demokratik dönüşümlerinin sağlanması ve iktisadi, kurumsal yapılarının oluşturulması anlayışı vardır. Bu kapsamda, 1993 Kopenhag Zirvesi ile Doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme stratejisinin temel nitelikleri ortaya koyulmuştur. Bunlar; demokrasi, işleyen hukuk sistemi, insan haklarının korunması ve temel özgürlüklere saygı ile mevcut AB müktesebatına uyum olarak tespit edilmiştir. Bu ana başlıklar çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi düşünülmüştür. 1996 yılında, 10 Doğu Avrupa ülkesi AB'ye başvuruda bulunmuş, Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti gibi bölge ülkeleri 2004 yılında üyeliğe kabul edilmişlerdir. Ardından Slovakya, Slovenya, Estonya ve Letonya, 2007 yılında ise Bulgaristan ve Romanya üyeliğe kabul edilmişlerdir. Son olarak ise 2013 yılında Hırvatistan Birliğe üye olmuştur.¹⁵⁹ AB gerçekleştirdiği bu genişlemelerle birlikte Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin üçte ikisini bünyesine katmış, geri kalan Ukrayna, Moldova ve Belarus ile de komşu olmuştur. Özellikle Ukrayna ile ikili ilişkiler geliştirilmiş, antlaşmalar yapılmıştır. Bu ülkelerde serbest piyasa koşullarının tam yerleşmemesi, demokrasinin geri kalmışlığı ve insan hakları konusunda ihlallerin fazlalığı, AB'nin bu ülkelerle ilişkilerini uzun süreli uyum süreçlerine yaymasını zorunlu kılmıştır.

¹⁵⁸ Yiğittepe: “ **Avrupa Birliği'nin Güvenlik Politikaları**”, s.22,23.

¹⁵⁹ Özgün Erler Bayır: “Doğu Avrupa Ortamında Polonya'nın Dış Politikası”, Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır (Der.): **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış** içinde (293-341), İstanbul: D&R Kitabevi, Kasım 2014, s.301,302.

2.2.4. Dönüşen Güvenlik Algısının Ükelere Yansıması

Sovyetler Birliğinin dağılması, uluslararası sistemde geleneksel güvenlik anlayış esaslarına dayalı kurulan sert iki kutuplu sistemin çözülmesini de beraberinde getirmiştir. İki kutuplu sistem yerine çok merkezli ve çok aktörlü bir uluslararası sistemden bahsedilmeye başlanmıştır. Bu yeni süreçte ekonomik, politik ve güvenlik alanlarında dönüşüm yaşayan ülkelerin başında Doğu Avrupa ülkelerinin olduğu söylenebilir. Doğu Bloğu sınırlarında yaklaşık kırk beş yıl komünist ideoloji ve Sovyetler etkisinde politikalarını biçimlendiren ülkeler, Soğuk Savaş'ın bitimiyle bağımsız davranma kabiliyetine erişmişlerdir. Bu bağımsız davranma kabiliyeti, başlıca ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında serbest iç ve dış politika izleyebilme imkanı anlamına gelmiştir. Ancak Doğu Avrupa ülkelerinin bu dönüşümü Batılı ülkelerin ve örgütlenmelerin yardımıyla gerçekleşmiştir. Aynı zamanda bölgede oluşan güç boşluğunu doldurmak isteyen Batılı ülkeler ve örgütler, bu dönüşüme isteyerek katkı sağlama yoluna girmişlerdir. Bölge ülkelerinin dönüşümünün hızlı bir şekilde sağlanabilmesi amacıyla NATO, AB ve uluslararası ekonomi kuruluşları, bu bölgede ekonomik, politik ve güvenlik alanlarında oluşabilecek sorunlar için çözüm sunmuştur. Buna karşılık biran önce toplumsal, ekonomik, siyasi düzenini tesis edip, güvenliğini sağlamak isteyen Doğu Avrupa ülkeleri bu çözümlere uyum sağlamış ve batılı örgütlere üyelik başvurusunda bulunmuşlardır.¹⁶⁰

Doğu Avrupa ülkelerinin, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte öncelikli amacı ulusal güvenliklerini sağlamak ve aynı zamanda siyasal ve ekonomik geçiş süreçlerini bölgesel örgütlenmeler yoluyla gerçekleştirmeye çalışmaktır. 1991 yılında Varşova Paketi'nin dağılması sonrasında Yugoslavya'nın parçalanması, ortaya çıkan milliyetçi hareketler, uluslararası kaçakçılık ve göçün artışı, bölge ülkelerinin tehdit algısını arttırmıştır. Ayrıca bölge ülkelerinin ekonomik anlamda ciddi sorunlarla karşılaşmaları ve liberal demokratik düzeni kolay benimseyememeleri, ortak çalışma anlayışını pekiştirmiştir.¹⁶¹ Bu bağlamda ilk olarak 1989 yılında Avusturya, Macaristan, Yugoslavya ve İtalya tarafından "Orta Avrupa İnisiyatifi" (Central

¹⁶⁰ Özgün Erler Bayır: "Soğuk Savaş Sonrası Atlantikçilik-Avrupacılık İkileminde Polonya Dış Politikası", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.27.

¹⁶¹ Tanıyıcı: "**Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında Doğu Avrupa Ülkelerinde Soğuk Savaş Sonrası Dış Politika Belirleme Sürecinin Analizi**", s.158.

European Initiative- CEI) kurulmuştur. Bu birliğe daha sonra Çekoslovakya, Polonya, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek dahil olmuştur. Örgütü amacı, çevre, ulaşım, kültür, azınlıklar ve güvenlik alanlarında ortak politika izleme amacı taşımıştır. Kuruluşundan birkaç yıl sonra örgütün temel hedefi, üyelerinin AB üyeliği sürecinde gerekli hazırlıkları yapmasına destek olunması şeklinde belirlenmiştir. Diğer bir ortak çalışma grubu ise 1991 yılında Polonya, Macaristan ve Çekoslovakya'nın girişimiyle gerçekleşen "Visegrad Grubu"dur. 1992 yılında Çekoslovakya'nın Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olarak ikiye ayrılmasıyla, "Visegrad Dörtlüsü" adını almıştır. Bu çalışma grubunun kuruluş amacı üyeleri arasında siyasal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve üyelerinin AB ve NATO ile bütünleşme süreçlerine destek olunmasıdır.¹⁶²

Tablo 2.2
Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerinin AB'ye Katılım Öncesi Bölgesel
Örgütlenmeleri

Sözleşme Tipolojileri		Sözleşme	Üye Devletler
Bölgesel Forum (Kültürel, Sosyal ve Siyasal İşbirliği)	AB/AT Üyesi Ülkeler ile Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri Arasında	Orta Avrupa İnsiyatifi (CEI)	Arnavutluk, Avusturya, Beyaz Rusya, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Macaristan, İtalya, Makedonya, Moldova, Polonya, Sırbistan, Dağlık Karabağ, Slovakya, Slovenya, Ukrayna, Romanya
		Baltık Denizi Ülkeleri Konseyi (CBSS)	Danimarka, Estonya, Almanya, İzlanda, Letonya, Litvanya, Norveç, Polonya, Rusya, İsveç, Finlandiya, Avrupa Konseyi
	Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri Arasında	Visegrad Grubu (V4)	Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya
		Baltık Konseyi	Estonya, Litvanya, Letonya
Ekonomik Entegrasyon	AB/AT Üyesi Ülkeler ile Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri Arasında	Avrupa Anlaşmaları	Avrupa Topluluğu ve Bireysel Üye Devletler
	Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri Arasında	Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)	Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya, Bulgaristan, Romanya, Hırvatistan, Makedonya
		Baltık Serbest Ticaret Anlaşması	Estonya, Litvanya, Letonya
		Çek Cumhuriyeti-Slovakya Gümrük Birliği	Çek Cumhuriyeti, Slovakya

Kaynak: Eva Cihelkova, Pavel Hnat: "Regional Integration of the New Member States during the Pre-Accession Period and after Eastern Enlargement", **EU-China European Studies Centres Programme; C.A.P. Working Paper**, December 2006, s.9.

¹⁶² Bayır: "Doğu Avrupa Ortamında Polonya'nın Dış Politikası", s.303,304.

Bu süreçlerde de görüldüğü üzere Doğu Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş sonrası dönemde Batılı kurumlarla ilişkilerini geliştirmek ve kendi kalkınmalarını sağlamak adına çaba göstermişlerdir. Batı ile ilişkileri sağlam ve hızlı bir şekilde gelişen ülkelerin başında Polonya gelirken, tüm bu dönüşüm sürecinin uzağında kalan ve bu süreci en ağırdan alan ülkelerin başında Ukrayna gelmiştir. 1989 yılında Polonya'da demokrasi yanlılarının iktidara gelmesi ve 1991 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığını ilan etmesi, iki ülke ilişkilerinin de değişime uğradığı bir süreci başlatmıştır. 1991 yılında Ukrayna'nın bağımsızlığını kabul eden ilk ülke Polonya olmuş ve bundan birkaç sene öncesine kadar 1989 Ukrayna Halk Hareketi'nin İlk Kongresi'ne Polonyalı parlamenterler katılmıştır. Kongrede Ukrayna'nın bağımsızlığına giden sürece verilen destek Polonyalı parlamenterler tarafından dile getirilmiştir.¹⁶³ Aslında Polonya ve Ukrayna ikili ilişkisi, birbirleriyle bağlantılı bir geçmişe sahiptir. İki halk yıllarca aynı politik yapı altında yaşamışlardır. 2. Dünya savaşı sonrası ise iki ülke ilişkileri ancak Moskova aracılığıyla geliştirilebilmiştir. Ukrayna ve Polonya arasındaki ilişkiler eski haline 1990 yılının Ekim ayında imzalanan Polonya-Ukrayna İlişkisini Geliştirmeye Yönelik Temel Prensipler antlaşmasıyla, Moskova'nın etkisinde kurtulup, tarihsel yakınlığına geri dönme eğilimi göstermiştir. İki ülkenin bağımsızlıklarını kazanması sonrasında Cumhurbaşkanlıkları düzeyinde danışma komitesi kurularak, Polonya'nın NATO üyeliğiyle bağlantılı olarak Doğu Avrupa'nın güvenli ve istikrarlı bir bölge olması fikri desteklenmiştir. Ayrıca Ukrayna'nın, Polonya'nın oynayacağı bu rolde yakın işbirliği sağlaması belirtilmiştir. Polonya ve Ukrayna arasındaki bu yakınlaşma süreci, Batılı ülkelerle olan ilişkiler konusunda sancılı bir süreç geçirmiştir. Ukrayna'nın, Soğuk Savaş sonrası ekonomik ve politik reformları uygulamayı ağırdan alması ve ülkenin özellikle iç istikrarsızlık, nükleer silahların teslimi gibi güvenlik konularındaki dengesiz tutumu, Polonya ile politikalarının ters düşmesine neden olmuştur. Varşova yönetimi bir an önce NATO ve AB üyesi olmak adına politikalarını uygularken, Kyiv yönetimi NATO genişlemesinin kendi stratejik konumunu tehlikeye atacağını belirtmiştir. Ayrıca Kyiv yönetimi, komünist ideolojinin kalıplarından çıkmakta zorlanmış ve AB yolunda reformları geciktirmiştir.¹⁶⁴ Polonya, Soğuk

¹⁶³ Sabina Satymova: "Polonya'nın Ukrayna Üzerinde Etkisi: Kültür, Kimlik, Siyaset", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.88.

¹⁶⁴ Monika Wohlfeld (Ed.): "The Effects of Enlargement on Bilateral Relations in Central and Eastern Europe", **Paris: Western European Union: Institute For Security Studies**, Haziran 1997, s.43,44.

Savaş sonrası dönemde AB ve NATO ile ilişkilerini geliştirip, bu yapılanmalara en kısa sürede üye olurken, Ukrayna bu süreci beklemeye almış ve her iki yapılanmaya da üye olup olmama seçimini ileri tarihlere bırakmıştır. Bu iki ülkenin tarihsel ilişkileri ve Soğuk Savaş sonrası bağımsızlık çabası benzer olsa da, ekonomik, siyasi, toplumsal ve güvenlik alanlarında yaşadıkları dönüşüm süreçleri ciddi farklılıklar göstermiştir. Bu nedenle bu iki ülkenin analizinin yapılması Doğu Avrupa ülkelerinin Soğuk Savaş sonrası yaşadıkları dönüşümün genel çerçevesinin çizilmesi açısından önemlidir.

2.2.4.1. Polonya

Polonya Kralı I.Mieszko'nun MS.966 tarihinde Hristiyanlığı kabul ederek Piast Hanedanı'nı kurması Polonya tarihinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir.18.yy sonlarında Polonya toprakları etrafındaki güçlü ülkeler; Rusya, Avusturya ve Prusya'nın güç, hakimiyet mücadelesine sahne olmuş, bunun sonucunda 1772, 1793 ve 1795 yıllarında üç kez bu devletlerin hakimiyeti altına girmiştir. 1. Dünya Savaşı'nın bittiği 1918 tarihine kadar 150 yıllık süreçte Polonya, Avrupa Siyasi haritasında yer almamıştır. 1918, 1.Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte bağımsızlığı ilan edilmiş ve modern Polonya devletinin temelleri atılmıştır. Polonya'nın jeopolitik olarak konumu Doğu Avrupa olarak adlandırılmaktadır. Polonya bulunduğu konum itibarıyla, Avrupa ve Dünya Siyasi tarihinde yaşanan gelişmelerden en çok etkilenen ülkelerin başında gelmektedir. Bu bağlamda Norman Davies'in "Avrupa'nın Kalbi" (Hearth of Europe) ve "Tanrıların Oyun Alanı" (God's Playground) tabirleri önemlidir.¹⁶⁵ 2. Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemlerinde bu bölgede yaşanan gelişmeler bu kavramların tam olarak neye karşılık geldiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Polonya, batıda Almanya, güneybatıda Çek Cumhuriyeti, güneyde Slovakya, doğu ve kuzeyde Rusya, Litvanya ve Ukrayna ile komşudur. Polonya'nın jeopolitik konumu sayesinde Doğu Avrupa ülkelerinin kalbinde yer alırken aynı zamanda iki güçlü devlet Almanya ve Rusya'nın baskısını doğu ve batı sınırlarında hissetmektedir. 1 Eylül 1939'da Almanya tarafında işgali ve ardından 2. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Soğuk Savaş döneminde Sovyet ordularının ilk olarak Polonya topraklarını tehdit etmesi, Polonya'nın içerisinde bulunduğu durumun anlaşılması açısından önemlidir.

¹⁶⁵ Bayır: "Doğu Avrupa Ortamında Polonya'nın Dış Politikası", s.293-295.

Tarihlerinin son iki yüzyıllık bölümünün büyük bir kısmını bağımsızlıktan yoksun ya da başka bir devletin tahakkümü altında geçiren Polonya halkı bütün bu süreç içerisinde duygusal anlamda da yoğunluğu olan iki büyük ideali ülkü edinmiştir. Bu çerçevede ilk olarak içe dönük yüzüyle modern bir ulus devlet kurmaktır. İkincisi ise dışa dönük anlamda Avrupalı değerlere sahip olup, uluslararası alanda modern bir kimlikle tanınmaktır. 1989 sonrası ulusal ve uluslararası düzeyde yaşanan dönüşüm, Polonya toplumunun bu ideallerle bağlantılı stratejik hedeflerini belirlemesi ve devamında bu iki ideale de ulaşması için eşsiz bir fırsat yaratmıştır.¹⁶⁶ 1989 yılında Sovyetlerin dağılması ve Doğu Avrupa’da komünist rejimin etkisini kaybetmesinin temelleri uzun yıllardır başta Polonya olmak üzere bölge halklarının komünist sistemin yarattığı ekonomik, sosyal ve politik baskılar karşısında verdikleri mücadelenin bir sonucu olduğundan bahsedilebilir. Bu mücadelenin dönüm noktası, 1980 yılında liman kenti Gdansk’daki grev ve protestolarla sesini duyuran Dayanışma Hareketi’nin ortaya çıkması olmuştur. Bu hareket kurulduğu andan itibaren Doğu Avrupa halkları ve uluslararası toplum tarafından ciddi destek görmüştür. Öyle ki, 1989 yılında ABD’nin NED (Demokrasi için Ulusal Fon) adlı programı vasıtasıyla, Dayanışma Hareketi’ne büyük maddi katkı sağlanmıştır. Bağımsız Özerk İşçi Sendikası olan “Dayanışma”, Lech Walesa, Adam Michnick, Tadeusz Mazowiecki ve Jacek Kuron gibi işçi liderleri tarafından kurulmuştur.¹⁶⁷ Dayanışma, Polonya tarihinin en güçlü kitlesel hareketi olmuştur. Bu hareket ülkenin çeşitli bölgelerindeki en büyük snai işletmelerinde başlayıp, Baltık kıyısının en üst noktalarına kadar ulaşmıştır. 21 yıllık süreçte emekçi halkın tüm kesimlerini; işçileri, köylüleri, aydınları, esnaf ve zanaatkarları içerisinde barındırmıştır. Dayanışma ad olarak sendika olsa bile, kurulduğu andan itibaren siyasal bir hareket olmuştur. Dayanışma, başta Polonya olmak üzere bölge halklarının hissettiği ezilme ve sindirilme karşı isyanın kitlesel adı olmuştur. 30 yıldır sürdürülen siyasi ayrımcılığa, ekonomik sömürüye, insanlık ve yurttaşlık haklarının çiğnenmesine karşı, Doğu Avrupa’da yaşanan başkaldırı ve dönüşümün ürünüdür. 1990 sonrası başta Polonya olmak üzere Doğu Avrupa’daki halk hareketlerinin Dayanışma ile bağlantılı olduğunda bahsedilebilir.¹⁶⁸ 1989 yılında komünist

¹⁶⁶ Hakan Samur: “İdealist Avrupalılıktan Pragmatist Avrupa Birliği Üyeliğine”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.11, No:41, 2015, s.42.

¹⁶⁷ Pınar Yürür: “Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri”, **Journal of Yaşar University**, C.1, No:1, 2006, s.69,70.

¹⁶⁸ **Polonya Günlüğü-Dayanışma Hareketinin Belgeleriyle**, Çev. İbrahim Altınsay & Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Metis Yayınları, Nisan 1985, s.195-198.

rejimlerin yıkılması başta Dayanışma olmak üzere bölgede ortaya çıkan muhalif hareketlerin güçlenmesini sağlamıştır. Polonya’da yaşanan dönüşüm, Dayanışma hareketi önderliğindeki muhalifler ile komünist yönetim arasında yapılan müzakereler “Yuvarlak Masa Görüşmeleri” ile gerçekleştirilmiştir. İki taraf arasında yapılan bu müzakerelere Kilise’nin arabuluculuk rolünün önemi belirtilmelidir. Polonya toplumunun tarihsel olarak Roma Katolik Kilisesine olan bağlılığı, yaşanan bu muhalif harekette milliyetçi duygularını beslemiştir. Ülkenin tarih boyunca yaşamış olduğu işgal ve yıkımlar, toplumun dini ve geleneksel değerlerine bağlılığını arttırmıştır. Bu bağlamda Dayanışma hareketinin güçlenmesi ve 1989 sonrası yapılan Yuvarlak Masa Görüşmelerinde muhaliflerin istediklerini almalarında ciddi katkısı olduğu söylenebilir. Dini ve toplumsal etkiye rağmen, bu müzakerelerin özellikle derin bir şüphe ve güvensizlik ortamı içerisinde gerçekleşmiştir. Yuvarlak Masa görüşmeleri, zorlu müzakereler sonucunda kararlaştırılan kesin bir pakt olmakla birlikte, demokrasiye ve serbest piyasa ekonomisine derhal geçişi sağlayan bir anlaşma olmamıştır. Eski iktidar sahibi komünistler, kendilerine muhalefette bir yer arama uğraşında iken, muhalifler iktidarın kilit alanlarına yerleşme ve pozisyonlarını koruma eğilimi göstermişlerdir.¹⁶⁹

1989’dan başlayarak Yuvarlak Masa görüşmelerinin de yardımıyla Polonya siyasal sistemi başarılı bir şekilde demokratik olmayan bir rejimden demokrasiye dönüşmüştür. Demokratik düzen, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı ve Dayanışma Hareketi ilkeleri devletin temel prensipleri haline gelmiştir. Polonya, 1991’de Avrupa Konseyi, 1995’de Dünya Ticaret Örgütü ve 1996’da Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü üyesi olmuştur. Polonya’nın 1999’da NATO’ya, 2004’de Avrupa Birliği’ne kabulü ve 2007’de ise Schengen Bölgesine dahil edilmesi, yaşanan iç ve dış politik geçiş sürecinin uzun fakat başarılı bir şekilde gerçekleştirildiğini göstermiştir.¹⁷⁰ Polonya’da geçiş sürecinin başarılı olmasında Batılı ülkelerin maddi ve manevi destekleri önemli dış dinamikleri olmuştur. Bununla birlikte iç dinamikler; siyasi/idari, ekonomik ve toplumsal anlamda hem Batılı ülkelerin desteği hem de içerdeki Dayanışma Hareketi önderliğinde gelişen muhalif bilinçle sağlanmıştır. Ekonomik dinamikler, öncelikle yüksek enflasyonla mücadele etmek ve Batı’nın ekonomik yardımıyla desteklenen “Şok Terapi” uygulamasının hayata geçirilmesiyle

¹⁶⁹ White, Batt, Lewis(Ed.): **Developments in Central-East European Politics** 3, s.24,25.

¹⁷⁰ Agnieszka Bińczyk-Missala: “Poland’s Foreign and Security Policy: Main Directions”, **UNISCI Journal**, No:40, Ocak 2016, s.102.

sağlanmıştır.1989 yılında ilk defa kısmen demokratik yapılan seçimlerle iktidara gelen partinin Maliye Bakanı Leszek Balcerowicz'in "Şok Terapi" programı, merkezi planlamaya bağlı ekonomik sistemin terk edilerek serbest piyasa ekonomisini temel alan reformların gerçekleştirilmesiyle uygulanmaya başlanmıştır. Büyük Patlama olarak da anılan Şok Terapi uygulamaları, liberalleşmenin önemli adımını oluşturmuştur. Bu tarz liberalleşme çerçevesinde uygulanan politikaların ekonomik dinamiklerin dönüşümü açısından önemi vurgulanırken bir yandan da Dayanışma Hareketi'nin 1980'li yıllardan beri savunduğu değerlerin kaybolmaya başladığı algısı oluşmuştur. Dayanışma Hareketi'ne bağlı muhaliflerin bir kısmı, Yuvarlak Masa Görüşmelerinde ortaya konan "yeni iktisadi düzenin", altı ay bile geçmeden değiştirildiğini belirtmişlerdir. Şok Terapi uygulamaları gibi modeller aracılığıyla ekonomik dinamiklerin dönüşümünün sanılanın aksine F.A Hayek ile Milton Friedman'ın teorisi ve Ronald Reagan ile Margeret Thatcher'ın uygulamalarının model alındığı bir piyasa ekonomisine geçiş olarak dönüştürüldüğü belirtilmiştir. Bu bağlamda mülkiyet hakkı, üretim ve fiyatların devlet kontrolü olmadan nasıl belirleneceği gibi temel konular tartışılmıştır.¹⁷¹ Ekonomik dinamiklerin yanı sıra toplumsal geçiş dinamikleri genel anlamda iki temel nokta üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunlar; başka bir ülkenin hakimiyetinin reddi, ikincisi ise bireysel özgürlüklerin güvence altına alınacağı Batılı tarzda yönetimin benimsenmesi olmuştur. Siyasi/idari geçiş dinamikleri ise, gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve demokratikleşme çabalarıyla somutlaşmıştır. Bu bağlamda anayasa değişiklikleri, siyasi parti ve seçim kanunları ile ifade özgürlüğü, sivil toplumun örgütlenmesi gibi düzenlemeler uygulamaya konulmuştur. Bu bağlamda ilk olarak 29 Aralık 1989'da Anayasa'da değişiklikler yapılarak, komünist rejimi anımsatan Polonya Halk Cumhuriyeti ibaresi, Polonya Cumhuriyeti ifadesiyle değiştirilmiştir. 1992 yılında geçiş anayasası kabul edilmiş ve ekonomik, siyasi birçok temel değişiklik bu anayasada yapılmıştır. Ayrıca Polonya Ulusal Meclisi, Sejm (alt meclis) ve Senato(üst meclis) olmak üzere iki kanatlı hale getirilmiştir. Tamamen yeni bir anayasanın oluşturulma süreci 1997 yılında tamamlanmış ve 2 Nisan 1997 yılında yeni Polonya Cumhuriyeti Anayasası kabul edilmiştir. Bu anayasa göre, Polonya parlamenter sistem ve üniter bir yapıya sahiptir. Yasama, yürütme ve yargı arasında kesin bir kuvvetler ayrılığı söz konudur. Polonya Hükümeti'nin başı başbakandır. Cumhurbaşkanı, Bakanlar kurulunu oluşturmak üzere başbakanı görevlendirir. Cumhurbaşkanı devletin temsilcisidir. Dış

¹⁷¹ Tadeusz Kowalik: **Dayanışma'dan İhanete: Polonya'da Kapitalizmin Restorasyonu**, Çev. Barış Baysal, Ankara: Notabene Yayınları, 2013, s.161-170.

politika konularında karar alma başbakan ve Cumhurbaşkanı'nın işbirliğinde gerçekleştirilir. Anayasa'nın 135. Maddesine göre iç ve dış güvenlik konularında Cumhurbaşkanlığına danışmanlık eden Polonya Ulusal Güvenlik Konseyi'dir. Barış zamanında Polonya Savunma bakanı güvenlik konularında Cumhurbaşkanı'na ve meclise karşı sorumlu kişidir. Polonya Anayasası'nın 116. Maddesine göre savaş ve barış ilanı meclisinin yetkisindedir.¹⁷²

2.2.4.2. Polonya Güvenlik Kültürü ve Dönüşümü

Polonya Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin 5. Maddesi: "*Polonya, bağlı olduğu uluslararası hukuka uygun olarak, serbest piyasa ekonomisine sahip demokratik bir hukuk devletidir. Polonya, ülkesinin istikrarlı bir şekilde gelişimi ve vatandaşlarının yaşam koşullarının iyileştirilmesini sağlamak adına ulusal güvenlik kapasitelerini güçlendirmektedir. Uluslararası işbirliğine aktif olarak katılır, uzak ve yakın coğrafyalardaki ülkelerle dostça ilişkiler ve işbirlikleri kurar.*" 6. Madde ise: "*Avrupa-Atlantik ve Avrupa işbirliği yapısına üyelik, Polonya Cumhuriyeti'nin güvenliğini güçlendirmektedir. NATO, Polonya ve müttefikleri arasında en önemli siyasi ve askeri işbirliği şeklini oluşturmaktadır. Avrupa Birliği, Polonya'nın sosyo-ekonomik gelişimini desteklemekte ve dünyadaki konumunu güçlendirmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, Polonya'nın Avrupa dışındaki en önemli ortağı olmaya devam etmektedir.*"¹⁷³ Bu maddeler, geçiş sürecinin hemen başında Cumhurbaşkanı Lech Valesa tarafından 2 Kasım 1992 yılında kabul edilen "Polonya Güvenlik Politikası ve Savunma Strateji" belgesinin temel anlayışını yansıtmaktadır. 1989 tarihinde özgürce yapılan ilk seçimlerden sonra Polonya güvenlik politikasının temelleri "egemenliğin ve bağımsızlığın korunması, sınırların savunulması ve toprak bütünlüğü" ile ilişkili olmuştur. Buna ek olarak devletin güvenlik başta olmak üzere politikaları belirlenirken "vatandaşların güvenliği, insan hakları ve temel özgürlükler ile demokratik düzenin korunması, Polonya'nın uygarlık ve ekonomik gelişiminin sağlanması, müttefiklerin taahhütlerinin uygulanması ve Polonya devleti için istikrarlı koşulların yaratılması" öncelikli konular olmuştur. Polonya güvenlik stratejisi ve buna bağlı olarak iç-dış politikadaki uygulamalar hem transatlantik hem de Avrupalı

¹⁷² Bayır : "Soğuk Savaş Sonrası Atlantikçilik-Avrupacılık İkileminde Polonya Dış Politikası", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, s.69-76.

¹⁷³ **National Security Strategy of The Republic of Poland**, Warsaw, 2014, (Çevrimiçi), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dok/NSS_RP.pdf, Erişim Tarihi: 26 Nisan 2019, s.9.

ititfaklar temelinde uygun bir güvenlik ortamı yaratılmasını amaçlayan biçimde kurulmuştur.¹⁷⁴ Polonyalı akademisyen ve dış politika uzmanı Ryszard Zieba'nın 1990'ların başında Polonya dış politikasına dair yaptığı değerlendirme, Polonya'nın Sovyet etkisinden kurtulmasından sonra güvenlik, siyasi ve ekonomik alanda yaşadığı dönüşümün anlaşılması açısından önemlidir. Zieba, ilk olarak; Polonya'nın ulusal güvenliğinin garanti altında olacağı yeni bir uluslararası güvenlik sistemi oluşturulmasını, ikinci olarak; Polonya'da ekonomik büyüme ve serbest piyasaya geçiş için yürütülen reformlara diplomatik destek sağlanması, son olarak ise; Sovyet Bloğu içerisinde demokratik bir toplum yaratmak için ilk mücadele edenlerden olan Polonya ve Polonyalıların uluslararası prestijinin artırılması yönünde tespitler yapmıştır. Zieba'nın bu değerlendirmeleri çerçevesinde 1989 sonrası Polonya dış politikasının öncelikli amacı, ABD ile ilişkilerini geliştirmek ve Avrupa topluluğu içerisinde kendisine yer bulmak olmuştur.¹⁷⁵

Polonya'nın güvenlik ve dış politikası 1989 sonrasında uluslararası alanda yaşanan güvenlik anlayışındaki dönüşüme paralel olarak, ortak bir çizgide ilerlemiştir. Polonya politika yapıcıları ve toplum, ekonomilerini geliştirmek, çağdaş devletlerle ikili ilişkiler kurmak ve doğu-batı sınırlarının güvenliğini garanti altına almak için Avrupa Birliği üyeliği ve ABD ile ilişkilerini geliştirmeyi öncelikli hedef olarak belirlemişlerdir. Polonya'nın Avrupa topluluğuna üye olma nedenlerinin başında ekonomik kalkınmasını sağlamak ve uluslararası prestijini arttırmak olduğu söylenebilir. Polonya'nın, Sovyet etkisinden kurtulduğu ilk yıllarda toplumun AB üyeliğine verdiği destek %72 gibi bir orana sahiptir. Bu desteğin kaynağı ekonomik refahın sağlanması için AB ve kurumlarının desteğine ihtiyaç olduğu bilincinin yanı sıra özgürlük ve demokrasi gibi değerlerin özlemi içerisinde olma, Avrupalı kabul edilme isteğiyle ilişkilidir. Polonyalıların, Avrupalı kabul edilme isteği 15. yy' da Latin Hristiyanlığın kabul edilmesi ve toplumdaki Katolik inancının yaygın ve güçlü olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Ayrıca coğrafi olarak yakınlık ve Avrupa ülkeleri ile iletişim kanallarının açık olması Avrupa Birliğine üye olma isteklerinin başlıca sebepleri olmuştur.¹⁷⁶ Polonya, 31 Mart 1998'de AB ile üyelik müzakerelerine başlamış ve ancak 2004 yılında üyeliğe kabul edilmiştir. Avrupa Birliği'ne uyum

¹⁷⁴ Piotr Bienek: "Polish Defense Policy in The Context of National Security Strategy", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, California: Naval Postgraduate School, Haziran 2006, s.12.

¹⁷⁵ Bayır: "**Doğu Avrupa Ortamında Polonya'nın Dış Politikası**", s.320.

¹⁷⁶ Samur: "**Polonya: İdealist Avrupalılıktan Pragmatist Avrupa Birliği Üyeliğine**", s.42,43.

kriterleri çerçevesinde üyelik sürecinin çok önemli ekonomik ve toplumsal faydaları olsa da, Polonya'nın güvenlik ve dış politika anlamında beklediği desteği kısa zamanda bulmasını sağlayamamıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Merkez-Doğu Avrupa'da ekonomik, toplumsal ve güvenlik bağlamındaki gelişmeler yalnızca Polonya'ya özgü bir durum ortaya çıkarmamıştır. 1989-1991 yılları arasında bölgede yaşanan jeopolitik değişiklikler ve güvenlik anlayışında yaşanan dönüşüm, Polonya dahil olmak üzere tüm ülkeleri etkilemiştir. Ancak Polonya'nın Almanya ve Rusya arasındaki konumu, Batılı ülkelerle yakın ilişkileri ve en önemlisi toplumun dönüşüme hazır olması, kendisi için yeni stratejik ortaklıklar kurması fikrini pekiştirmiştir. Belirtildiği üzere Avrupa Topluluğu'ndan güvenlik ve dış ilişkiler konusunda beklediği yardımı alamayacağını anlayan Polonyalı politika yapıcılar, güvenliklerini garantiye alacak, bağımsızlıklarını güçlendirecek doğru jeostratejik yolu seçmeleri gerektiğinin bilincinde olmuşlardır. Bu bağlamda Polonya'nın NATO'ya katılmak istemesi en tutarlı hamlesi olmuştur. Polonya'nın NATO'ya katılım süreci tahmin edildiği üzere kolay olmamıştır. 1992 yılı Mart ayında dönemin NATO Genel Sekreteri Manfred Wörner Polonya'yı ziyareti sırasında NATO'nun kapısının Polonya'ya açık olduğunu fakat bunun başta sivil-asker ilişkileri olmak üzere bir dizi problemin çözümünden sonra gerçekleşebileceğini belirtmiştir. Bunun yanı sıra Polonya'nın NATO'ya katılması yolundaki en büyük engel Rusya'nın muhalefeti olmuştur.¹⁷⁷ Tüm bu negatif görünüm karşısında, stratejik ilişkiler ve tarihsel bağlar, Polonya'nın ABD öncülüğündeki NATO'ya katılımını kolaylaştırmıştır. Tarihsel bağlamda, Amerika'nın 1776 Bağımsızlık Savaşı sırasında iki Polonyalı General Kosciuszko ve Pulaski'nin rolleri, iki toplumun hafızalarında geçmiş işbirliklerinin canlanmasını kolaylaştırmıştır. Ayrıca 1990'lı yıllarda Amerika'daki Polonyalıları temsil eden (The Polish American Congress-PAC) Polonya Amerikan Kongresi'nin faaliyetleri, iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesi ve akabinde Polonya'nın NATO'ya üyeliği için başarılı bir çaba olmuştur. PAC'ın, Amerikalı yetkililer ile kurduğu ilişkiler, NATO'nun 1990 sonrası dönüşen politikaları çerçevesinde Polonya başta olmak üzere Merkez-Doğu Avrupa ülkeleriyle kuracağı ilişkilerin yaratacağı pozitif katkının anlaşılması bakımından

¹⁷⁷ Wojciech Michnik: "Poland's Role in NATO and Transformation of the Transatlantic Security", (Çevrimiçi), https://www.academia.edu/11866971/Polands_Role_in_NATO_and_the_Transformation_of_the_Transatlantic_Security, Erişim Tarihi: 21 Nisan 2019, s.2,3.

önemlidir.¹⁷⁸ 20 Aralık 1991 yılında, Polonya'nın Kuzey Atlantik İşbirliği Konseyi(KAİK)'ne üyeliğinden itibaren geçen 6 yıllık süre sonunda, NATO'nun genişleme politikası kapsamında, 8 Temmuz 1997 yılında gerçekleştirilen Madrid Zirvesinde Macaristan ve Çek Cumhuriyeti ile birlikte NATO'ya üyeliği kabul edilmiştir. Polonya'nın NATO üyeliği ile güvenlik ve dış politika stratejisinde önemli bir hedefine ulaştığından bahsedilebilir. Polonya, üyelikten hemen sonra NATO'nun Kosova operasyonuna destek vererek, aktif rol almak istediğini göstermiştir. Bunun yanı sıra 1990 ve 2000'li yıllarda Polonya siyasetindeki partilerin çoğu NATO'yu Polonya güvenliğinin sağlanmasının garantisi olarak gördüklerinden dolayı, ABD ile yakın işbirliğini savunmuşlardır. Özellikle NATO'nun uluslararası alanda yapmış olduğu operasyonlara katılımı ve ABD'nin Irak müdahalesine asker desteği verilmesini desteklemişlerdir.¹⁷⁹

1989'dan itibaren Polonya'nın güvenlik, siyasi ve ekonomik durumu köklü bir biçimde değişmiştir. Bu süre zarfında, Polonya komünist bir ülkeden, araştırma geliştirme faaliyetlerine öncelik veren, demokratik değerlerin gelişmesini destekleyen ve güvenlik yaklaşımını "yeni" güvenlik yaklaşımları çerçevesinde dönüştüren bir ülke haline gelmiştir. Polonya'nın belirlediği hedeflere ulaşmasında, içeride halkla aydınlar arasında yaşanan fikir birliği oldukça önemli olmuştur. Ayrıca, birçok isyan ve siyasi krize rağmen, Polonya'da iktidar sahipleri Avrupa Birliği uyum kriterleri çerçevesinde benimsemiş oldukları değerlerden ve insan haklarına saygıdan taviz vermemişlerdir.¹⁸⁰

2.2.4.3. Ukrayna

1989 yılında Berlin Duvarı ile simgelenen "demir perde" nin çökmesi, 21.yy'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa'daki bölünmüşlük ve uluslararası alandaki iki kutuplu yapının sona erdiğinin habercisi olmuştur. Berlin Duvarı'nın yıkılması sonrası meydana gelen gelişmeler sadece iki kutuplu sistemin getirdiği ideolojik

¹⁷⁸ Martin Edwin Andersen: "Rallying Polonia: Impact and Transformation in the U.S. Fight for Poland's Accession to NATO of the Polish American Congress", (Çevrimiçi), <http://tr.scribd.com>, Erişim Tarihi: 21 Nisan 2019.

¹⁷⁹ Bayır : "Soğuk Savaş Sonrası Atlantikçilik-Avrupacılık İkileminde Polonya Dış Politikası", Yayınlanmamış Doktora Tezi , s.139-150.

¹⁸⁰ Piotr Bienek: "Polish Defense Policy in The Context of National Security Strategy", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.65.

kutuplaşmanın sona ermesini değil aynı zamanda Avrupa siyasal haritasında da ciddi değişiklikler görülmesine neden olmuştur. SSCB'nin dağılması sonrasında daha önceden var olmayan ya da bağımsızlığını kazanamamış birçok devletin, uluslararası sistemin yeni aktörleri olmasıyla sonuçlanmıştır. Doğu Avrupa ülkelerinin birçoğu, bağımsızlığını bu süreçte kazanma şansını yakalamıştır. Ukrayna, Avrupa'nın doğusunda bağımsızlık olgusuyla ilk defa tanışan devletlerden biri olarak uluslararası politika sahnesine çıkmıştır. Bu zamana dek Ukrayna tarihin hiçbir döneminde tam bağımsız bir devlet olarak var olmamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasının en büyük sebebi olarak, bugün Ukrayna'nın merkezi olarak tabi ettiğimiz Kyiv ve çevresinde 19.yy'da kurulan Kyiv Prensiğinin, Rus toplumu tarafından modern tarihlerinin başlangıcı olarak kabul edilmesidir. Hatta bu konuyla ilgili olarak 1991 yılında Kyiv'i ziyaret eden ABD başkanı Bush, bu kentten "Rus Şehirlerinin Anası" olarak söz etmiştir.¹⁸¹ Diğer bir neden ise Ukrayna'nın coğrafi konumudur. Ukrayna, doğuda ve kuzeydoğuda Rusya, batıda Polonya, Slovakya ve Macaristan, güneyde ise Romanya ve Macaristan ile çevrili bir alanda bulunmaktadır. Ayrıca güneyde Karadeniz ve Azak denizi, batıda Polonya orman ve bataklıkları ile çevrelenmiştir. 18.yy'da Ukrayna'nın en büyük akarsuyu olan Dinyeper Irmağı Ortodoks Rus Çarlığı ile Katolik Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki sınır ilan edilmiştir. Bu bağlamda Ukrayna bulunduğu konum itibarıyla, hem askeri anlamda stratejik hedef olarak görülmüş hem de Ortodoks Ruslar için Katolik Avrupa ile sınır niteliği taşımıştır. Hatta Ukrayna adı Kadim Slav dilinde "sınır ülkesi" anlamında kullanılmıştır. Bu çerçevede, Ukrayna'nın içerisinde bulunduğu coğrafya, hem tarihsel bağlamda bağımsızlıktan uzak kalmasının anlaşılması hem de, Soğuk Savaş sonrası dönemde jeopolitik öneminin ve bununla bağlantılı başta güvenlik politikasının anlaşılması açısından önemlidir.

2. Dünya Savaşı sonrası tamamen Rus etkisinde olan ve hatta tarihsel olarak Rusya'nın en batı ucundaki toprakları olarak kabul edilen Ukrayna'da muhalif hareketler kendilerini 1970'lerden itibaren göstermeye başlamıştır. Başlıca amaçları Ukrayna tarihsel gerçekliğinin ortaya çıkarılması olan muhalif kesim, 1917-1920 yılları arasında ortaya çıkan Ukrayna milli hareketinin gerçek nedenlerini anlamaya ve uygulamaya yönelmişlerdir. Özellikle kulüpler aracılığıyla Lviv'de tartışma, eğitim faaliyetleri yürütmüş ve toplumda ulusal tarih, ekonomi ve edebiyat gibi farklı

¹⁸¹ Tolga Bilener: "Ulus-Devlet Olma Sürecinde Ukrayna", Erhan Büyükkancı(Der.): **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna** içinde (311-343), İstanbul: Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.311.

alanlarda öz bilinç oluşması amaçlanmıştır.¹⁸² 26 Nisan 1986 tarihinde Çernobil nükleer santralinde meydana gelen kazanın yarattığı facia, toplumdaki Sovyet taraftarlığının büyük ölçüde sorgulanmasına ve sistemin inandırıcılığını kaybetmesine neden olmuştur. Buna karşılık Ukrayna milli hareketi güçlenmiş ve ekolojik bir boyuta sahip olmuştur. Ukrayna milli hareketi Rus hegemonyası karşısında başta doğal kaynaklarının sömürülmesi olmak üzere, ekonomik, siyasi ve toplumsal baskılara karşı direniş gösterme yoluna girmiştir. Bu bağlamda, 1987 yılında “Yeşil Gezegen” adı altında örgütlenip, bu örgütü 1990 yılında Yeşiller Partisi haline getirmişlerdir. Ayrıca M. Gorbaçov tarafından uygulamaya konulan Glanost ve Perestroyka politikaları, siyasi baskıların azalıp, muhaliflerin daha rahat ortaya çıkmasına ortam sağlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda Ukrayna’daki çeşitli muhalif gruplar 8 Eylül 1989’da Baltık Cumhuriyetlerindeki modele benzer ve “Rukh” adıyla bilinen, “Perestroyka için Halk Hareketi” adı altında birleşmişlerdir. Başlangıçta bu hareket daha çok Kültürel hakları ön plana çıkaran, ulusal edebiyat, kimlik bilincini geliştirmeye yönelik bir çerçevede faaliyetlerini yürütürken, 1986 sonrası yaşanan gelişmeler ışığında sistem karşıtı söylemlerini ve faaliyetlerini artırmıştır.¹⁸³ Sovyet yönetimi tarafından, Ukrayna’nın geleneksel sosyo-ekonomik coğrafyasını tersine çevrilmiş, güney ve doğudaki bozkır alanları Sovyet hegemonyasındaki Ukrayna’da sanayinin kalbi yapılmıştır. Bunun neticesinde Rukh batı bölgelerde ve başkent Kyiv’de ciddi bir destek sağlamış, geleneksel ve kültürel değerlerini kaybetmeyen özellikle batı bölgelerdeki topluluklarla, Ukraynalaşma yolunda mücadele yürütmüşlerdir. Ancak 1990 Mart’ında yapılan ilk özgür seçimlerde muhalif hareket, Ukrayna parlamentosundaki sandalyelerin ancak çeyreğini kazanabilmiştir. Ayrıca Gorbaçov’un Mart 1991’de SSCB’nin “yenilenen federasyon” olarak sürdürülmesi önerisine ilişkin yapılan referandumda, Ukraynalıların %70’i lehte oy kullanmıştır. Ancak aynı referandumda Ukrayna’nın egemenlik hakkını elde ederek Sovyetlerin içerisinde kalmak istemesi %80 oranında destek görmüştür. Ukrayna toplumunun hem özgür hem de Sovyetlerle bağlı olma isteği, Rukh hareketinin, Polonya’daki Dayanışma hareketine nazaran uzun süre hayatta kalmasını sağlamıştır. Bunun nedeni Rukh hareketi, Ukrayna’nın bağımsızlığını kazanmasını yardım etmesine rağmen, Ukrayna’yı var eden Sovyet düzenine alternatif geliştirememiştir. Rukh

¹⁸² Satymova: “Polonya’nın Ukrayna Üzerinde Etkisi: Kültür, Kimlik, Siyaset”, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, s.82,83.

¹⁸³ Bilener: “**Ulus-Devlet Olma Sürecinde Ukrayna**”, s.317,318.

hareketine bağılı kesimin Batı yanlısı bir tutum sergilemelerine rağmen, toplumun diğerk bir kesimi ise Rusya yanlısı tutumlarını değıştirmemişlerdir.¹⁸⁴

5 Aralık 1991'de bağımsızlık kazanılmıştır. Ukrayna 24 bölge, bir otonom bölge (Kırım) ve bölge statüsündeki iki kent Kyiv ve Sivastopol'dan oluşan ve başkenti Kyiv olan idari birimlere ayrılmıştır. 1996 yılında Ukrayna Anayasası yapılmış ve başkanlık sistemi belirlenmiştir.5 yıllık süre için halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı, hükümetin başı niteliğindedir. Buna ek olarak özerk bölge olan Kırım'ın kendi parlamentosu ve bakanlar kurulu vardır. Bağımsızlıktan sonra siyasi sistemini inşa etmek, ekonomik kalkınmasını sağlamak ve üniter yapısını muhafaza etmek yolunda politika izleyen Ukrayna için Rus yanlısı tutumunu değıştirme ihtimali söz konusu olmamıştır. Bunun yanı sıra, 1991 sonrası geleneksel kalıplardan kurtulmuş, Batılı ülkelerin ekonomik, politik önderliğinde gelişen uluslararası ortamda kendisine yer bulma ihtiyacı hissetmiştir. Ukrayna politika yapıcıları, bir yandan nükleer silahlardan vazgeçme, demokratikleşme, ekonomide liberal değerleri benimseme ve akabinde NATO ve AB üyeliğini hedeflerken, bir yandan da Rusya ile ilişkilerini korumaya çalışmıştır. Ukrayna'nın içerisinde bulunduğu bu ikilem hem toplumdaki bölünmüşlüğün hem de güvenlik kaygılarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.¹⁸⁵

2.2.4.4. Ukrayna Güvenlik ve Dış Politikası

Ukrayna toplumu, tarihsel deneyimleri, farklı ekonomik yapıları, komşu ülkelerle ilişkileri ve etnik, dini farklılıkları nedeniyle bölgesel anlamda ciddi farklılıklar göstermektedir. Bu durum, birden fazla Ukrayna'nın olduğu algısını oluşturmuştur. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde sosyal, güvenlik, ekonomik ve dış politikalar oluşturulurken bu bölgesel ayrımlardan en çok göze çarpan Doğu-Batı ayrılığı olmuştur. Batı bölgesinde ikamet eden Ukraynalılar, coğrafyalarından da anlaşılacağı üzere Batılı değerlere daha yakın olmuşlar ve dini anlamda Katolik mezhebini benimsemişlerdir. Doğu bölgelerinde ikamet edenler ise özellikle kentsel sınıfı oluşturmakta ve Rusların sınır ülkesi olarak tabir ettikleri Ruslaşmış yapılarını korumaktadırlar. Bu bölge halkı Ortodoks mezhebini benimsemiş ve Avrasyalı

¹⁸⁴ White, Batt, Lewis(Ed.): **Developments in Central and East European Politics** 3, s.94,95.

¹⁸⁵ Kemal Olçar: **Karadeniz Politikaları ve Türkiye-Ukrayna Stratejik İlişkileri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Aralık 2007, s.66-68.

değerlere bağlı kalmıştır.¹⁸⁶ Doğu-Batı ekseninde açıklanan bu toplumsal ayrım Ukrayna politika yapıcılarını için hem iç işlerinde komünizm sonrası geçiş sürecinde denge unsurunun gözetilmesi hem de dış politika da tüm kesimleri memnun edecek ilişkiler kurulmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, dış politika belirlenmesi sürecinde 3 farklı seçenek belirlenmiştir. İlki, Rusya ve BDT(Bağımsız Devletler Topluluğu) ile ilişkilerin geliştirilmesini savunan kesimdir. Bu kesim daha çok Doğu bölgesinde ikamet eden Avrasya grubu oluşturmuştur. Bunun yanı sıra ikinci olarak, Kyiv'in resmi dış politikasında belirleyici etkiye sahip Avrupa-Atlantik işbirliğini savunan kesim; Batı bölgede ikamet eden ağırlıklı Katolik Ukraynalılardan oluşmuştur. Son olarak ise net olarak bölgesel ayrımı belirlenmesi de güneydoğu bölgesinde ikamet eden ve benzeşen devletlerle bölgesel işbirliğini savunan Ukraynalılardır. Dış politika belirlenmesinde Ukrayna politika yapıcılarının önündeki bu üç seçenek de Ukrayna coğrafi yapısıyla bağlantılı siyasi, ekonomik ve sosyal ayrımının bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. Bu politikalardan, güneydoğu Ukraynalılara ait benzeşen devletlerle işbirliğini savunan dış politika kapsamında, Karadeniz Ekonomik İş Birliği örgütüne üyelik ve GUAM (Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova) adıyla, enerji ve nakliye konusunda işbirliğini geliştirmeye yönelik anlaşmalardan bahsedilebilir.¹⁸⁷ İkinci olarak Rus etkisinde bir dış politikayı savunan Doğu kanadının öncelikli amacı Rusya'nın yakın çevre modeli kapsamında ilişkilerin sürdürülmesi ve BDT bünyesinde faaliyetler yürütülmesi olmuştur. Bu çerçevede, özellikle 1991 sonrası dönemde Rusya-Ukrayna ilişkilerine hakim olan dört önemli konu göze çarpmıştır. Birincisi, Ukrayna'daki nükleer silahların sökülmesi ve Rusya'ya nakli, ikincisi; Karadeniz Filosunun paylaşımı ve Kırım'ın hukuki statüsünün belirlenmesidir. Üçüncü olarak, Ukrayna'da yaşayan Rus nüfusun azınlık haklarının tanınması ve geliştirilmesi ve son olarak, Rusya'nın Ukrayna'nın bağımsızlık statüsünü iç-dış politika belirleme sürecine saygı duyması ve Ukrayna'nın BDT konusunda tavrının belirlenmesidir.¹⁸⁸ Ukrayna'nın Rusya ile ilişkileri 1990 sonrası dönemde hiç olmadığı kadar karmaşık ve iç içe geçmiş çözülemeyen bir yapı haline gelmiştir.

¹⁸⁶ Bilener: “**Ulus-Devlet Olma Sürecinde Ukrayna**”, s.333.

¹⁸⁷ Günhan Turhan: “Bağımsız Ukrayna'nın Dış Politika Seçenekleri”, Erhan Büyükkakıncı (Der.): **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, İstanbul: Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.380-385.

¹⁸⁸ Erhan Büyükkakıncı : “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri”, Erhan Büyükkakıncı (Der.): **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, İstanbul: Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.409-410.

Ukrayna politika yapıcılarının, 1990 sonrası dönüşen uluslararası sistemde, karar vermeleri gereken en önemli konu Batı Ukraynalıları olarak da tabir edebileceğimiz kesimin savunduğu Avrupa-Atlantik yönünde bir dış politika tercih edilmesinin ne gibi sonuçlar doğuracağıdır. Ukrayna, belirtildiği üzere hem toplumsal yapısı hem de tarihsel bağları neticesinde diğer Doğu Avrupa ülkelerinde ayrılan bir konuma sahiptir. Polonya, örneğinde görüldüğü gibi, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa Birliği ve NATO'ya kısa sürede entegre olabilmıştır. Ukrayna için ise bu durum ağırdan alınması gereken bir konu olarak ileri tarihlere ertelenmiştir. 1996 yılında Kyiv yönetimi ilk defa Avrupa-Atlantik yapısına dahil olma isteğini beyan etmiş ve NATO ile ilişkileri noktası özel bir ortaklık statüsü talep etmiştir. Bu bağlamda, tarihsel deneyimlerinden hareketle, Rusya ile yaşadığı sorunların yaratabileceği iç ve dış tehditler karşısında güvenlik endişesi hissetmesi söz konusudur. Bu konuda uluslararası platformlarda ve NATO bünyesinde yapılan ikili görüşmelerde, Doğu Avrupa ülkelerin batılılaşma yanlısı kesimlerinden destek görmüştür. Bu çerçevede, Polonyalı devlet adamlarının, NATO-Ukrayna arasında özel bir ortaklığın gerekliliğine vurgu yapması önemli destek göstergesi olmuştur. Ayrıca, Polonya, 1995 yılında Ukrayna'nın Avrupa Konseyine ve akabinde Avrupa Ticaret Birliğine katılması için önemli lobi faaliyetleri yürütmüştür.¹⁸⁹ Özellikle 1992 yılında Ukrayna ve Polonya arasında imzalanan ve Varşova yönetiminin 1939 yılında kendisinden koparılmış Galiçya-Volhynia bölgeleri üzerindeki egemenlik haklarından vazgeçtiğini kabul ettiği Dostluk Antlaşması, Merkez-Doğu Avrupa ülkelerinin dış politika konusunda Batılı anlayışın takip edilmesi yönünde vermiş olduğu desteğin bir göstergesi olmuştur. Ukrayna'nın Avrupa Birliği ve NATO ile ilişkilerinin gelişim süreci çevre ülkeleri açısından da özellikle güvenlik politikaları bakımından önemsenmiştir.¹⁹⁰ Bunun yanı sıra Batı Avrupalı devletler, Avrupa güvenliğinin sağlanması ve ekonomik olarak enerji ve transit taşımacılık hatlarının merkezinde bulunması dolayısıyla, Ukrayna ile ilişkilerin geliştirilmesine sıcak bakmışlardır. Ukrayna'nın, Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirme yönündeki politikaları ise özellikle demokratikleşme ve ekonomik kalkınma alanında yapılacak iş birliğine dayalı çalışmalar olmuştur. Ukrayna politika yapıcıları Merkez ve Batı Avrupalı devletlerle geliştirdikleri bu ikili ilişkiler, 1990 sonrası elde ettikleri bağımsızlığın uluslararası alanda temsili için önemli adımlar olmuştur. 1991 yılında bağımsızlığın

¹⁸⁹ Wohlfeld (Ed.): **"The Effects of Enlargement on Bilateral Relations in Central and Eastern Europe"**, s.46,47.

¹⁹⁰ Erhan Büyükkakıncı : **"Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri"**,s.408.

kazanılması ile birlikte NATO başta olmak üzere batılı güvenlik kurumlarıyla da işbirliği geliştirme politikası izlenmiştir. 1996 yılında ilk defa Kyiv yönetimin Avrupa-Atlantik yapısına dahil olma talebini açıkça ifade etmesi, NATO ile ilişkilerinin gelişmesine ortam sağlamıştır. Bu bağlamda, NATO'nun 1997 yılında Madrid Zirvesinde "Özel Ortaklık Şartı" belgesi imzalanmıştır. Bu çerçevede, NATO ve Ukrayna arasındaki işbirliğini güçlendirmek ve Doğu Avrupa'da istikrarı ve müşterek demokratik değerleri geliştirecek özel ve etkili bir ortaklık kurulması amaçlanmıştır. İkinci olarak, Ukrayna'nın ülkesindeki nükleer silahları kaldırmasının Avrupa ve Dünya güvenliğine yapacağı katkı belirtilmiştir. Üçüncü olarak, NATO-Ukrayna ilişkisinin devamlılığının sağlanması için NATO-Ukrayna ortak komisyonu kurulması ve yılda iki kez toplanması belirtilmiştir.¹⁹¹ Ukrayna politika yapımcılarının Avrupalı devletler ve NATO ile geliştirdikleri bu ilişkiler ekonomik gelişmelerini sağlamak, demokratik sistemlerini güçlendirmek ve güvenliklerini garanti altına almak adına önemli girişimler olarak görülebilir. Ancak Ukrayna toplumunun siyasi, dini ve bölgesel olarak bölünmüş yapısı, ülke bütünlüğünün ve bağımsızlığını güvence altına alacak, dönüşen güvenlik anlayışını da çözümsüz bırakmaktadır.

Rusya'da olduğu gibi Ukrayna'da da "Slav Tercihi" ya da "Avrupa Tercihi" edenler ciddi anlamda ayrıışmışlardır. Slav Tercihinde bulunanlar bir federasyon oluşturma fikrini savunmaya devam etmişlerdir. Diğer taraftan, Avrupa Tercihinde bulunanlar ise NATO ile ilişkilerin güçlendirilip, ekonominin canlandırılması ve demokratik dönüşümünün sağlanmasını savunmuşlardır. Ancak tüm bunları yaparken Rusya ile iyi ilişkiler kurmanın zorunluluğunu da vurgulamışlardır.¹⁹²

¹⁹¹ Soyupak: **NATO'nun Kuruluşu'nun 50. Yılında Yeni Avrupa ve Yeni NATO**, s.19,20.

¹⁹² Betz: **Civil-Military Relations in Russia an Eastern Europe**, s.44.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI TÜRKİYE’NİN GÜVENLİK ALGISININ DÖNÜŞÜMÜ

3.1 Tarihsel Analiz

Türkiye’nin güvenlik ve dış politikası, Osmanlı’nın son dönemlerinden modern cumhuriyetin ilk yıllarına ve de NATO üyeliğinden Soğuk Savaş sonrasına kadar bir dizi dönüşüm geçirmiştir. Bu evrim süreci, tarihsel ve kültürel bir bağlamda değerlendirildiği ölçüde anlaşılabilir. Adda B. Bozeman’ın ileri sürdüğü gibi *“her toplum, dış ilişkilerinde kendine özgü yaklaşımını geliştirirken içinde bulunduğu ortamın koşullarına göre hareket eder. Bunun diplomasideki ve diğer sosyal kurumlardaki ifadesi, içinde bulunduğu tarihsel süreç ve medeniyete özgü değerleri gözeterek politikalar belirlenmesidir.”*¹⁹³ Güvenlik ve dış ilişkiler alanında yaşanan dönüşüme ilişkin olarak üç genel argümandan bahsedilebilir. Birincisi, Türkiye’nin Osmanlı’dan miras kaldığı düşünülen aktif, saldırı temelli güvenlik politikasından pasif, savunma temelli güvenlik politikasına geçişidir. İkincisi, Cumhuriyet’in kurucuları tarafından belirlenen Batılılaşma hedefleri doğrultusunda dış politika ve ulusal güvenlik kültüründe yaşanan dönüşüm, aynı zamanda bunun ortaya çıkardığı kimlik problemleridir. Son olarak ise, ordunun, Osmanlı’nın son döneminden itibaren, dış ve güvenlik politikalarının belirlenmesinde sahip olduğu etkinliğini, Soğuk Savaş dönemi ve sonrasında sivil elitlerle paylaşmak durumunda kalması ve bu bağlamda ekonomik, siyasi ve sosyal bir dizi dönüşümden bahsedilebilir.¹⁹⁴ Güvenlik politikalarının belirlenmesi konusunda, askerler hakimiyetlerini, değişen güvenlik yaklaşımları çerçevesinde sivil elitlerle paylaşmak durumunda kalsa bile, Türkiye’nin iç ve dış güvenlik meselelerinde son karar verici her zaman askeri bürokrasi olmuştur. Bunun temel nedenlerine bakıldığında askerlerin, Cumhuriyet’in kuruluşundan beri Türkiye’nin bölgesel ve içsel güvenliğine dair konularda uzmanlaşmış ve de Türkiye’nin NATO’ya katılımı sonrası, Türkiye’deki okur-yazarlık

¹⁹³ Ali L. Karaosmanoğlu: “The Evolution of the National Security Culture and The Military in Turkey”, **Journal of International Affairs: Turkey: A Struggle between Nation and State** içinde (199-216), C.54, No:1, Bahar 2000, s.199.

¹⁹⁴ A.e., s.200.

oranına nazaran hem batılı okullarda eğitim almalarından dolayı daha bilgili hem de uluslararası ilişkiler alanında uzman kişilere dönüşmüş olmaları görülebilir.

Türkiye'nin güvenlik politikalarının tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşüm incelediğinde belli başlı kırılma noktaları kolaylıkla izlenebilir. Bu kırılma noktaları hem güvenlik politikalarının içeriğinin anlaşılması bakımından hem de politika yapıcılarının kimler olduğunun anlaşılması açısından kanıtlar sunmaktadır. Bu bağlamda: Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu olan 1920-1938 arası dönem ilk kırılma noktası olarak ele alınabilir. Bunun devamında 2.Dünya Savaşı yılları 1938-1945 ve iki kutuplu düzen olarak da ifade edilen 1947-1991 tarihler arası, Soğuk Savaş ve NATO yılları diğer önemli kırılma noktalarıdır. Son olarak ise, 1991 sonrası hem Soğuk Savaş'ın bitimi hem de uluslararası alanda değişen güvenlik yaklaşımları bağlamında Türkiye için günümüze uzanan yeni bir süreç başlamıştır. Ayrımı yapılan bu dört dönem aynı zamanda Türkiye'de siyasi, ekonomik ve toplumsal dönüşümlerin yaşadığı kırılma noktaları olarak da nitelendirilebilir. Yani bundan hareketle aslında güvenlik politikalarının oluşumu içerisinde bulunan koşulların gözetilmesi ve sürecin analiziyle yakından ilişkilidir. Bu kırılma noktalarına daha ayrıntılı bakıldığında ilk olarak Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki güvenlik perspektifi incelenmelidir. Bu dönemde tehdit olgusu temelde işgalci dış güçler ve içerideki saltanatçı ve hilafet yanlılarından kaynaklanmış olup bu tehditler karşısında Türkiye kendine özgü güvenlik politikaları geliştirmiş ve batılı tarzda demokratikleşme eğilimleri göstermiştir. İkinci kırılma noktası olan 2. Dünya Savaşı ve öncesi dönemde Türkiye, Milletler Cemiyeti, Sadabat Paketi ve Balkan Paketi gibi uluslararası ittifaklara üye olarak kendi güvenliğini garanti altına alma yoluna gitmiştir. Bu süreç içerisinde faşist Mussolini ve Hitler rejimlerinin yarattığı tehdit olgusu hem uluslararası alanda denge politikası izlenmesi hem de içeride savaşa karşı her an hazır olma endişesini beraberinde getirmiştir. 2. Dünya Savaşı'nın son bulmasının ardından uluslararası ortamın iki kutuplu yapıya evrilmesi ve Türkiye'nin askeri ve ekonomik anlamda problemler yaşamaması sonucunda ABD ve NATO ile ilişkilerin geliştirilmesi temelinde strateji belirlenmiştir. Önemli kırılma noktalarından birisi olan bu süreçte oluşturulan ABD yanlısı bu strateji, tehdit olgusu kadar ülkenin içerisinde bulunduğu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak da ortaya çıktığı söylenebilir. Özellikle Truman Doktrini ve Marshall Planı doğrultusunda alınan yardımlar ve Türkiye'nin NATO'ya kabulü hem güvenlik politikalarının bundan sonraki seyrinin ABD ile uyumlu olmasını zorunlu kılmış hem de Türkiye'nin

içerisinde bulunduğu zor koşulların giderilmesi için tek çıkar yolu olarak görülmüştür. Son olarak ise 1991 yılında Varşova Paketi'nin dağılması ve NATO'nun geleceğinin belirsiz olmasıyla, Türkiye için de yeni bir dönem başlamıştır. Aslında 1991 sonrası dönemden bugüne kadar gelen süreçte, uluslararası alanda dönüşen tehdit olgusuna bağlı olarak güvenliğin ana unsurları değişime uğramıştır. Devlet merkezli klasik anlayıştaki güvenlik olgusu terk edilerek, yeni güvenlik anlayışı bağlamında bölgesel çatışmalar, insan hakları ihlalleri, terör gibi çok çeşitli tehdit olgularına karşı yeni güvenlik politikaları oluşturulmaktadır.¹⁹⁵

Tablo 3.1
Tarihsel Bakış Açısıyla Türkiye'nin Güvenlik Yaklaşımları

Tarihsel Süreç	1920-1938	1930-1945	1946-1991	1992 ve sonrası
Tehdit Algısı	İşgalci ülkeler, Saltanat ve Hilafet Yanlıları	Mussolini, Hitler Politikaları ve 2. Dünya Savaşı	Sovyetler Birliği ve İki Kutuplu Sistem	Bölgesel Çatışmalar, PKK Terörü, İrticai Risk ve Asimetrik Tehditler
Güvenlik Yaklaşımı	Askeri Odaklı, Geleneksel Yaklaşım	Devlet Merkezli, Askeri Odaklı, Geleneksel Yaklaşım	Askeri ve Kollektif İşbirliğine Dayalı, Geleneksel Yaklaşım	Çevresel, Toplumsal, Bireysel Tehditlere Duyarlı, Dönüşen Güvenlik Anlayışı

Kaynak: Levent Kalyon: Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2008, s.52.

1990 sonrası dönemde devletlerin kendi güvenliğini ve vatandaşlarının güvenliğini, huzurunu sağlaması daha zor ve karmaşık hale gelmiştir. Özellikle iç güvenliğe dayalı politikaları ve dış ilişkilerindeki tutumu, devletlerin yaşamlarını sürdürebilmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Geçmiş dönemlerde devletlerin sahip olduğu toprak parçasını elinde tutması temel sorumluluk olarak görülürken, günümüz güvenlik perspektifi bu dar kalıbından çıkmıştır. Bu nedenle devletler ülke güvenliğini düşünürken sadece toprak muhafazasını değil, toplumsal, ekonomik konuları ve iç-dış siyasetin farklı paradigmalarını gözetken politikalar üretmek

¹⁹⁵ Levent Kalyon: Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2008, s.51-53.

zorunda kalmışlardır. Devletlerin kendi vatandaşları ile kurduğu ilişkiyi doğrudan etkilediğinden, toplumsal güvenliğe dayalı talepleri göz önüne alması gerekmiştir. Aynı zamanda siyasi karar alıcıların toplumun refahına ve geleneklerine bağlı hak ve özgürlükleri temel alan güvenlik politikaları belirlemesi 1990 sonrası dönemin genel yaklaşımlarından birisi olmuştur.¹⁹⁶ Türkiye’de bu dönüşüm süreci içerisinde hem iç hem de dış tehditlere karşı yeni güvenlik politikaları oluşturma yoluna gitmiştir. Özellikle 1990 sonrası karşılaşılan terör, ekonomik kriz ve insan hakları ihlalleri gibi farklı tehdit olguları iç güvenliğe dayalı yeni stratejilerin geliştirilmesini gerekli kılmıştır. Ancak bu yeni oluşturulan güvenlik yaklaşımının geçmişten bağımsız düşünülmesi mümkün görülmemektedir. Bunun temel sebebi olarak siyasi, toplumsal ve ekonomik anlamda yaşanan sorunlardan kaynaklanan tehditlere karşı oluşturulan yeni güvenlik yaklaşımlarının geçmişten gelen alışkanlıklar ve kültürle yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1990 sonrası döneme kadar yaşamış olduğu tehdit algısının açıklanması önemlidir.

3.1.1 Askeri Darbeler ve Tarihsel Güvenlik Perspektifi

Türkiye’de güvenlik kavramı tehlikeden korunma ve varlığını devam ettirme temelinde tanımlanmaktadır. Bu tanım her ne kadar klasik dönem devlet merkezli güvenlik anlayışını yansıtsa da nüfusun, toprak bağımsızlığının ve milli kimliğin devamını kastedenden daha geniş bir anlamı barındırır. Türkiye, bugün NATO’nun ikinci büyük ordusu konumunda bulunmaktadır. Bununla birlikte Milli Savunma Bakanlığı’na her yıl genel bütçeden ciddi miktarda kaynak aktarılmaktadır. 2019 yılı bütçesinden, MSB verilerine göre, yaklaşık 46 Milyar Türk Lirası kaynak ayrılmış olup, diğer bakanlıklarla kıyaslandığında bütçeden en yüksek payı alan beşinci bakanlık olarak görülmektedir. Tüm bunlara rağmen Türkiye güvensizlik kompleksi ya da mili güvenlik sendromunu en net yaşayan ülkelerden birisidir. Bu durumun ortaya çıkışında Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılma evresinden günümüze kadar gelen bir dizi gelişmenin etkili olduğu söylenebilir. Türkiye’de güvenliğe atfedilen tarihsel önem ve güvenlileştirme politikalarının toplumda kolayca karşılık bulmasının başlıca sebeplerinden bir tanesi, Türk halkının büyük çoğunluğunun

¹⁹⁶ Ak: “**Toplumsal Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Yaklaşımı**”, s.93.

Osmanlı'dan miras kalan topraklarda, rejim değişikliğine rağmen aynı siyasi geleneği sürdürme çabasıdır. İmparatorluğun bölünmesini hızlandıran milliyetçi hareketler ve toprak kaybıyla sonuçlanan savaşlar güvenlik sendromunu tetiklemiştir.¹⁹⁷Türkiye'nin Osmanlıdan devraldığı dış müdahalelere yönelik şüphe ve endişeler, devletin ve toplumun azınlık halklarına bakış açısını da etkilemiştir. Güvenlik endişesi bahanesiyle ulusal azınlıkların hakları ve hatta mevcudiyetleri sorgulanmıştır. Bunun yanı sıra Osmanlı'nın parçalanması ve akabinde Kurtuluş Savaşı esnasında Türk devletinin komşularıyla yaşamış olduğu çatışmalı süreçler, Türkiye'nin güvenlik ve dış politika belirleme süreçlerinde en etkili konular olarak öne çıkmıştır. Türkiye güvenliği bağlamında komşularıyla ilişkilerinde devir alınan bu güvensizlik yaklaşımı ilerleyen yıllarda farklı tehdit olgularında da gün yüzüne çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin güvenlik anlayışına etki eden, tarihi kökene sahip bir başka gelişme ise Tanzimat Fermanı ve Islahat Fermanı ile açıkça görülen Batılılaşma hareketleridir. Bu bağlamda 18.yy'dan itibaren Osmanlı modernleşmesi ile başlayan süreç Türkiye'nin hem askeri modernleşme hem de Batılı güvenlik, ekonomik ve yönetsel örgütlere üye olma çabasıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Bu durum haliyle Türkiye'nin güvenlik politikaları başta olmak üzere iç ve dış siyasetinde aldığı kararlar üzerinde etkili olmuştur.¹⁹⁸

Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na girmesi ve akabinde Mondros Mütarekesi ile topraklarını kaybetmesiyle sonuçlanan süreç, yeni bir devrin başlangıcı olmuştur. 19 Mayıs 1919'da Osmanlı Devletinin batılı tarzda yetişmiş genç subaylarının başlattığı kurtuluş hareketi, yeni kurulacak laik cumhuriyetin güvenlik, iç ve dış politika bağlamında izleyeceği yolun ipuçlarını vermiştir. Bu çerçevede Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar ve akabinde Misak-ı Milli'nin ilanı yeni Türk devletinin klasik bağlamdaki güvenlik anlayışına sadık ve askeri temelli bir güvenlik perspektifi çizileceğinin kanıtı olmuştur.1923 yılında Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün "*yurtta sulh cihanda sulh*" sözü çerçevesinde bir güvenlileştirme anlayışı uygulanmıştır. Yine Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan miras kaldığı düşünülen irticai ve ayrılıkçı karakterdeki hareketler başlıca tehdit olarak görülmüş ve bunlara karşı askeri çözümlere

¹⁹⁷ Bülent Aras, Şule Toktaş, Ümit Kurt: "Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye'de Dış Politika ve Ulusal Güvenlik Kültürü", **Ankara: SETA Yayınları**, 2010, s.45,46.

¹⁹⁸ Mustafa Aydın, Fulya Ereker: "Türkiye'de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, C.11, No:43, Güz 2014, s.130,131.

başvurulmuştur. Bu yıllarda Türkiye’de uygulanan güvenlik politikalarının realist bir perspektifte olduğu söylenebilir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren güvenlik politikalarının belirlenmesinde etkili olan sivil-askeri bürokratik elitler tarafından milli müdafaa, memleket emniyeti, iç ve dış emniyet vb. birçok terim kullanılarak güvenlik kavramı ifade edilmeye çalışılmıştır. Güvenlik kavramı esas olarak kendisine ancak 1961 Anayasası’nda yer bulabilmiştir. Güvenlik kavramının tarihsel açıdan devletler nezdindeki anlayışı 2.Dünya Savaşı’na kadar topyekun savunma-harp terimlerine karşılık gelmiş fakat 2. Dünya Savaşı sırasında yaşanan eşgüdüm sorunlarının aşılması amacıyla ABD başkanı Harry S. Truman 1945 yaptığı bir konuşmasında “Milli Savunma Konseyi” olarak eşgüdümlü çalışacak bir askeri yapının kurulması önerisini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda “milli güvenlik” kavramı ile iç-dış güvenlik ayrımının ortadan kaldırılarak saldırı ve savunma ayrımını aynı çatı altına alan bir kavram yaratılmıştır. Türkiye’de ise bu kavram ilk olarak Başbakan İsmet İnönü tarafından 1935 yılındaki bir konuşmasında dile getirilmiş ve 1947 Truman yardımları çerçevesinde ulusal savunma alanında yapılan bir dizi kurumsal ve yasal düzenlemeyle ilişkili olarak Milli Savunma Bakanlığının yapısı değiştirilmiş ve Genel Kurmay başkanlığı 1950 yılında MSB’ye bağlanmıştır.¹⁹⁹ Türkiye’nin güvenlik anlayışı çerçevesinde yaşadığı dönüşüm aynı zamanda siyasi, ekonomik ve toplumsal bir dizi olayla da yakından ilgilidir.

Türkiye’de güvenlikleştirme teorileri bağlamında uygulanan politikalar, devleti yöneten sivil-askeri elitin sahip olduğu hegemonik konumu sürdürmesi için uygun ortamı sağlarken, aynı zamanda sivil toplumun manevra alanının sınırlandırılması için de kullanılmıştır. Bu bağlamda, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze kadar geçen süreçte, milli güvenlik ve beka kavramları merkeze koyularak yapılan askeri darbelerin altında yatan gerçek sebepler, bu ifadenin neden kullanıldığının anlaşılması bakımından önemlidir. 1960’lı yıllardan itibaren sivil-askeri elitler yalnızca güçlü devletlerin bu coğrafya da hayatta kalabileceğini ve tehditleri bertaraf edebileceğini savunarak, özgürlükler noktasında taviz verilmesi gerektiğini savunmuşlardır.²⁰⁰ Türk siyasetinde, 2. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşadığı zorlu iç süreçler ve dış dinamiklerin etkisiyle 1923’den beri var

¹⁹⁹ Serhat Güvenç: “ABD Askeri Yardımı ve Türk ordusunun Dönüşümü:1942-1960”, Evren Balta Paker, İsmet Akça(Der.): **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde (255-285), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2010, s.260-280.

²⁰⁰ Pınar Bilgin: “The Politics of Stuying Securitization?The Copenhagen School in Turkey”, **Security Dialogue**. C.42, No:399, 2011, s.406.

olan statükonun değişmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in kurucu askeri-sivil bürokratik elitleri tarafından hakim olunan yönetim erkine karşı toplumun farklı kesimlerinden muhalefet odakları artmıştır. Bu durumun ortaya çıkışında, sosyo-ekonomik sıkıntılar, Soğuk Savaş ikliminin yarattığı kutuplaşmalar ve de ülkede yaşanan yapısal sorunlar: ordunun teçhizatlarının çok eski olması, temel ihtiyaçların karşılanamaması, altyapı sorunları vb., başlıca rol oynamıştır. Böyle bir ortamda Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla ekonomik kalkınma hamlelerinin yapılması ve de ordunun taleplerinin karşılanması düşünülmüştür. Ayrıca güvenlik politikaları bağlamında Soğuk Savaş ikliminde batılı bir ittifakın güvence olarak görülmesi Türkiye'yi ABD ile iyi ilişkiler içerisinde olmaya ve NATO'ya kabul edilmeye yönelik politikalar geliştirmeye mecbur kılmıştır. Bu çerçevede 1947'den itibaren şeklen "Amerikan modeli" ne geçmeye başlayan Türk ordusu ve bu dönüşümü daha çok politik nedenlerle destekleyen siyasetçiler için Kore Savaşı bir dönüm noktası niteliği taşımıştır. Türk Askeri'nin Kore'ye gönderilmesi, Türk siyasi tarihi ve güvenlik perspektifi açısından yeni bir anlayışın gün yüzüne çıktığının kanıtı olmuştur. Türkiye'de milliyetçilik şemsiyesi altında ciddi bir militarist propaganda yapılmış olup, milli güvenlik anlayışı bu yönde değiştirilmeye başlanmıştır.²⁰¹ Türk ordusunun Kore'ye gönderilmesi kararı yıllarca süren tek parti iktidarından sonra yönetim erkini eline alan Demokrat Parti kadroları tarafından alınmıştır. Demokrat Parti'nin 1950'de elde ettiği seçim başarısı ve başta İsmet İnönü olmak üzere CHP kadrolarının seçim sonuçlarına razı olması Türkiye açısından çok partili yaşama geçiş noktasında bir dönüm noktası olmuştur. 22 Mayıs 1950 tarihinde kabineyi ilan eden Adnan Menderes, 29 Mayıs'ta TBMM'de hükümet programını açıklamıştır. Programın ilk bölümü tek parti dönemi eleştirisi, ikinci bölümü ise daha çok özgürlük ve kalkınma vaatleri içeriğine sahiptir. Aynı zamanda dış politikada ise 1950 öncesi başlayan ABD yanlısı ve Batıyla işbirliğine dayanan bir politika izleneceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda 1947'de başlayan Truman Doktrini ve Marshall yardımları kapsamında uygulanan politikalar, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ve akabinde 1952 yılında NATO'ya üye olmasından bahsedilebilir. DP'nin dış politika ve güvenlik anlayışı çerçevesinde sürdürdüğü bu politikası, ilk dönemlerinde iç politika da elde ettiği yerel seçim başarılarıyla perçinlenmiştir. Ancak hükümet içindeki anlaşmazlıkların gün yüzüne çıkması ve iktidara yakın çevrelerin zenginleşip halkın büyük kısmının ekonomik sıkıntılar yaşaması, DP için sıkıntılı

²⁰¹ Güven Gürkan Öztan: **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s.73-77.

süreçlerin başladığının işareti olmuştur.²⁰² Bunun yanı sıra başta Adnan Menderes olmak üzere DP'liler için tek parti dönemi anlayışının devam ettirilmesini sağlayacak tek kurum olarak ordu görülmüştür. Bu nedenle DP'liler 1950 yılında iktidara gelir gelmez ordunun komuta kademelerinin tasfiye edilmesini sağlamışlardır. Aslında DP'nin yönetim erkini elde ettiğinden itibaren ana konusu ordunun yönetimdeki etkisini kendi lehine çevirmek olmuştur. Bu bağlamda komuta kademelerini değiştirmiş, aynı zamanda sivil-asker dengesini sağlayabilmek için NATO gibi uluslararası güvenlik örgütlerini bir çıkar noktası olarak görmüştür. 1950-1960 yılları arasında Türkiye'de iç güvenlik bağlamında ekonomik sıkıntılar ve ordu müdahalesi başlıca tehdit unsurları olarak görülürken, dış güvenlik bağlamında ise iki kutuplu yenedünya düzenin yaratmaya başladığı sıkıntılar esas tehdit olarak düşünülmüştür. DP'nin ekonomi politikaları 1950'nin ikinci yarısına gelindiğinde ciddi bir başarısızlığın göstergesi olmuştur. DP kadroları tarafından ekonomik anlamda destek gören iktidar yanlısı kırsal kesim karşısında öğrenciler, memurlar ve hatta sanayi burjuvazisini içine alan bir koalisyon oluşmuştur. Tüm bu gelişmeler, DP iktidarının kendi tarafına çekmek amacıyla terfi ve tasfiye yoluyla yönlendirmeye çalıştığı askeri komuta kademelerini kaybettikleri gücü geri almak için cesaretlendirmiştir. Bunun sonucunda 27 Mayıs 1960 günü Alparslan Türkeş'in radyodan okuduğu metinle Türkiye'nin ilk darbesi dünyaya duyurulmuştur. Darbe bildirisi içerik olarak eşitlik, tarafsızlık ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlar içermesinin yanı sıra temelde ülkenin güvenliği ile ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda "yurtta sulh cihanda sulh" kavramıyla uluslararası güvenlik ve işbirliği örgütleri NATO ve CENTO'ya bağlı kalındığı vurgulanmıştır. Darbe sonrası Cemal Gürsel başkanlığındaki Milli Birlik Komitesi kurulmuştur. Bu komite darbe sürecinde gizli olarak faaliyet gösteren subaylar da dahil olmak üzere otuz sekiz subaydan oluşmuştur. MBK komitesi tarafından yeni bir anayasa yapılması ve ordunun siyasi sistem içerisinde yasal bir çerçeveye oturtulması yönünde çalışmalar yapılmıştır. Bu süreçte Askeri yargı ve Askeri Yargıtay anayasal kurum haline getirilmiştir.²⁰³

1960 darbesinin önemli özelliklerinden bir tanesi yapılan yasal düzenlemelerle ordunun Türk siyasi yaşamına entegre edilmesi olmuştur. 1961 Anayasası'nın 111. Maddesi gereği olarak çıkarılan 11 Aralık 1962 gün ve 129 sayılı

²⁰² Kemal H. Karpat: **Türk Siyasi Tarihi**, 6.bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2015, s.140-143.

²⁰³ Güven Gürkan Öztan: "Demokrasi Kaybı: Karşılaştırılmalı Perspektiften Türkiye'de Askeri Müdahaleler", **Toplumsal Tarih Dergisi**, No:273, 7 Eylül 2016.

Kanunla kurulan Milli Güvenlik Kurulu, güvenlik politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve takibinin gerçekleştirilmesi konusunda en yetkili devlet organı statüsünü elde etmiştir. MGK, sivil yöneticiler ve komutanlardan oluşan bir yapıya sahiptir.²⁰⁴ 1960 darbesini gerçekleştiren subaylar arasında yer alan Orhan Erkanlı 1972 yılında yayınlanan anılarında MGK'nın işlevine dair durumu şu şekilde ifade etmiştir: *"Bugün anlaşılmıştır ki 27 Mayıs yalnız D.P. iktidarını yıkan ve yeni bir anayasa düzeni kuran bir hareket olarak değil, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni politikaya sokan, sık sık sivil idareye müdahale arzu ve geleneği yaratan bir olay olarak da incelenmelidir."*²⁰⁵ Yetmişli yıllara gelindiğinde milli güvenlik kavramına ve bu kavramın yasal temsilcisi olan MGK'nın işleyişine bakıldığında, bu ifadenin ne kadar yerinde olduğu kolaylıkla anlaşılabilmektedir. 12 Mart 1971 muhtırası kuvvet komutanlarının askeri kimlikleri dışında MGK üyesi sıfatıyla da imzaladıkları bir bildiri olarak ortaya çıkmıştır. Milli güvenlik gereklerinin dikkate alınmaması, darbenin meşru bir zeminde savunulmasına ortam hazırlamış olup, darbe sorası uygulamalar milli güvenlik bahanesiyle yaşama geçirilmiştir. Bu bağlamda 1961 Anayasası'nın temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmayacağı ilkesi getiren maddelere karşı olarak temel hak ve özgürlüğün kamu düzeni ve milli güvenlik gibi sebeplerle sınırlandırılabilceği öngörülmüştür. Yapılan bu düzenlemeler milli güvenliğin tek savunucusunu ve en üst politika belirleyicisini askeri kesim olarak ilan etmiştir.²⁰⁶ 12 Mart müdahalesi, 27 Mayıs'tan farklı olarak kardeş kavgası, anarşi ve ekonomik huzursuzlukların sonlandırılması, milli güvenliğin sağlanması amaçlandığı ve bunların sorumlusu olan hükümet yerine yenisinin kurulması gerektiği hedefiyle gerçekleştirilmiştir. Askerler direkt olarak yönetimi almak yerine başta partiler üstü hükümet kurmak yoluyla yönetim erkini ellerinde tutmayı amaçlamışlardır. Ayrıca bahsettiğimiz gibi anayasa değişiklikleri ile Milli Güvenlik Kurulu'nun yetkileri genişletilerek yönetimde tek yetki sahibi olmayı amaçlamışlardır. 1971 muhtırasının ardından 9 yılda 11 hükümet değişikliği yaşanması, 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs barış hareketi ve akabinde ABD'nin Türkiye'ye yönelik uyguladığı silah ambargosu ve de uluslararası alanda artan Soğuk Savaş'ın etkisi, Türkiye'yi yeni bir askeri darbenin eşiğine getirmiştir.

²⁰⁴ Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği: "Hakkımızda", (Çevrimiçi), <http://www.mgk.gov.tr> , Erişim Tarihi:7 Eylül 2019.

²⁰⁵ Gencer Özcan: "Türkiye'de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi", Evren Balta Paker, İsmet Akça(Der.): **Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde (305-349), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.327.

²⁰⁶ **A.e.**, s.327-340.

1970'in ortalarından itibaren Türkiye'de yaşanan ekonomik buhran ve buna eşlik eden yönetim krizi, 1980'lere gelindiğinde daha riskli boyutlara ulaşmıştır. İktisadi anlamda uygulanan ithal ikameci ve birikim rejimi sermayesine dayanan yapı çökmüş, toplumsal olarak ciddi ekonomik sorunlar yaşanmıştır. 1970'ler boyunca dağınık halde bulunan sosyalist ve işçi sınıfı hareketleri bu ekonomik çöküş durumunda askeri-sivil bürokratik elit tarafından, siyasi ve ekonomik krizi derinleştirebilecek potansiyele sahip ciddi bir kitlesel tehdit olarak görülüyordu. 24 Ocak 1980'de alınan neoliberal temelli iktisadi kararların böyle bir ortamda hayata geçirilmesi de pek mümkün görülüyordu. Bu bağlamda özellikle askeri-sivil elitler bu ortamda herhangi bir düzenlemeye ve değişime gidilemeyeceğine karar verilmiş ve hukuki-siyasi çerçevede yeniden bir yapılanma olması gerektiği düşünülmüştür. Bu bağlamda 12 Eylül 1980 günü Milli Güvenlik Konseyi adına televizyon ve radyolarda saat başı okunan bildiriyle askerin yönetime el koyduğu belirtilmiştir. MGK üyeleri sadece kuvvet komutanlarından oluşmuş, Genelkurmay başkanı Kenan Evren hem MGK başkanı hem de Devlet başkanı ilan edilmiştir. Askeri yönetimin, MGK çatısı altında kararlar alabilmesini sağlayan kanun 27 Ekim 1980 günü kabul edilmiştir. Buna göre TBMM'ye ait tüm yetkiler MGK'ya, Cumhurbaşkanına ait yetkiler ise Kenan Evren'e devredilmiştir. Demokrasinin yasama, yürütme ve yargı erkleri MGK bünyesinde toplanmış olup, bu noktada MGK tarafından yeni bir anayasa yapılmasını sağlayacak kurucu mecliste kurulmuştur. Tüm bu süreç ülke güvenliği ve milli menfaatler adı altında sivil yöneticilerin saf dışı bırakılarak yönetimin askerlerin tekelinde kalması sağlanmıştır. Ayrıca MGK'nın etkisinin askeri yönetim sonrası da devam edebilmesi hesaplanmış ve bu bağlamda Milli Güvenlik Siyaset Belgesi oluşturulmuştur. Bu belgenin amacı iktidar partilerinin hareket alanını ve ideolojik önceliklerinin tespiti olarak belirlenmiştir. Ayrıca darbe sonrası yapılan düzenlemelerle askeri hegemonyanın kalıcı olmasını sağlayacak bir seçim sistemi kurgulanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede 6 Kasım 1983 yılında yapılan milletvekili genel seçimlerinde hangi partilerin ve siyasilerin yer alabileceği belirlenerek, %10'luk bir seçim barajı şartı koyulmuştur.²⁰⁷

²⁰⁷ Cenk Saraçoğlu: "Tank Paletiyle Neoliberalizm 1980-2002", Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu(Ed.): **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat** içinde(747-871), İstanbul: Yordam Kitap, Kasım 2015, s.784-795.

3.1.2 Türkiye'nin 1990 Sonrası Dönemde Çeşitlenen Tehdit Algısı

1980 darbesinin ardından tekrar sivil siyasete dönüş amacıyla ilk seçimler 6 Kasım 1983'de yapılmıştır. Bu seçimlere daha önce de vurgulandığı gibi askeri kadroların onayından geçen parti ve siyasetçiler katılabiliştir. Bu seçimde, MGK tarafından açıkça desteklenen Orgeneral Turgut Sunalp'in başkanlığındaki Milli Demokrasi Partisi'nin(MDP) birinci olarak çıkamamasına rağmen, 24 Ocak kararlarının mimarı olarak bilinen ve darbe yönetiminde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı yapmış olan Turgut Özal'ın yönetimindeki ANAP %45,15'lik oy oranıyla birinci parti olmuştur. ANAP'ın iktidara gelmesi ile başta ekonomi alanında özelleştirme temelinde uygulanan neoliberal politikalar yüceltilirken diğer yandan sosyal ve kültürel alanda geleneği, aileyi, dini, milli kimliği ve tabi ki güvenlik söylemlerini içeren güçlü bir devlet yaratıldığı izlenimi verilmekteydi. Bu ideolojik perspektif İngiltere'de Margaret Thatcher ve ABD'de Ronald Reagan'ın simgelediği yeni sağ ideolojik anlayışın bir örneğini teşkil etmiştir. 1987 yılına kadar politikalarını tek başına sürdüren ANAP, siyasi yasakların kalkmasıyla Süleyman Demirel, Alparslan Türkeş, Bülent Ecevit ve Necmettin Erbakan gibi toplumda ciddi taraftarı olan politikacıların geri gelmesiyle güç kaybetmeye başlamıştır. Aynı yıl ülkeyi seçimlere götüren Turgut Özal tekrar 5 yıllık bir iktidara sahip olmuştur. Darbe sonrası yaşanan bu süreç askerlerin sivil siyasete müdahalesinin önünde herhangi bir engel koyulmadığını göstermektedir. Bunun yanı sıra değişen uluslararası koşullar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tehdit olgusu özellikle 1990 sonrası dönemde Türk siyasetinin başlıca konusu olmuştur.²⁰⁸

1990'lara gelene kadar Türkiye ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak birçok dönüşüm yaşamıştır. Bu değişim süreçleri zaman zaman toplum tarafından tam olarak anlaşılmasa da askeri-sivil elitler tarafından başka araçlar kullanılarak topluma dayatılmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde aynı öncesinde olduğu gibi toplumsal çıkarlar ile devlet çıkarlarının zaman zaman çakıştığı bir süreç olduğundan bahsedilebilir. Özellikle güvenlik politikaları bağlamında konuya bakıldığında klasik anlayıştaki devlet merkezli ve askeri çözüm odaklı güvenlik yaklaşımlarının artık toplumun içerisinde bulunduğu tehdit durumlarına çözüm

²⁰⁸ A.e., s.798,799.

sunmadığı bir gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Türk siyasi tarihinde ekonomik, siyasal ya da sosyal her sorunun çözümünde söylemsel olarak kullanılan güvenlik ve beka kavramları, 1990 sonrası dönemin yarattığı sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kalmıştır. Etnik yapılar, geleneksel değerler, kimlikler, diller vb., 1990 sonrası dönemin toplumsal anlamda güvensizliğini yaratan başlıca unsurlar olmuştur. Buzan ve Weaver'ın belirttiği gibi kimlik sosyal ve ontolojik bir gerçekliktir ve devlet kavramlarıyla ortak yapılarda uzlaşır. Farklılık ise kimliğin kendi başına bir güvenlik ögesi oluşuyla açıklanabilir. 1990 sonrası ortaya çıkan bu yaklaşım klasik anlamdaki güvenlik anlayışının dayandığı kimlik olgusuna dayalı yaratılan tehditleri gün yüzüne çıkarmıştır. Bu bağlamda eleştirel güvenlik anlayışı, bu tehdit olgusunun yaratıldığı durumlarda eşitsizliklerden ve bireysel güvenliğin konusu olan tüm sorunlardan kurtulma aracı olarak özgürleşme kavramını kullanmıştır.²⁰⁹ Tüm bu teorik açıklamalar 1990 sonrası Türkiye'nin irticai ve terör temelinde yaşamış olduğu iki temel tehditlere, sorunlara karşı neden uzun yıllar çözüm bulunamadığının açıklaması niteliğindedir.

1978 yılında Abdullah Öcalan liderliğinde bağımsız Kürdistan kurma amacıyla kurulan PKK, 1980'li yılların ortalarından itibaren Kürt muhalefetini tekeline alacak bir güce sahip olmuştur. PKK liderliğinin benimsediği radikal pozisyon 12 Eylül döneminde Kürt kimliğine ve muhalefetine karşı yapılan baskı ve işkencelerden etkili bir şekilde yararlanmış olup, 1990'lara gelindiğinde gücünü ciddi oranda arttırmıştır. PKK, 1984 yılında Erzurum ve Şemdinli'de gerçekleştirdiği baskınlarla TSK ve Türkiye Cumhuriyeti Devletine karşı açıkça savaş ilan etmiş ve yıllarca sürecektir sosyal, ekonomik ve siyasi bir güvenlik sorununu başlatmıştır.²¹⁰ Özellikle 1990'lı yıllara gelindiğinde PKK, ulusal güvenlik için birincil tehdit haline gelmiştir. 1980'li yıllarda yönetici elitler tarafından "birkaç terörist" olarak etiketlenen PKK, 90'lı yılların başında Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş'in "*Gerçekten de ülkemizi kaybediyor olduğumuzdan korkuyordum.*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere ciddi bir güce sahip olmuştur. PKK'nın, ülke güvenliği karşısında en büyük tehdit olduğunun anlaşılmasıyla ilk olarak TSK'nın yapısında değişikliği gidilerek, ordunun kırsal alanda hareket kabiliyetini ve gücünü arttıracak teknik ve askeri gelişmeler yapılmıştır. Bunun yanı sıra Köy Koruculuğu, Olağan Üstü Hal ve Terörle

²⁰⁹ Gizem Bilgin Aytaç: "Değişen Güvenlik Teorileri Üzerinden 1990-2005 Dönemi Türkiye'nin Güvenlik Politikalarının Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, No:54, 2017, s.271,272.

²¹⁰ Saraçoğlu: "**Tank Paletiyle Neoliberalizm**", s.802,803.

Mücadele Kanunu gibi uygulamalar yürürlüğe konulmuştur. Fakat ülkenin güvenlik yaklaşımı çerçevesinde klasik anlayışa olan bağlılık değişmemiş ve bu çerçevede güvenlikleştirme politikaları uygulanmıştır. PKK ile savaş devlet merkezli ve askeri güç temelinde sürdürülürken, güvenlik perspektifi PKK'ya dış düşman imajı çizilmesiyle pekiştirilmiştir. Özellikle dış ilişkiler bağlamında değinilecek olan Suriye ile ilişkiler, PKK'ya destek veren dış güçler anlayışıyla bağlı olarak ciddi anlamda gerilmiştir. Bölücü terör örgütü olarak tanımlanan PKK'ya karşı mücadele ülke içerisinde milli güvenlik tanımlamasının “Türk'ün Türk'ten başka dostu yoktur” temeline oturtulmasıyla sürdürülmüştür. Bu durum 1990 sonrası değişen güvenlik yaklaşımları ve çeşitlenen tehdit olgusunun klasik anlayışa dayalı güvenlik politikalarıyla çözülmeye çalışılması, günümüze kadar bu sorunun milli güvenliği ilgilendiren en temel tehdit olgusu olarak gelme nedeninin anlaşılması açısından önemlidir.²¹¹

Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen güvenlik sendromu temelinde terörün yanı sıra ortaya çıkan diğer bir tehdit unsuru ise “irtica” olmuştur. Aslında Cumhuriyet'in kuruluşundan beri askeri-sivil elitlerin ve Kemalist ideolojinin güvenlik ve beka meselesi olarak gördüğü aşırı uç dini ideolojik yaklaşımlar, 1990 sonrası dönemin değişen tehdit olgusuyla birlikte kendisini açıkça göstermiştir. Özellikle 1990'lı yılların başında Doğu bölgelerindeki Hizbullah varlığı, gazeteci Uğur Mumcu'nun öldürülmesi ve de 1993 yılında yazar ve sanatçılardan oluşan 33 kişinin Sivas'ta kaldıkları Madımak otelinde yakılarak öldürülmesi, yeni tehdit olgusunun dini ve faşist bir temelde yükseldiğini göstermiştir. Var olan bu tehditler karşısında güvenliğin başlıca teminatı olarak görülen ordu, klasik anlayışın devlet merkezli askeri çözüm odaklı yaklaşımı uyarınca bu tehdit olgusunu dış bir düşmanla birleştirme ve böylece politikalarına meşruluk kazandırma ihtiyacı hissetmiştir. Bu bağlamda Türkiye içerisinde İslami aşırı uç hareketleri besleyen ülke olarak İran seçilmiş ve de düşman ilan edilmiştir. Bu duruma ek olarak 1994 yılında Erbakan önderliğindeki muhafazakar Refah Partisi'nin kazanmış olduğu başarı ve akabinde bu partiye bağlı bazı kesimlerin sergilemiş olduğu aşırı İslamcı söylemler, içeride de güvenliği tehdit eden düşmanın tespitini kolaylaştırmıştır. 28 Şubat 1997 müdahalesine gidilen süreçte askeri kesimler ve onların sivil destekçileri tarafından

²¹¹ Evren Balta Paker: “Dış Tehditten İç Tehdide: “Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası”, Evren Balta Paker, İsmet Akça(Der.): **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde (407-433), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2010, s.422.

milli güvenliğin yanı sıra laikliğin tehdit altında olduğunun vurgulanması, bir kez daha Türk siyasi tarihinde güvenlik kavramı aracılığıyla askerlerin, yönetim erkine müdahalesinin meşruluğunu sağlamıştır.²¹²

Tüm bu gelişmelerden anlaşılacağı üzere 1990 sonrası çeşitlenen tehdit olgusuna rağmen Türk güvenlik politika yapıcılarının çözüm arayışları klasik anlayışa bağlı kalmıştır. Hem terör hem de irtica faaliyetleri, güvenlik politikalarını belirleyen askeri-sivil bürokrasinin hegemon konumunu sürdürmesine yardımcı olmuştur. Dönemin iktidar sahibi siyasi, ekonomik ve askeri kesimleri, “milli güvenlik” söylemleri etrafında birleşerek geleneksel algının korunmasını sağlamışlardır. Bu bağlamda eleştirel güvenlik çalışmalarının ortaya koyduğu askeri, siyasi, iktisadi, toplumsal ve çevresel nitelikte bireyi ve toplumu ön plana alan, özgürleşme temelinde bir güvenlik anlayışı yerleştirememiştir. 1990 sonrası uluslararası alandaki söylemlerle, güvenlik ve yönetim yapısının demokratikleşme ve özgürleşme olgusuyla birlikte dönüştürüldüğü izlenimi verilmeye çalışılsa da, gerçekte olan farklıdır. Bu nedenle meydana gelen güvenlik sorunlarının hem Türk Siyasi tarihi açısından sürekli tekrarlanan konular olarak ortaya çıktığı hem de hegemon konumdaki kesimlerin gücünü korumasını sağladığı ifade edilebilir.

3.2. Türkiye’de NATO Üyeliği Tartışmaları ve 1990 Sonrası Durum

1950’li yıllarda bir Türk genci, İzmir Uluslararası Fuar’ı ziyaret ettiğinde Sovyet çadırında görüntülenen “Sputnik” ile Amerikan çadırındaki “büyülü ekran-televizyon” arasında hangisinin daha iyi olduğuna dair seçim yapmakta zorlanmıştı. 1960’ların sonuna gelindiğinde, aynı ikilem Ankara’da bir Türk gencinin, kitapçıya gidip “sosyal realist” bir roman mı satın alması ya da Ankara’nın merkezinde yer alan sahnede en son çıkan bir “Hollywood filmi” mi izlemesi tercihinde yaşanmıştır. Bu ikilemler 2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’de başta genç nesiller olmak üzere toplumun, politika yapıcılarının ve hatta askerlerin yaşadığı ikilemi temsil etmiştir.² Dünya Savaşı yıllarında aslında tarafsız bir politika takip edilmeye çalışılsa da, Savaşı’nın bitimiyle birlikte Türkiye, müttefik devletler tarafında savaşa dahil olmuştur. Bu girişim, sadece siyasi bir hamle, denge politikası olarak görülmüştür.

²¹² Öztan: **Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, s.176-178.

Savaşın hemen sonrasında Sovyetlerin aşırı güçlenmesi ve Türkiye'den talepleri, Türkiye'de ikilem içerisinde olan toplumu, politika yapımcıları ve zaten Batı bloğuna katılmaya istekli olan askerleri, Batı'nın bir parçası olunması konusunda cesaretlendirmiştir. 1946 yılında Missouri isimli savaş gemisinin Türkiye'ye gelişi, Truman ve Marshall yardımları Türkiye'nin tercihinin net olarak okunmasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda iktidar sahiplerinin yerel siyasetteki tutumu, Soğuk Savaş'ın toplum nezdindeki ideolojik çelişkisinin gün yüzüne çıkarılmasını sağlamıştır. Bu ideolojik tartışmaların kazandığı ivmenin ilk belirtileri sosyalist yazar Sabahattin Ali cinayetini çevreleyen tartışmalardır. Bunun akabinde komünist yazar Nazım Hikmet'in tutuklanması ve 1950'de Romanya'ya kaçışı, Türkiye'de yerel anlamda da Soğuk Savaş ideolojisinin keskinleştiğinin göstergesi olmuştur.²¹³ Türkiye'nin 1952 yılında Kore Savaş'ına katılması ve bu yönde uygulanan propaganda, 1950'de İzmir Uluslararası Fuar'ını ziyaret eden Türk gencinin yaşadığı ikilemin artık çıkmaza girdiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yerel politika, iki kutuplu yeni dünya sistemi içerisinde yaşanan ideolojik çatışmalardan ciddi bir biçimde etkilenmeye başlamıştır. Tek parti iktidarının sürdürülebilir olma niteliği kaybolurken, aynı zamanda iktidara alternatif yeni görüşler gün yüzüne çıkma olanağı bulmuşlardır. Özellikle milliyetçi örgütlenmeler anti-komünist fikirler altında kendilerine yeni alanlar açmaya çalışmışlardır. Dernekler, öğrenci örgütlenmeleri yoluyla etkisini arttıran milliyetçi yapılar, siyasi ve toplumsal yaşamda da, ileride Türk sağının temsilcisi olacak kadroları oluşturmuşlardır. Bu yapılar hem Batı ittifakının bir üyesi olunmasını desteklerken hem de yerel siyasette milliyetçi, militarist propaganda için bu ittifakın ideolojik perspektifinden faydalanmışlardır.²¹⁴ Bu dönemde toplumun diğer bir kesimi ise Batı ittifakına üyeliğe karşı bir tavır almıştır. Bu karşı tavrın öncüsü sosyalist sol olmuştur. Sosyalist sol temsilcilerine göre Batı ittifakına üyelik Türkiye'nin demokratikleşme çabalarının önünde bir engel olacağı gibi, aynı zamanda askeri, ekonomik ve toplumsal anlamda da ABD bağımlılığını pekiştirmektedir. Bu bağlamda, Truman Doktrini, Marshall yardımları ve akabinde NATO üyeliği çerçevesinde, Türkiye'den uygulaması istenen iç, dış ve güvenlik politikalarının, ülkenin bağımsızlığının hiçe sayıldığı savunulmuştur. Her iki karşıt görüş mevcutken, Türk askeri-sivil elitlerin Kore'ye asker göndermesi, Batılı İttifak'ın bir parçası olma

²¹³ Cangül Örnek, Çağdaş Güngör (Ed.): **Turkey in the Cold War: Ideology and Culture**, U.K: Palgrave Mcmillan, 2013, s.1-6.

²¹⁴ Öztan: **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, s.73,74.

isteğini ve yönetici elitlerin tarafını açıkça ortaya koymuştur. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi sadece askeri bir güvenlik örgütüne üyelik olarak değerlendirilmemelidir. O dönemde Türk kamuoyunda Kore Savaşı, ABD dostluğu ve NATO üyeliği yönünde yapılan propaganda Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan, milliyetçi derneklere, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünü öven yazılı basından siyasetçilerin söylemlerine kadar tamamen bir iç politika malzemesi olarak kullanılmıştır.²¹⁵

Kore'ye asker gönderme kararı sadece Batı bloğunda bulunma isteğinin bir karşılığı değil, iç siyasette de DP hükümeti ve milliyetçi çevrelerin gücünü pekiştirmesi açısından önemli bir koz olmuştur. Kore'ye asker yollanması kararını mecliste tartışmadan alan DP hükümeti, aynı zamanda militarist propaganda ve milliyetçi söylemler aracılığıyla farklı görüşteki kesimler üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmıştır. Bunun en net örneklerinden bir tanesi de Behice Boran ve Adnan Cemgil gibi solcu aydınlar tarafından kurulan Barışseverler Derneği'nin kapatılması ve üyelerinin hapis cezasına çarptırılmasıdır. Kurulan bu dernek, Kore'ye asker gönderme kararını protesto etmek amacıyla şu bildiri yayınlamıştır: *"Sivil halka karşı kitle imha silahlarının kullanılacağı bu harpte bütün milletler gibi, Türk milletinin de bu silahlarını kullanım dışı edilmesini istemesi en acil bir ihtiyaçtır."* Ayrıca cemiyet Kore'ye asker gönderme kararının iptali için Meclis'e de bir mektup göndermiştir. Ancak tüm bu çabalar sonuçsuz kalmış, milliyetçi, militarist ve anti-komünist propaganda uyarınca üyeleri tutuklanmıştır.²¹⁶ Alınan bu karar şu şekilde temellendirilmiştir: *"Cemiyet gayesinin siyasi olmadığı hakkında beyanname verildiği halde, tamamen siyasi maksatlar görüldüğü, Amerikalılarla dostluğumuzun bozulması gayesi istihdaf edildiği, Kore'ye hükümetin asker gönderme kararı karısında neşrettikleri beyannamelerle halkın hükümete itimadını kırdıkları ve milli mukavemeti zaafa uğrattıkları zikredilmektedir."*²¹⁷ Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere 2. Dünya Savaşı sonrası uluslararası alanda yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin güvenlik politikaları çerçevesinde iç siyasetin şekillendirilmesi için kullanılmaya

²¹⁵ Barış Doster: "Türkiye'de NATO Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri", **OrtadoğuAnaliz**, C.4, No:40, Nisan 2012, s.32-36.

²¹⁶ Emin Özdemir, A. Fatih Şendil: "Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti'nin Sol Hareketlere Yaklaşımı", **Ankara: Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.12, No:23, Bahar 2016, s.11,12.

²¹⁷ Sedef Bulut: "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: 1. ve 2. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, No:41, Mayıs 2008, s.40.

başlanmıştır. Milli güvenli ve devlet bekası temelinde yapılan açıklamalar, Türkiye’de kendisine yer bulmaya çalışan farklı ideolojilerin nasıl desteklendiğini ya da yok edilmeye çalışıldığının bir göstergesi niteliğindedir.

3.2.1 Türkiye’nin NATO Üyeliği ve Asker-Sivil İlişkilerine Etkisi

Türkiye’nin güvenlik anlayışı, jeo-stratejik pozisyonundan kaynaklanan sorunlar, dış müdahaleler ve ekonomik bağımlılığın tarihsel deneyimleri çerçevesinde inşa edilmiştir. Bu bağlamda kurgulanan dış ve güvenlik politikaları, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren tam bağımsızlık ve egemenlik olguları temelinde oluşturulmaya çalışılmıştır. Türkiye’nin yaşadığı bu tarihsel deneyimlerin arka planına bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yaşadığı toprak kayıplarının etkileri açıkça görülebilir. 1877-1878(93 Harbi) Osmanlı-Rus savaşının nedenleri ve sonuçları, iç işlerine yapılan dış müdahaleler, jeo-stratejik konumdan kaynaklanan riskler ve ekonomik bağımlılığın getirdiği sorunlar bağlamında, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin özellikle 2.Dünya Savaşı sonrası egemenlik ve bağımsızlık temelindeki yaşadığı güvenlik sorunlarının, tarihsel deneyimlerinin bir kopyası niteliğindedir.²¹⁸ Bu bağlamda 7 Haziran 1945’de Sovyetler Birliği yetkilileri tarafından Moskova Türk Büyükelçisi Selim Sarper’e iletilen: *“16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşmasıyla tespit edilen Türk-Sovyet sınırında bazı değişikliklerin yapılması; boğazların Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması ve bunun sağlanması için de Sovyetlere Boğazlarda deniz ve kara üstlerinin verilmesi; boğazların durumunu tespit eden Montreux Boğazlar sözleşmesinin Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında imzalanan bir anlaşma ile değiştirilmesi.”*²¹⁹ talepleri, Türkiye’nin tehdit algısını ve bu yönde oluşturacağı güvenlik politikalarını etkilemiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi aynı zamanda ordunun esaslı dönüşümü anlamında önemli bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten itibaren ordu Prusya/Alman ekolünden esinlenmiş olup, bahriye için de İngiliz modeli örnek alınmıştır. Bu

²¹⁸ Hasan Ulusoy: “A Constructivist Analysis of Turkey’s Foreign and Security Policy in the Post-Cold War Era”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, Ekim 2005,s.183-185.

²¹⁹ Haluk Ülman: “ NATO ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.22, No:04, 1967, s.148.

değişim ordu içerisinde yıllarca süren alaylı subay hakimiyetini yıkarak, yeni eğitilmiş genç subayların yüksek komuta kademelerine taşınmasına sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren Türk ordusu güçlü-merkezi bir karargahın varlığında, katı disiplin anlayışı içerisinde ve ordu-millet anlayışıyla teşkilatlanmıştır. Türkiye'nin güvenlik riskleri de göz önüne alındığında askeri anlamda bu ekolün getirileri hızlıca benimsenmiştir. Bu ekol, 2.Dünya Savaşı'ı sonrasına kadar ordu içerisinde hakim konumunu korumuştur. Ancak 2.Dünya Savaşı sonrası başta Sovyet tehdidi olmak üzere güvenlik, ekonomik, toplumsal ve siyasi alanda yaşanan belirsizlikler, dönüşümü zorunlu kılmıştır. 93 Harbi'nden bu yana, jeo-stratejik konum, bağımsızlığın korunması ve ekonomik kalkınma temelinde ortaya çıkan güvenlik risklerine karşı alınacak önlemler, bu tarihten sonra bir dizi strateji ve uygulama çerçevesinde değiştirilmiştir. Bunun en önemli sebepleri arasında; ülkede okur-yazarlık oranının çok düşük olması, 2. Dünya Savaşı döneminde uygulanan Milli Koruma Kanunu ve Varlık Vergisi uygulamalarının yarattığı ekonomik buhran ile askeri anlamda ulaşım altyapısının yetersizliği, teknolojik ve teknik ilerlemelere ayak uydurulamaması gibi ciddi eksiklikler vardır.²²⁰ Türkiye'nin kurucu elitlerinin çizdiği Batıya yönelme fikrinin yarattığı ortam ve ideolojik anlamda kendilerine neoliberal politikaları ve militarist eğilimleri yakın gören dönemin sivil-askeri elitlerinin yönlendirmeleri, toplum nezdinde bu sorunların çözümü için tek çıkar yolun Amerika ile ilişkilerin geliştirilmesi olduğu fikrini sağlamıştır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yayınlanan uluslararası güvenlik perspektifi ve politikaları başlıklı belgede, Türkiye'nin 2.Dünya Savaşı sonrası hür dünya ile birlikte, Batı Blok'unda yer aldığı ve bu politikanın genç cumhuriyetin felsefesiyle uyumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'nin başta Amerikan yardımları olmak üzere NATO üyeliği ile güvenlik politikalarının mihenk taşı olarak oluşturduğundan bahsedilmiştir. NATO'nun kolektif savunma yapısı ile Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasında değişmez bir olgu olduğu da vurgulanmaktadır.²²¹ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'de sivil-askeri politika yapıcılarının yaşanan güvenlik sorunlarına çözüm olarak Batılı ittifaka katılmayı ve Amerikan güvenlik politikaları çerçevesinde çözümler üretmeyi hedeflemişlerdir. Bu bağlamda 1947 yılında aslında Batı Avrupa'nın siyasi, askeri ve ekonomik istikrarını sağlamak,

²²⁰ Güvenç: “**ABD Askeri Yardımı ve Türk ordusunun Dönüşümü:1942-1960**”, s.255-257.

²²¹ T.C Dışişleri Bakanlığı: “Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları”, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr> , Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

Avrupa'yı ABD'nin koruyucu nükleer şemsiyesi altına almak ve de Avrupa'nın gücünü dünya ölçüsünde bir savunma örgütü (NATO) için örgütlemek amaçları çerçevesinde uygulanan Truman Doktrini, Marshall Yardımları ve NATO'nun kurulması, gibi gelişmeler Türk güvenlik, dış ve iç politikalarının da temel dayanak noktası olmuşlardır. Bu durumun ortaya çıkışının bir nedeni de ABD'nin Türkiye'nin jeo-stratejik konumundan yararlanma isteği ile ideolojik anlamda Sovyet etkisini kırmak istemesi olarak ifade edilebilir. Bu bağlamda ilk olarak Amerikan yardımları, Truman Doktrininin ilanı ile başlamıştır. Doktrin çerçevesinde yol yapımı ve bakımı, silahlı kuvvetlerin eğitimi ve silahlandırılmaları ile havaalanlarının onarılması faaliyetleri görülmüştür. Hem ABD hem Türkiye'de askeri yardım programları 1949 yılında Karşılıklı Güvenlik Kanunu(Mutual Security Act) kapsamında çıkarılmıştır. Truman Doktrini çerçevesinde oluşturulan özellikle askeri ölçekli yardımlar devam ederken, 1948 yılında imzalanan Ekonomik İşbirliği Antlaşması ile Türkiye ile ABD arasında Marshall planı uygulanmaya başlanmıştır. Truman Doktrini ve Marshall yardımları çerçevesinde Türkiye'de siyasi, ekonomik ve askeri anlamda ABD merkezli yeni bir düzen inşa edilirken, 1949 yılında Türkiye'nin Avrupa Konseyine girmesi Batılı İttifak'ın bir üyesi olunduğunun tescili açısından önemli bir gelişmedir.²²² 4 Nisan 1949 yılında Washington'da ilan edilen Kuzey Atlantik Antlaşması uyarınca, 12 ülkenin imzası ile kurulan NATO, Türkiye'deki sivil-askeri elit tarafından başta güvenlik olmak üzere tüm sorunlara net bir çözüm olarak görülmüştür. Ancak kendisini batılı olarak gören Türkiye için bu organizasyonun dışında bırakılmak başta Sovyet yetkililerinin Selim Sarper'e iletmış oldukları istekleri yarattığı güvenlik riski olmak üzere ekonomik ve siyasi anlamda da ciddi problemlerle karşılaşacağı endişesini doğurmuştur. Bu kapsamda Kore'ye asker gönderilmesi de dahil olmak üzere NATO'ya girmek amacıyla her türlü politika denenmiştir. Türk sivil-askeri yöneticilerin çabalarının yanı sıra 1948'li yıllarda Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler Türkiye'nin bölgedeki önemini arttırmıştır. Suriye ve Irak'ta yaşanan darbeler, Arap-İsrail savaşı ve savaş sonrası Mısır'da meydana gelen darbe ile İran'da Şah yönetiminin Anglo-İranian Oil Company (AIOC) ile yaptığı antlaşmayı protesto eden kesimlerin desteğini alan Musaddık'ın 1951 yılında İran Petrolünü millileştirmesi gibi gelişmeler, ABD'nin politikalarını gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu çerçevede İran'da muhaliflerle işbirliği yapan ABD, "*Ajax Operasyonu*" petrolü millileştirip Sovyet yanlısı politikalar izlediğini düşündüğü

²²² Sander: **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, s.31-99.

başbakan Musaddık'ın devrilmesini sağlamış ve Şah yönetimine yaklaşık 70 milyon dolarlık yardımda bulunmuştur. Dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles'in ifadesiyle "*Kuzey Seddi*" olarak adlandırdığı Batı Bloğunun bölgedeki temsilciliğini Türkiye, İran ve Pakistan'ın oluşturmaktaydı.²²³ Bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere 1951 Eylül ayında, Kuzey Atlantik Konseyi'nin Ottawa toplantısında Türkiye NATO'ya kabul edilmiştir.¹⁸ Şubat 1952 yılında, 5886 sayılı kanun uyarınca TBMM'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'nı onaylaması akabinde Türkiye NATO'ya resmen katılmıştır.

Doğu ile Batı blokları arasındaki stratejik meydan okuma dönemlerinde Türkiye, NATO'nun kilit oyuncusu olmuştur. İttifaka katılım Türkiye'nin hem jeo-stratejik, siyasi ve ekonomik temelli tarihsel tehdit algılarının yumuşamasına hem de bölgesinde Avrupa ülkeleri başta olmak üzere NATO üyeleri arasında oluşan ortak stratejik kültürün bir parçası olmasına katkı sağlamıştır. Türkiye'nin NATO'ya katılımıyla artık kesinleşen Amerikan merkezli politikalarının birçok sonucu olmuştur. Türk siyasi tarihi açısından asker-sivil ilişkileri üzerinde nasıl bir etkisi olduğudur. Bahsettiğimiz üzere 93 Harbi'nden bu yana Prusya/Alman ekolü benimseyen Türk ordusu, Amerikan yardımları ve askeri eğitimleri ile bu iki farklı ekol arasında gidip-gelmıştır. Türk ordusundaki talimnameler NATO'ya girişle birlikte, Amerikan uygulaması kapsamında Saha Talimnameleri (Field Manuals) olarak yeniden adlandırılmıştır. Teşkilatlanma konusundaki diğer önemli husus ise 20 Mayıs 1949 tarihli 5398 sayılı "Milli Savunma Bakanlığının Kuruluş ve Görevlerine Dair Kanunun kabulüdür. Bu kanunla hem ordu içerisindeki kuvvetler arasındaki ilişkiler yeniden düzenlenirken hem de asker-sivil ilişkileri açısından Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır.²²⁴ ABD'de 1947 yılında çıkarılan Milli Güvenli Kanunu çerçevesinde uygulanan politikalar ve milli güvenlik kavramına yüklenen yeni anlam Türkiye gibi ABD politikalarından etkilenen diğer dünya devletlerinde bir dizi sorunu beraberinde getirmiştir. Milli güvenlik kavramı kullanılarak anayasal özgürlüklerin kısıtlanması ve devletin anayasal bir organı olarak bu kavramdan hareketle kurulan Milli Güvenlik Kurulunun işleyişi ciddi anlamda bir tezat oluşturmuştur. 1961 Anayasası ile anayasal organ olan Milli Savunma Yüksek Kurulu (Milli Güvenlik Kurulu), Türk Siyasi tarihinde yaşanan tüm askeri darbelerde başrolü oynamış ve askeri

²²³ Alpaslan Öztürkci: "Soğuk Savaş'ın 1950'li Yıllarda Orta Doğu'da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.17, No:34, Bahar 2017, s.377-380.

²²⁴ Güvenç: "**ABD Askeri Yardımı ve Türk ordusunun Dönüşümü:1942-1960**", s.271-278.

müdahalelere meşruiyet kazandırmak için kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Türkiye’de NATO üyeliği sonrası bağımsızlığın kaybolacağına dair endişeler ve özellikle muhalif sol kesimlere karşı uygulanan milliyetçi, militarist söylemler, sivil toplum ile askeri, milliyetçi kesimler arasındaki ilişkileri ne denli çıkmaza girmekte olduğunu göstermiştir. 1965 genel seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi(TİP) adına meclise giren milletvekillerinin Türkiye’deki NATO askeri üstlerine neden Cumhurbaşkanı da dahil olmak üzere hiç kimsenin giremediğini sorgulamışlardır. Türkiye’de 68 kuşağı olarak da bilinen gençlerin, Amerikan hegemonyası karşısında 6. Filo ve NATO’ya karşı yürüttükleri eylemler sivil toplumun, asker-sivil elitlerin ABD hegemonyası altında sürdürmeye çalıştıkları milliyetçi söylemlerine karşılık olarak doğmuştur. Sosyalist-Kemalist siyasetin önemli temsilcilerinde olan Doğan Avcioğlu da yazılarında: *“NATO üyeliğini destekleyen sivil-askeri elitlerin aslında Amerikan askeri yardımlarına ve ekonomik desteklerine ne denli muhtaç olunduğunun bir göstergesi olduğunu”* belirtmiştir. Türkiye’de NATO ve ABD ile ilişkileri 2. Dünya Savaşı sonrası ekonomik, siyasi ve güvenlik politikalarının işlerliği açısından temel varsayan kesimlerin yanı sıra, bu ilişkileri emperyalizmin kabulü ve bağımsızlığın kaybı olarak gören toplumsal kesimlerde var olmuştur.²²⁵

Türkiye’nin dış ve güvenlik politikalarını belirlerken ortaya koyduğu varlığını sürdürme ve bağımsızlığı koruma olgularını, 2.Dünya Savaşı sonrası Amerikan, NATO merkezli politikalarla sürdürmeye çalıştığı görülmüştür. Bu durum toplumu milliyetçi, sivil-askeri elitleri tarafından tek seçenek olarak sunulurken, toplumun sosyalist kesimleri tarafından bağımsızlığın kaybı olarak nitelendirilmiştir. Türkiye’nin özellikle Kore Savaşı’na katılım sürecinde gün yüzüne çıkan militarist eğilimleri, askeri darbeler ve milliyetçi toplumsal baskılarla pekiştirilmiştir. Avrupa Komisyonuna üyelik ve NATO’ya kabul, Türkiye açısından askeri egemenliğin ve milliyetçi söylemlerin güçlenmesi için kullanılan araçlar haline gelmiştir. Ülkenin güvenlik politikaları, “milli güvenlik” kavramı etrafında 1990’lı yılların değişen güvenlik yaklaşımına kadar devlet, asker ve vatan kavramlarıyla sıkıştırılan geleneksel anlayışı yansıtmıştır.

²²⁵ Doster: “Türkiye’de NATO Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri”, s.38-

3.2.2 Soğuk Savaş Sonrası Dönüşen NATO ve Türkiye'nin Güvenlik Yaklaşımına Etkisi

1990'lı yıllarda güvenlik yaklaşımları açısından başta NATO ülkeleri olmak üzere ciddi dönüşümler yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönüşümün yaşanmasında, Sovyetler Birliği'nin dağılıp, iki kutuplu sistemi çözülmesi ve küreselleşme sürecinin artan etkisi olduğu söylenebilir. Bu bağlamda güvenlik yaklaşımları ve bu yönde yapılan çalışmalar odak noktasını klasik ekolden eleştirel(yeni) güvenlik ekolüne doğru dönüştürme eğilimi içerisine girmişlerdir. 1990'lı yıllardan itibaren hız kazanan küreselleşme olgusu, iç-dış politika ayrımının kaybolması, çevre, göç, enerji ve bireysel özgürlüklerin sağlanması gibi konuların önem kazanmaya başlaması bu dönüşüme ihtiyaç olduğunu göstermiştir. Bu çerçevede, yeni güvenlik yaklaşım temsilcilerinden Barry Buzan çalışmalarında askeri güvenliğin yanında siyasal, toplumsal, ekonomik ve çevresel güvenlik konularına da yer vermiştir. Ken Booth ise merkeze koyulan güvenlik öznesinin kim olduğunu sorgulamış ve birey güvenliğini devlet güvenliğinin önüne koymuştur.²²⁶ Güvenliğin öznesinin kim olduğunu sorgulamakla işe başlayan yeni güvenlik yaklaşımları, toplumlar, uluslararası kurumlar, sivil toplum, çeşitli çıkar grupları, hükümet-dışı aktörleri bunun içerisine dahil etmiştir. Güvenlik kavramının fikirler, değerler ve normlar temelinde aktörler tarafından tanımlanan, geliştirilen ve uygulanan bir olgu olarak kabul edilmesi anlayışı ortaya çıkmıştır. bu yeni anlayışların ortaya çıktığı süreçte başta NATO üyesi ülkeler olmak üzere güvenliğin bu yeni yaklaşımına uygun politikalar geliştirme çabası içerisinde girmişlerdir. Bu bağlamda NATO'nun çevresel, toplumsal, enerji, göç, terörizm ve devlet-içi çatışmalar gibi farklı kapsamdaki güvenlik sorunlarına karşı çözüm olacak bir örgüte dönüştürülmesine karar verilmiştir. NATO dönüşümü 5-6 Haziran 1990 Londra Zirvesi ile başlamış, 1991 Roma Zirvesi'nde alınan kararlarla uygulamaya geçilmiştir. Bu çerçevede yeni stratejik konseptler belirlenmesi, Merkez-Doğu Avrupa ile ilişkilerin geliştirilmesi ve de ittifak içinde Avrupa dayanışmasının güçlendirilmesi hedeflemiştir.²²⁷ 1990'lı yıllardan itibaren Barış İçin Ortaklık Girişimi(BİO), Akdeniz Diyalogu, NATO-Ukrayna İşbirliği gibi yeni

²²⁶ Bayır: "**Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliğe Yönelik Teorik Tartışmalar**", s.172-182.

²²⁷ Cahit Armağan Dilek: "Turkey's Security Policy and NATO", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, Monterey, California, Haziran 1992, s.90,91.

işbirlikleri ile dönüşüm sürecine ivme kazandırmayı amaçlayan NATO politika yapıcılar, aynı zamanda 1991 ve 1999 tarihli stratejik konseptleri kapsamında alan-dışı, farklı coğrafyalarda barışı koruma operasyonlarına katılmıştır.

1990 sonrası dönemde güvenlik yaklaşımlarında yaşanan bu dönüşüm Türkiye'nin de dış ve güvenlik politikaları bağlamında yaşayacağı değişimin göstergesi oluşmuştur. Güvenlik anlayışını varlığını sürdürmek ve egemenliğini korumak temelinde oluşturan Türkiye, uluslararası güvenlik perspektifi ve politikaları belgesinde de görüldüğü üzere Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, 1990 sonrası dönemde de NATO ekseninde politikalarını sürdüreceğini belirtmiştir. Ayrıca küresel düzeydeki risk ve tehditlere karşı duyarlılığın artırılması amacıyla NATO strateji belgesinde belirtilen "işbirliğine dayalı güvenlik" anlayışına önem vermeyi sürdürmüştür.²²⁸ Güvenliğinin sağlanmasında NATO'yu mihenk taşı olarak görmeye devam eden Türk politik yapıcılar, güçlü ordu ile ülkenin Müslüman ve demokratik kimliği sayesinde NATO içerisinde yeni dönemde aktif görevler alınabileceğini ve bu yolla da uluslararası alanda itibar ve güç kazanacaklarını düşünmüşlerdir. Bu kapsamda, Türkiye, Bosna-Hersek Koruma Gücü, Sharp Guard Harekatı*, Deny Flight Operasyonu*, Irak'a Eğitim Desteği ve NATO Kosova ve Afganistan Gücü gibi farklı coğrafyalarda yürütülen NATO operasyonlarına aktif destek sağlamıştır.²²⁹ Türkiye, NATO'nun değişen güvenlik yaklaşımına uygun hareket ederek bir yandan ulusal güvenliğini ve Batılı kimliğini korumaya çalışırken bir yandan da 1964 Johnson mektubu ile gerilen ilişkileri onarmaya çalışmıştır. 1960 'lı yılların sonunda NATO stratejisinin "topyekun karşılık" tan "esnek karşılığa" dönüşmesi, 1964 yılındaki sert içerikli mektup ve Kıbrıs Barış Harekatı ertesinde uygulanan silah ambargosu, Türkiye'de toplumsal altyapısı bulunan ABD ve NATO karşıtlığını pekiştirmiştir. Bunun yanı sıra Körfez Savaşı sonrasında Irak ordusunun, Kuzeyindeki bölgelerde yaşayan Kürt topluluğuna saldırısı ve Kürt nüfusun Türkiye'ye göçü sırasında ABD, İngiltere ve Fransa tarafından oluşturulan birliklerin bölgedeki güvenliği sağlama amacıyla ortak operasyonlar yürütülmesi, Türkiye'nin sınır güvenliğinin sağlanmasına katkı sağlamış fakat ileriki yıllarda Kuzey Irak'tan

²²⁸ T.C Dışişleri Bakanlığı: "Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları", (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr> , Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

*Sharp Guard Harekatı: Eski Yugoslavya'da ekonomik yaptırımlara ve silah ambargosuna destek vermek amacıyla yapılmıştır.

*Deny Flight Operasyonu: Eski Yugoslavya hava sahasını kontrol etmek amacıyla yapılmıştır.

²²⁹ Ertan Efeğil: "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde, Devlet-İç Çatışmalarda Türkiye-NATO Arasındaki İşbirliği Arayışları", **OrtadoğuAnaliz**, C.4, No:40, Nisan 2012, s.46.

kaynaklanan güvenlik risklerinin, ABD'nin Irak'a yönelik politikalarından kaynaklandığı fikrini toplum nezdinde hakim kılmıştır.²³⁰ Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte bölgesel istikrarsızlıkların artması ve çeşitlenen güvenlik tehditleri neticesinde, Türkiye'nin klasik anlayıştaki güvenlik vizyonu daha güçlü bir askeri kabiliyete sahip olan bölgesel bir güç olma isteğiyle birleşmiştir. Türk güvenlik politikalarına yön veren sivil-askeri elitler, bir yandan güvenliğin birey odaklı, çok kapsamlı sistemine entegre olmak amacıyla politikalar belirleyip, uygulamalara girişirken bir yandan da toplum nezdinde büyüyen NATO karşıtlığı ve güvensizliği noktasında, ülkenin şartlarına özgü, bağımsız ve yeni dış ve güvenlik stratejisini oluşturmaya çalışmışlardır. Güvenlik ve dış politika yapıcılar, liberal ve çok taraflı dış politika stratejileri oluşturma amacıyla söylemlerde bulunmalarına rağmen, temel güvenlik sorunları olan bölücülük ve radikal İslam karşısında sıkı önlemler alıp, bu sorunların çözümü için "güvenikleştirme" kavramı temelinde güvenlik yaklaşımı izlemişlerdir. Bu nedenle güvenlik alanında muhafazakar algı korunmuş ve de değişim engellenmiştir. Bunun yanı sıra, 1997'deki AB'nin almış olduğu Türkiye'nin AB üyelik süreci dışında tutulma kararı ve akabinde yaşanan ekonomik kriz, Türkiye'de yaşanması beklenen ekonomik, siyasi ve toplumsal temelli dış ve güvenlik anlayışında oluşturulmaya çalışılan dönüşümü engellemiştir. Güvenlik ve dış politika alanında yapılacak dönüşümün var olan statükonun korunması ve Amerikan etkinliğinin sürdürülmesi açısından bağımsız bir nitelik kazanması mümkün olmamıştır. Soğuk Savaş'ın sonu Türkiye için bir dizi sorunla yüzleşme anlamına gelse de, yapacağı uluslararası girişimler ile var olan önemini ve gücünü koruyacağı savunulmuştur. Bu bağlamda 1989 yılında dönemin Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, TBMM'de yaptığı konuşmada: *"Türkiye'nin stratejik önemi ve değeri azalmadı...Coğrafi konumu sayesinde jeo-stratejik önemi sağlam kalmaya devam ediyor..., Türkiye, bölgedeki dönüşümde rol oynayacak ve NATO müttefiklerine bu konuda daha fazla manevra özgürlüğü tanıyacak."* şeklinde görüşlerini dile getirmiştir. Ayrıca değişen şartlara uygun yeni güvenlik politikalarının da kabul edileceği fikri 1991 yılında bakan Sefa Giray'ın: *"Türkiye'nin mevcut şartlar altında yeni bir tehdit değerlendirmesi yapması gerekir."* söyleminden anlaşılabılır.²³¹ Tüm

²³⁰ İhsan Tuncer Dabanlı: "11 Eylül Sonrası Ortamda (2001-2003) ABD Milli Güvenlik Stratejilerinin Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Stratejilerine Etkileri", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2007, s.49,50.

²³¹ Ulusoy: "A Constructivist Analysis of Turkey's Foreign and Security Policy in the Post-Cold War Era", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.209-211.

bu açıklamalar Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye'nin dış ve güvenlik politikasını oluştururken "güvenlikleştirme" kavramının ön plana alınacağını ve aktif bir politika uygulanacağı anlaşılmaktadır. Bu politikalar uygulanırken başta NATO olmak üzere Amerika ve AB ile uyumlu bir sürecin götürülmesi ana unsur olarak belirlenmiştir.

Soğuk Savaş'ın getirdiği iki kutuplu yapı ve klasik güvenlik yaklaşımlarının ötesinde, 1990'lı yılların başından itibaren Türkiye, pek çok ülkenin aksine tehdit olgusunda bir zayıflama yaşamamıştır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye, çevresindeki potansiyel çatışma alanları Balkanlar, Orta Asya ve Ortadoğu'daki yaşanan gelişmeler ve buna ek olarak içeride yaşanan güvenlik riskleri nedeniyle, yeni dönemde güvenlik olgusuna daha fazla önem verilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin savunma harcamalarına bakıldığında, 1990'lı yılların başında GSMH'nin %4.2' sinin bu kapsamda kullanıldığı görülmüştür. Türkiye'nin bu yeni süreçte klasik güvenlik anlayışına bağlı politikaları tek ederek başta terör olmak üzere diğer güvenlik sorunlarına karşı yeni çözümler üretmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır.²³² Belirttiğimiz üzere NATO'nun güvenlik yaklaşımındaki dönüşümüne paralel olarak yapılmak istenen bu değişim özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren hem kimlik, çıkar temelli hem modernleşme ve demokratikleşme anlayışı kapsamında bazı çelişkilere yol açmıştır. Özellikle Türkiye'nin İran ve Libya konusunda NATO'nun ABD çıkarları doğrultusunda yürütmeye çalıştığı politikalarına karşı duruşu, Türkiye'de var olan NATO karşıtlığını bir kez daha arttırmıştır. Bu bağlamda tekrar NATO dışında Türkiye'nin kendisine özgü, yeni güvenlik yaklaşımlarıyla uyumlu bir güvenlik anlayışı benimsemesi fikri ortaya çıkmıştır. Tüm bu süreçlerin yanı sıra Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda izlediği süreç, güvenlik ve dış politikasını uygularken kullandığı argümanların bireysel özgürlük ve hakları ne ölçüde kısıtladığı sorusunu da gündeme getirmektedir. Türkiye bir yandan bireysel özgürlük, çevre, enerji, doğa gibi genişletilmiş yeni bir güvenlik anlayışına sahip olması gerekirken, "milli güvenlik" kavramı etrafında klasik güvenlik anlayışından kalan baskıcı ve sert uygulamaların sürdüğü görülmektedir.²³³ Bu bağlamda Türkiye'nin NATO ile kimlik ve çıkar tanımlaması üzerinden yaşadığı sorunlara çözüm bulmak için sivil toplumun talepleri doğrultusunda kendi güvenlik çizgisini belirlemek amacıyla politikalar geliştirmesi

²³² Bakan: "Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye'nin Güvenlik Algılamaları", s.43,44.

²³³ Özgehan Şenyuva, Çiğdem Üstün, Mustafa Aydın(Ed.): NATO-Türkiye İlişkileri: Türkiye Kamuoyu ve Elit Algıları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2013, s.27-34.

gerekliliğinden bahsedilebilir. Ayrıca AB'ye uyum kapsamında açıkça ortaya konan demokratikleşme ve insan hakları problemlerinin çözümü için sivil toplumun belirleyici olduğu yeni yasalar yapılması gerektiği vurgulanabilir. Bu iki nokta, 1990 sonrası ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımlarının benimsenmesi yolunda aşılması gereken temel süreçler olarak açıklanmaktadır.

3.3 Türkiye'nin Güvenlik Anlayışı Çerçevesinde AB ve Komşularıyla İlişkileri

Türk güvenlik ve dış politikası "Hobsçu Düzenleme" yani mutlak güç ve "Kantçı İyimserlik", yani yumuşak güç kapsamına sahip iki farklı bakış açısıyla değerlendirilmiştir. Geleneksel anlamda Türk güvenlik ve dış politikası Hobsçu perspektifte ele alınmıştır. Yani ordu merkezi rolü oynamış ve stratejik planlamalar işbirlikleri çerçevesinde hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Dış ilişkilerde hakim algı kazan-kaybet yaklaşımıyla oluşturulmuştur. Bu sebeple genellikle tek boyutlu dış ve güvenlik politikaları izlenmiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın bitimiyle, değişen uluslararası yapı, aktörler ve tehditler, Türkiye'yi bu tek boyutlu anlayışın dışına çıkmaya zorlamış olup, bir yandan da yeni fırsatlar yakalayabileceği ortamlar sunmuştur. Bu yeni güvenlik ortamı, daha önce askeri terimlerle tanımlanmış olan Hobbesyen mücadeleler ve öncelikleri yerine, tehditleri yeniden tanımlamaya yönelik Kantçı bir yaklaşımı destekler nitelikte bir anlayış sunmuştur.²³⁴ Soğuk Savaş döneminde, Türkiye, özel güvenlik kimliğine sahip olmamış ve esas olarak NATO politikaları çerçevesinde bir anlayış oluşturmuştur. Bu politikalar kapsamında tehditler karşısında genellikle işbirliğine dayalı, askeri odaklı çözümler üretilmiştir. Ayrıca bu süreç boyunca, Türkiye'nin jeo-stratejik konumu ve ordunun geleneksel olarak siyasetteki baskın yeri, Hobsçu anlayıştaki sert/mutlak güce dayalı ve dış politikadaki güvenlikleştirme anlayışına önem veren politikaları mecbur kılmıştır. Ancak 1990 sonrası dönemde bölgesel gelişmelerin yarattığı sorunlar ve fırsatlar ile ülke içerisinde karşılaşılan yeni tehdit algıları, Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerinde

²³⁴ Selcan Öner: "Chapter Three; Continuity and Changes in Turkish Foreign and Security Policy in the 21. Century and the EU", Ebru Canan Sokullu(Ed.): **Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-first Century** içinde (59-71), Lanham, MD: Lexington Books, 2013, s.61.

ve güvenlik politikalarında yeni bir döneme girilmesinin kaçınılmaz olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır.²³⁵

Anavatan Partisi Lideri ve eski Başbakan Yardımcısı Mesut Yılmaz'ın 4 Ağustos 2001 yılında partisinin grup toplantısında dile getirdiği gerçekler, politik çevrelerde bir şok etkisi yaratırken aynı zamanda, güvenlik ve dış politika alanında yapılacak dönüşümden ne beklendiğini de açıklamıştır. Yılmaz konuşmasında; *“Türk siyasetinin ‘ulusal güvenlik sendromu’ adı altında yönlendirildiğini ve de demokratik reformların bu yolla engellendiğini, AB’ye tam üyelik için politik sistemde demokratikleşmenin şart olduğunu”* belirtmiştir. *“Askeri kadroların ulusal güvenlik söylemleri sayesinde sivil işlere müdahale yolunun açıldığını ve bu nedenle bu alanlarda reformların kaçınılmaz olduğunu”* eklemiştir. Bunlara ek olarak ise, *“AB’nin demokratik standartlarına ulaşabilmek için asker-sivil ilişkilerinin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğinin”* altını çizmiştir.²³⁶ Yılmaz'ın bu ifadeleri başta askeri çevreler olmak üzere Türkiye’de siyaseti ve kamu politikalarını yönlendiren sivil-askeri elitler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak bu açıklamalar, AB ile ilişkilerin gelişimi ve değişen bölgesel, iç güvenlik sorunlarıyla mücadele kapsamında uygulanması gereken, göz ardı edilemez gerçekler olmuştur. 1990’lı yıllarda yaşanan radikal İslam hareketleri ve PKK faaliyetleri ciddi anlamda iç güvenlik zafiyeti yaşatmış olup, aynı zamanda bölgesel anlamda değişen koşullar dış kaynaklı riskleri beraberinde getirmiştir. Özellikle komşu ülkeler İran, Irak, Yunanistan ve Rusya ile ilişkiler ve bu ülkelerden kaynaklanan iç ve dış güvenlik sorunları göz ardı edilemeyecek niteliklere ulaşmıştır.²³⁷ Yaşanan bu yeni gelişmelere bakıldığında Türkiye’nin güvenlik ve dış politikaları çerçevesinde benimsemesi beklenen yaklaşım, AB ve komşu ülkeleri ile ilişkileri bağlamında da belirleyici bir niteliğe sahiptir. 1990 sonrası hem yakın çevre hem de Avrupa Birliği nezdinde geliştirmeye çalıştığı ilişkileri, tarihsel anlamda sahip olduğu güvenlik ve dış politika deneyimlerinin bir özeti niteliğinde olduğundan bahsedilebilir. Bu kapsamda konunun daha ayrıntılı incelenmesi, Soğuk Savaş sonrası güvenlik ve dış politika yaklaşımının ne ölçüde dönüşüm yaşadığının anlaşılması açısından önemlidir.

²³⁵ A.e., s.59-60.

²³⁶ Ümit Cizre: “Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey”, Middle East Institute: **Middle East Journal** içinde (213-229), C.57, No:2, Bahar 2003, s.213.

²³⁷ A.e., s.213-216.

3.3.1. Türkiye-AB İlişkileri

Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet hareketleri ile Osmanlı'da başlayan Batılılaşma, genç Cumhuriyet'in kuruluş hedefleri arasında sayılmıştır. 1950'de başa gelen DP'nin özel sermayeden yana bir Batılılaşma çabası içerisinde olduğu açıkça görülmüştür. Batılılaşma hareketinden kastedilen Avrupa, Amerika ve diğer Batı toplumlarında piyasa ekonomisine dayalı, özel mülkiyetin anlayışının katı ve taviz vermeyen duruşu çerçevesinde bir düzenin kurulması anlamı taşımıştır. 1800'lerden beri entegre olunmaya çalışılan bu yapı proleter-burjuva, sermayedar-işçi gibi bir takım sınıfsal ayrımları da içerisinde barındırmıştır.²³⁸ Batılı toplumlar bu tarihsel deneyimlerinin yanı sıra özellikle 1. Ve 2. Dünya Savaşları ve pasif savaş dönemlerinin getirmiş olduğu yıkım, bunalım ve sıkıntıları görmüş ve bunu engellemenin yolunu aramışlardır. Özel mülkiyet ve sömürü düzenine ait bir yaşam biçimi çizerken aynı zamanda insan hakları, özgürlükler, refah ve güvenliğin sağlanması konularında da ciddi gelişimler göstermişlerdir. Türk toplumu için Batılı olmanın başarılı ve çağdaş olmak anlamına geldiği anlayışı 1800'lerden itibaren ideolojik, psikolojik ve hatta sosyolojik açıdan benimsenmiştir. Batı'nın emperyalist, sınıfsal düzene dayalı anlayışı zaman zaman eleştirilse de demokratik yönetim sistemi ve özgür toplumsal yapısı, Türk toplumunun ulaşması gereken ana hedef olarak "çağdaşlaşma" adı altında sunulmuştur. Ancak, Batılılaşma kavramı 1923'den itibaren demokratik ve özgür olan sivil toplumun kazanımları olarak değil devlet otoritesi altında bir takım haklara sahip olunması anlamında kullanılmıştır. Yani merkezi otorite gücünü koruduğu ölçüde Batılı anlamda bir çağdaşlaşmadan söz edilebileceği belirtilmiştir. Modernleşme ve batılılaşma adı altında özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan süreçte, toplumda dini anlamda oluşan sosyal boşluk "milliyetçilik" olgusu kullanılarak doldurulmaya çalışılmıştır. 1800'lerden itibaren sivil-askeri elit, toplumu yukarıdan gelen bir değişim sürecine sokarak bu değişimin temel taşı olarak batılılaşma kavramına atıfta bulunmuştur. Batılılaşma kavramı, devletçilik, milliyetçilik, militarizm ve liberalizm gibi olgularla inşa edilmiştir.

²³⁹ Bu çerçevede oluşturulan Batılılaşma anlayışı özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası

²³⁸ İsmail Cem: **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5.bs., Cem Yayınevi, Mayıs 1975, s.331-337.

²³⁹ Mehmet Murat Erdoğan: "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 2006, s.17,18.

dönemde ABD ve AB ile kurulmaya başlanan ve Soğuk Savaş sonrası dönemde yeni bir görünüm kazanan ilişkilerin anlaşılması açısından önemlidir.

1945 sonrası kurulmaya başlanan ve Batılı uluslararası örgütler olarak adlandırılan NATO, Avrupa Topluluğu, Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu...vb. kuruluşların ana amacı Batı'nın ekonomik, siyasi, toplumsal ve iktisadi anlamda savunduğu ideallerin korunması ve devamlılığının sağlanması olmuştur. Bu örgütler farklı ülkeleri ve milliyetleri idealleri çerçevesinde oluşturdukları sistemin bekası adına bir araya getirmişleridir. Bu ideallerin gerçekleşmesi adına kurulan NATO gibi kimi örgütler Batılı sınırları ABD'den Türkiye'ye kadar alırken, Birleşmiş Milletler gibi örgütler tüm ulusları kapsayıcı ve daha geniş ölçekli bir görev üstlenmişlerdir. Avrupa Topluluğu bu örgütler içerisinde hem Batılı değerleri iktisadi ve siyasi anlamda sürdürmeye çalışan hem de Batılı kabul edilen ülkeler arasında çıkabilecek güvenlik risklerini azaltıp, dış tehditlere karşı ortak hareket etme amacını taşıyan bir örgüt olarak var olmuştur.²⁴⁰ 1950 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu adı altında Belçika, Fransa, Almanya, İtalya, Lüksemburg ve Hollanda'nın birleşimiyle kurulan bu örgüt ilerleyen yıllarda sınırlarını genişletmiştir. Ayrıca, coğrafi anlamda da Avrupa Topluluğu sınırları bakımında belli bir alanı "Avrupa Kıtası ve yakın çevresi" kapsayacak biçimde oluşturulmuştur. Bu çerçevede diğer Batılı uluslararası örgütlerden farklı bir kimliğe sahiptir. Örgütün başlıca amaçları, adalet, insan hakları ve barışın sağlanması, sürdürülebilir kalkınma ve rekabetçi piyasa ekonomisinin tesisi, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin sürdürülmesi ve de Batılı halklar arasında ekonomik, sosyal ve bölgesel işbirliği temelinde ortak dış ve güvenlik politikalarının oluşturulmasıdır. Buna ek olarak, barışın korunması, uluslararası güvenliğin güçlendirilmesi ve demokrasinin korunup geliştirilmesi temelinde dünyanın farklı bölgelerindeki oluşabilecek güvenlik risklerini ve insan hakları ihlallerini engellemek için görevler üstlenebilme kabiliyetine de sahiptir.²⁴¹ 1951 yılında Paris Antlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu(AKÇT), güvenliğin Avrupalılaşması anlamında kurumsal ilk adım olmuştur. Bu oluşumun ardındaki ortak amaç, hem uluslararası güvenlik hem de ekonomik kalkınma için çok önemi olan kömür ve çelik kaynaklarının birleştirilmesidir. Karl Deutsch tarafından ortaya konan "Güvenlik Toplum Modeli", AKÇT' nin kurulma amacını açıkça ifade

²⁴⁰ Meltem Müftüler Baç: **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, Çev. Simten Coşar, İstanbul: Alfa Yayınları, Eylül 2001, s.91,92.

²⁴¹ European Union: "About the EU", (Çevrimiçi), <http://www.europa.eu> Erişim Tarihi. 18 Ağustos 2019.

eden bir perspektif ortaya koymuştur. Bu bağlamda bu model, ortak değerlerin oluşturulmasına hizmet eden, üyelerinin birbirlerinin davranışlarını önceden kestirebileceği ve hükümetlerinin karşılıklı ihtiyaçlara cevap vereceği bir yapıyı ortaya koymuştur. Deutsch tarafından ortaya konan bu modelleme AKÇT' nin ana hatlarını ortaya koyarken aynı zamanda Christopher Coker'ın belirttiği 2. Dünya Savaş'ından sonra ortaya çıkan Avrupa kimliğine dair somut ve soyut algılamaların nasıl kazanıldığının anlaşılması açısından önemlidir. Bu yeni kimliğin güvenlik algılamaları, düşük politikaya öncelik veren ve aynı zamanda güvenlileştirme politikalarıyla sürdürülecek bir dizi uygulamaya karşılık gelmiştir. Özetle, AKÇT' nin kurulmasıyla ortaya çıkan yeni Avrupalı kimliği öncelikle ekonomik, sosyal ve siyasi işbirliğine dayanırken aynı zamanda üyelerinin birbirini koruduğu ve barış içerisinde yaşadığı bir güvenlik ortamı oluşturulmuştur.²⁴²

Türkiye'nin Osmanlı'da başlayıp Cumhuriyet döneminde olgunlaşan Batılılaşma politikası, 2.dünya Savaş'ı sonrası ortaya çıkan Batılı örgütler ve politikalar sayesinde farklı boyutlara taşınmıştır. Öncelikle BM' e kurucu üye sıfatı ile katılan Türkiye, Mart 1947'de Truman Doktrini ile başlayıp Marshall Planı ile desteklenen Anti-Komünist yapılanma içerisinde yerini almıştır. Bunu daha sonra 1948 yılında ekonomik gelişim ve birliktelik örgütü olan OECD'ye katılım ve 1949'da Avrupa Konseyi'ne üyelik izlemiştir. 1950'de Kore Savaş'ına dahil olunması açıkça güvenlik ve dış politikada Batılı değerlerin benimsenmesine hevesli olduğunu göstermiş ve nihayet 1952 yılında NATO'ya üye olunmuştur. Avrupa Konseyi, BM ve NATO üyesi olan Türkiye, Batılı kimliğinden oldukça emin bir şekilde, AKÇT adı ile kurulup daha sonra Avrupa Birliği adı alan Avrupa Topluluğu'na dönemin başbakanı Adnan Menderes 1959 yılında tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Bu üyelik başvurusu uzun yıllar sürecektir bir entegrasyon sürecini beraberinde getirmiştir.²⁴³ Avrupa Birliği'nin politikaları belirtildiği üzere AKÇT' den bu yana ortak değerler ve işbirlikleri çerçevesinde öncelikle Avrupa güvenliğinin sağlanması ve Batılı sosyal, iktisadi ve siyasi değerlerin korunması üzerine kurulmuştur. Bu çerçevede oluşturulan AB dış ve güvenlik politikası zihniyeti uluslararası ilişkilerdeki liberal ekolün işbirliği çerçevesinde mutlak kazanımlara dayalı anlayışı ile İngiliz ekolünün "uluslararası toplum" yaklaşımını yansıtmıştır. Bu kapsamda, uluslararası normlar ve

²⁴² Richard Rousseau: "Turkey's National Security Concept-A MAJOR Factor Hindering Membership of the European Union", **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**, C.18, No:4, 2015, s. 55,57.

²⁴³ Erdoğan: "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.20.

hukuk kuralları sayesinde demokrasi, özgürlük ve insan hakları gibi değerlere saygı gösterilip, refah ve kalkınmanın, karşılıklı çıkarlar gözetilerek sağlanacağı ve böylece bir barış ortamı yaratılacağı düşünülmüştür. Bu idealist perspektifin yanı sıra, İngiliz Okulu'nun uluslararası sistemin anarşik yapısına yapmış olduğu atıfla, kendi değer ve çıkarlarını paylaşmayan aktörlerle de çatışma içerisinde olunabileceği kabul edilmiştir. Avrupa Birliği politika yapıcılarının benimsediği iki zihniyet, topluluğunun devamlılığının sağlanması açısından önemli görülmüştür. Avrupa Birliği'ne üyelik hedefinde olan Türkiye için bu yaklaşımlara uyumlu politikalar izlemek kolay olmamıştır. Batılı değerleri kendi realist çizgisinde kabul eden Türk askeri-sivil elit bu sürece uyum sağlayamamıştır. Avrupa Birliği'nin ortak güvenlik ve dış politikasının temel değerleri olarak gösterilen demokrasi, insan hakları, hukuk düzeni ve özgürlükler noktasındaki politikalar, 1800'lerden itibaren Batılılaşma hedeflerini kendi realist perspektifini koruma üzerine kuran karar alıcılar için kabul edilebilir olmamıştır. Aslında bu durum Soğuk Savaş sırasında Batı bloğunda yer almak isteyen geç-modernleşen ülkelerin genel sorunu olarak görülmüştür.²⁴⁴ 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile hukuki temelleri atılan Türkiye-AB ilişkileri, 1970 yılında imzalanan Katma Protokol ile "Geçiş Dönemi" olarak nitelendirilen süreci başlamıştır. Ancak ilişkiler uzun yıllar süren bir duraklama dönemine, Türkiye-AB arasında imzalanan 1 Ocak 1996 yılındaki Gümrük Birliği anlaşmasına kadar sürmüştür. Geçiş dönemi olarak adlandırılan bu sürecin uzun yıllar sürmesinde Türkiye'deki iç siyasi gelişeler, AB'nin iç bütünleşmesini tamamlama isteği ya da Soğuk Savaş ortamının getirdiği sorunlar sayılabilir.²⁴⁵ Ancak Türkiye'nin AB'ye üyelik yolunda yaşadığı sorunlar daha derin ve çözülmesi güç olmuştur. 1962 tarihli Birkelbach Raporu Avrupa Topluluğu'na üyelik için gereken şartları sıralarken demokratik değerlere saygı ve temel hak ve özgürlüklerin korunmasını başlıca şart olarak belirlemiştir. 1973 Kopenhag Zirvesi kararları da yine Avrupalı kimliğinin demokrasi ve insan haklarına saygı ile belirlendiğini vurgulamıştır. 1987 Avrupa Tek Senedi ve 1992 yılında Avrupa Birliği'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası belirlenirken insan haklarını korumak ve demokrasiyi temel almak hedef olarak belirlenmiştir. Tüm bu süreçlerden de anlaşılacağı üzere Avrupa Topluluğu'nun karşılıklı çıkarların uyumu, demokrasi,

²⁴⁴ Kızılaslan: "Dış Politikanın Sivil-Asker İlişkileri Üzerindeki Etkisi: AB Koşulluluk İlkesi ve Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Paradigması", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.156-159.

²⁴⁵ T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi", 2018, (Çevrimiçi), <http://www.ab.gov.tr> Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2019.

insan hakları ve özgürlükler temelinde vurgulamış olduğu değerleri Türk sivil-askeri elit tarafından tam olarak kabul edilememiştir. Bunun belli başlı sebeplerinden bahsedilebilir. İlk olarak, Türk siyasal sistemi içerisinde sivil toplumun zayıf, devletin güçlü olmasıdır. Avrupa Topluluğu standartlarında istenen demokrasinin sadece özerk siyasal partilerle değil, aynı zamanda özerk toplumsal gruplarla da sağlanacağı düşüncesi oluşmamıştır. İkinci olarak, 1960, 1971, 1980 darbelerinde de görüldüğü gibi Türkiye’de demokrasi, insan hakları ve özgürlük kavramlarından bahsetmek oldukça zor olmuştur. Askerin, sivil toplum ve siyaset üzerindeki etkisi ve bunu “milli güvenlik” kavramı üzerinden pekiştirmesi, Avrupa Topluluğu’nun insan hakları üzerinde temellendirdiği güvenlik anlayışından oldukça farklıdır. Ayrıca Türkiye’de ordunun Cumhuriyet ve demokratik değerlerin korunması noktasında bekçi olarak görülmesi, Batılı anlamda serbest piyasa ekonomisi, sosyal refah ve ülke güvenlikleri açısından oldukça riskli bir konudur. Üçüncü olarak ise Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin gelişmemesi nedeniyle, Avrupa Topluluğu’nun beklediği çıkarların uyumu, kazan-kazan anlayışının yerleşmemesidir.²⁴⁶ Türkiye, 1980’lerin ikinci yarısına kadar uygulanan ithal ikameci sistemin getirdiği ekonomik sorunlar ve bunun toplumsal kutuplaşma, çatışmayla birleşmesi, entegrasyon sürecini ciddi biçimde etkilemiştir. Soğuk Savaş’ın bitimiyle birlikte Türkiye, değişen uluslararası yapıyı da göz önüne alarak Avrupa Topluluğu’nun sahip olduğu değerlere başta güvenlik-dış politikası olmak üzere, zihniyet dönüşümüne giderek yaklaşma eğilimi içerisine girme ihtiyacı hissetmiştir.

3.3.2 AB’nin Türkiye’deki Güvenlik Politikaları ve Asker-Sivil İlişkileri Üzerindeki Etkisi

1990 sonrası Batılı literatürde ortaya çıkan yeni güvenlik yaklaşımı, sert güvenlik konuları yani askeri ve devlet merkezli güvenlik anlayışına, ekonomik, çevresel, insani kapsamdaki yumuşak güvenlik konularının da eklenmesi ve bu farklılaşmanın ortadan kaldırılması fikriyle ortaya çıkmıştır. Eleştirel güvenlik çalışmaları olarak da nitelendirilen bu yaklaşım, güvenliğin klasik anlamdaki gücün maksimizasyonu ve sürekli güvende olmama durumu üzerine kurgulanan yapısına karşı çıkmıştır. Kopenhag Ekolü temsilcileri, ortaya konulan “güvenlikleştirme”

²⁴⁶ Baç: **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, s.129-134.

kavramı temelinde, klasik ekolün güç maksimizasyonu ve güvende olmama durumuna dayalı söylemleri ile oluşturduğu yapıyı eleştirmiştir.²⁴⁷ Yeni güvenlik yaklaşımı sadece gündemin genişlemesi anlamında değil, bunun yanı sıra uygulamada da bir takım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Yeni güvenlik anlayışı ve uygulamalarının merkezine insanın ihtiyaçlarını yerleştiren topyekun bir yenileme girişi olduğu söylenebilir. Güvenlik yaklaşımındaki bu dönüşüm, güvenliğin askeri ve diğer tüm boyutlarını içeren daha bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi anlamına gelmektedir. Yeni güvenlik yaklaşımları temsilcilerinin sorduğu “güvenlik kimin içindir?” sorusuna verilen cevap; “güvenliğin insan için olduğu, devletin güvenlik politikalarını insan güvenliğini sağlamakta bir araç olarak kullandığı, asla bir amaç olmadığı” cevabı bütüncül yaklaşım açısından önemlidir. Bu çerçevede eleştirel güvenlik yaklaşımlarının “güvenlik dışına çıkarma” yoluyla da sürekli tehdit olarak görülen bir konunun tehdit olmaktan çıktığı vakit, siyasi amaçlar için kullanılmaması yönünde fikri, bir çıkış yolu olarak görülmüştür.²⁴⁸

Batılı literatürde ortaya çıkan bu yeni yaklaşım, Avrupa Topluluğu başta olmak üzere Batılı uluslararası aktörler, devletler ve toplumlar nezdinde bir dönüşümü de kaçınılmaz kılmıştır. Özellikle küreselleşmeden kaynaklanan yeni fırsatlar ve sorunlar, Avrupa Topluluğu gibi oluşumların dış ve güvenlik politikalarını bir kez daha gözden geçirmesine neden olmuştur. Avrupa’da barışı devamlı kılacak bir güvenlik toplumu yaratma isteği, Avrupalı politika yapıcılarının olmazsa olmaz koşulu olmuştur. Kuruluşundan itibaren güvenliğin hem iktisadi hem politik boyutunu birlikte ele alan Avrupa Topluluğu, Soğuk Savaş’ın bitimiyle birlikte benimsediği bütünleşme ve genişleme stratejilerini bu temelde inşa etmiştir.²⁴⁹ 9-11 Aralık 1991’de Maastricht’de yapılan toplantılar neticesinde Avrupa Topluluğu’nun Avrupa Birliği’ne dönüştürülmesi ve 1999 yılına kadar parasal birliğin tamamlanması, Avrupa vatandaşlığının oluşturulmasına ve ortak dış ve güvenlik ile adalet ve içişleri politikalarının meydana getirilmesine karar verilmiştir. Bütünleşme süreciyle birlikte, Sovyetlerin dağılmasıyla oluşan yönetim boşluğunun doldurulması ve Batı

²⁴⁷ Bayır: “Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliğe Yönelik Teorik Tartışmalar”, s.181-183.

²⁴⁸ Pınar Bilgin: “Dünya Literatürü ve Uygulamasında Güvenlik Sektörü: Devlet Merkezli Güvenlikten Yurttaş Merkezli Güvenliğe Doğru mu?”, Ümit Cizre, İbrahim Cerrah(Ed.): “**Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi**”, **Güvenlik Sektörü Yönetişimi Türkiye ve Avrupa** içinde (43-62), İstanbul: TESEV Yayınları, 2008, s.50.

²⁴⁹ Yücel: “Değişen Uluslararası Konjonktürde Avrupa Birliği’nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Etkileyen Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Faktörlerin Analizi ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.144-146.

Avrupa'nın güvenliğini sağlanması amaçlarıyla başta Doğu Avrupa olmak üzere bir genişleme dalgası başlatılmıştır. 1993 yılında yapılan Kopenhag Zirvesinde, birliğe üyelik için başta demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve azınlık haklarının güvence altına alınması olmak üzere bir takım koşullar belirlenmiştir. Soğuk Savaş sonrası ilk genişleme 1995 yılında Avusturya, Macaristan ve İsveç'in birliğe katılımıyla olmuştur. Diğer önemli genişleme dalgası ise Sovyetlerin etkisinden kurtulan Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya gibi Doğu Avrupa ülkelerinin birliğe katılmasıdır.²⁵⁰ Ancak buradaki önemli nokta özellikle Polonya, Ukrayna gibi Doğu Avrupa ülkeleri ile Türkiye gibi ülkelerin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin geliştirilmesi noktasındaki Soğuk Savaş sonrası güvenlik yaklaşımlarındaki dönüşümdür. Polonya, Ukrayna ve Türkiye gibi büyük nüfuslu, jeo-stratejik açıdan önemli ve de NATO gibi Batılı kuruluşlar için 1990 sonrası dönemde özel önem atfedilen ülkelerin, bütünleşme sürecindeki Avrupa Birliği ile ilişkileri ayrı bir önem taşımıştır. Bu konuda, Avrupa Topluluğu kurucularından ve Almanya Cumhuriyeti'nin ilk Şansölyesi olan Konrad Adenauer, Madrid konferansında şu ifadeleri kullanmıştır: *"Doğuya bakarken bizim sınırlarımız dışındaki ülkelere dikkatle bakmalıyız çünkü onlar da siyasi anlamda bir takım güce sahipler ve biz onları birliğimize gelmeleri için teşvik etmeliyiz."*²⁵¹ Bu ifadelerden ve uluslararası gelişmelerden de anlaşılacağı üzere Polonya, Ukrayna ve Türkiye, Avrupa Birliği ile ilişkiler konusunda bir takım ortak özelliklere sahip olmuşlardır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa güvenlik mimarisinin yeni unsurları olarak belirlenen; Avrupa güvenlik kimliği, Batı Avrupa Birliği(BAB) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı kapsamında belirlenen politikalar bu devletlerin potansiyel rolleri göz önüne alınarak oluşturulmuştur. İlk başlarda sadece NATO olanakları kapsamında düşünülen Avrupa güvenliği, 1990 sonrası dönemde Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye'yi de içine alacak şekilde, klasik anlayıştaki güvenlik yaklaşımından farklı bir yapıda kurulması hedeflenmiştir.

Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişkilere bakıldığında 1980'li yıllardan itibaren zorlu bir döneme girildiği, 1990'ların ikinci yarısıyla birlikte değişen güvenlik ve dış politika yaklaşımlarıyla stabil bir görünüme kavuştuğu söylenebilir. Bahsedildiği üzere AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler kökenleri bakımından inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Türk ve AB'li politika yapıcılarının güvenlik yaklaşımının

²⁵⁰ T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: "AB'nin Genişlemesi", 2018, (Çevrimiçi), <http://www.ab.gov.tr> Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

²⁵¹ Konrad Adenauer Vakfı: **Avrupa Yolunda Türkiye ve Polonya- Değişim Sürecinde İki AB Aday Ülkesi**, Ankara, 2001, s.160-165.

dayandığı temellerin farklı yönleri evrilmesi, Avrupalı politika yapıcılarının bir kısmının zihninde, Türkiye'nin bir yük olduğu kanısını oluşturmuştur. Türkiye'de 1800'lerden itibaren güvenlik perspektifini Batılılaşma olgusu üzerinden yürüten sivil-askeri elit, Avrupalı politika yapıcılarının bu tavrı karşısında hayal kırıklığı yaşamışlardır. Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte Türkiye'nin, Avrupa'nın tehdit olgusuna çözüm olacak biçimde Doğu-Batı arasında bir köprü mü olacağı yoksa bir engel mi teşkil edeceği endişesi hakim olmuştur. Avrupalı politika yapıcılarının bu endişeleri temelinde, 1950'den itibaren başlayan ve Soğuk Savaş sonrası dönemin değişen güvenlik anlayışına rağmen süren bir takım demokrasi, insan hakları ihaleleri ve merkezi otoritenin gücünü pekiştirmek için kullandığı klasik anlamdaki bir takım güvenlik söylemleri yatmaktadır.²⁵² Özellikle sivil-asker ilişkilerinde yaşanan dönüşüm, Türkiye'de tam tersi bir seyir izlemiştir. Türkiye'de güvenlik politikalarının belirlenmesi ve dış ilişkilerin kurulmasında belirleyici kanat askeri bürokrasi olmuştur. AB ile gerçekleştirilen müzakere süreçlerinde askeri vesayetinin ortadan kaldırılabilmesi için yapılan birçok yasal-kurumsal düzenleme, tam olarak bir demokratikleşme sağlayamamıştır. Bunun sebeplerinden bir tanesi tarihsel anlamda toplumun orduya bakışı olmuştur. Orduya atfedilen tarihsel önemin yanı sıra 1990 sonrası ülkenin karşılaştığı en gerçekçi sorun olan Kürt sorunun sadece klasik güvenlik anlayışı ürünü olan askeri güç odaklı çözüm arayışıdır. Sivil politika yapıcılarının bu konuya dair çözüm geliştiremedikleri ölçüde, askeri bürokrasinin yönlendirmeleri doğrultusunda hareket etmeye mecbur kalmışlardır. Bu bağlamda Huntington tarafından ortaya konan profesyonelleşme kavramı ile sağlanmaya çalışılan sivil denetimin geçerli olmadığı kanısına da varılabilir. Morris Janowitz'in ortaya koyduğu ordu mensuplarının demokratik ilkeler ve insan hakları konularında eğitilmesi ve toplumla iç içe olması ve de askeri konularda da sivil uzmanların yetiştirilebileceği karma bir yapının oluşturulması fikri, Türkiye'de demokratikleşme yönünde engel teşkil eden sivil-asker ilişkilerinin dönüşümü için bir çıkar yol olduğundan bahsedilebilir.²⁵³ Avrupalı politika yapıcılarının Türkiye'de askeri vesayetinin ortadan kaldırılması ve bu sayede demokratlaşma, insan haklarına ve özgürlüklerine saygı gibi Avrupa Topluluğuna ait değerlerin benimseneceği

²⁵² Pınar Bilgin: "Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürü'nün Rolü", Cem Karadeli(Ed.): **Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye içinde** (192-220), Ankara: Ayraç Yayınevi, 2003, s.192-194.

²⁵³ Kaygusuz: "**Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorununun Etkileri**", s.195-198.

beklentisi, Türkiye'deki demokrasi yanlılarının da aynı yöndeki beklentisiyle birleşmiştir. Türkiye'nin İslami mirası, geçmiş askeri müdahaleleri ve kuşkulu insan hakları karnesi göz önüne alındığında 1970'lerdeki İspanyol, Portekiz ve Yunan demokrasileri kadar Avrupa Topluluğu'nun desteğine muhtaç durumdadır.²⁵⁴Bu desteğin sağlanamaması hem Türkiye açısından geleceğini siyasi, ekonomik, toplumsal ve güvenlik alanlarda riske atarken hem de Avrupa Topluluğu'nun güvenlik mimarisinde, jeo-stratejik ve askeri yönden kuvvetli olan Türkiye'nin kaybı ciddi sorunlara neden olacaktır. Bu bağlamda 1 Ocak 1996 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği ile 1970'de Katma Protokol ile başlayan "Geçiş Dönemi" sona ermiş olup, Türkiye-AB Ortaklık İlişkisinin "Son Dönemine" geçilmiştir.1970'den itibaren ilişkilerdeki zorlu süreç, iki tarafın da birbirine hem ekonomik, hem demokratik hem de güvenlik temelli ihtiyaçları neticesinde devam etmiştir. 10-11 Aralık 1999 tarihli Helsinki Zirvesi ilişkiler açısından dönüm noktası olmuştur. Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne adaylığı resmen onaylanmış ve "Katılım Ortaklığı Belgesi" hazırlanmıştır. 17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi'nde, Türkiye'nin demokratik ve insan hakları temelinde oluşturulan Avrupa Birliği siyasi kriterlerini karşıladığı sonucuna varılmış olup, 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması kararı alınmıştır.²⁵⁵ Ancak "Katılım Müzakereleri" kapsamında yaklaşık on beş yıldır Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üye olamamıştır. Bunun temel sebeplerine bakıldığında yine insan hakları ihlalleri, demokratik yapının zayıflığı, özgürlüklerin kısıtlanması ve askeri vesayetin varlığı olduğu söylenebilir.

Kısacası, geniş bir çerçevede sürdürülen ikili ilişkiler, yeni yaklaşımlar çerçevesinde birden çok değişkene bağlı olarak farklı bir yöne doğru gitmektedir. Türkiye, Avrupa Topluluğu'na üyelik noktasında 1960'dan itibaren sahip olduğu isteği, iç dinamikleriyle birleştirememiştir. Türkiye'nin iç işlerinde yaşamış olduğu demokrasi problemleri, insan hakları ihlalleri ve güvenlik-dış politika yapıcılarının statükoyu koruma çabaları, AB tarafından beklenen değişimin karşılanmadığını göstermiştir. Bu sebeple iki taraf arasındaki ilişkilerin sıklıkla tıkanıp görülmektedir. Çok kutuplu bir yapıya doğru evrilen uluslararası sistem içerisinde Türkiye'nin, AB ile ilişkileri noktasında bir kırılma noktasına yaklaştığı söylenebilir. Ancak özellikle 1990 sonrası enerji, göç, çevre sorunları gibi çok farklı nitelikteki güvenlik

²⁵⁴ Huntington: **Üçüncü Dalga: 21.yy'ın Sonlarında Demokratlaşma**, s.278.

²⁵⁵ T.C Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı: "Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi",2018, (Çevrimiçi), <http://www.ab.gov.tr> Erişim Tarihi:10 Ağustos 2019.

konularının önem kazanması hem Türkiye hem de AB'nin politikalarını gözden geçirmesini zorunlu kılmaktadır.

3.3.3 Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye'nin Yakın Çevre Ülkeleriyle İlişkisi

Türkiye Cumhuriyet'i dış ilişkileri, köklü bir geçmişe sahip olan Osmanlı diplomasi geleneğinden gelmektedir. 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışını takip eden süreçte kurulan Dışişleri Bakanlığı, Batılılaşma ve modernleşme hareketlerinde ve dış politikanın belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında "yurtta sulh cihanda sulh" anlayışının hakim olduğu dış ilişkiler, toprak bütünlüğünü koruma ve varlığını sürdürme temelinde belirlenen güvenlik politikalarıyla ortak bir misyona sahip olmuştur. Özellikle 2. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanan gelişmelere bakıldığında, dış ilişkiler oluşturulurken güvenlik konusunun ana gündem maddesi olduğu görülmüştür. Soğuk Savaş'ın bitimiyle, Türk dış politikası açısından çeşitli risk ve fırsatlar ortaya çıkmış olup, Türkiye'nin bulunduğu hassas coğrafyada, güvenliğin ve istikrarın sağlanması yönünde yakın çevre ülkelerle olan ilişkiler daha büyük önem taşımıştır.²⁵⁶ Türkiye'nin bulunduğu coğrafya, dış ve güvenlik politikalarının belirlenmesinde, temel noktalardan bir tanesi olmuştur. Farklı dış politika ve güvenlik kültürleri ile çevrelenen Türkiye için değişmeyen, sabit bir dış, güvenlik politika profili tanımlamak mümkün değildir. Türkiye kimi zaman geleneksel değerlerine sıkı sıkıya bağlı, kimi zaman modernleşme ve değişim yönünde politikalar benimsemiş, bazı dönemlerde ise küresel güç dengesini gözetmiştir. Türkiye'nin bu değişen güvenlik ve dış politika yaklaşımlarındaki tutumu, sahip olduğu jeo-stratejik konumu ile yakından ilişkilidir. Küresel anlamda en istikrarsız olarak nitelendirilebilecek Ortadoğu, Kafkaslar ve Doğu Avrupa'nın ortasında yer alması ve kuzeyinde süper güç olarak nitelendirilebilecek Rusya'nın yer alması, Türkiye'nin dış ve güvenlik politikalarında, coğrafyanın ne denli belirleyici olduğunu göstermektedir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye jeo-stratejik konumundan kaynaklı algıladığı riskler çeşitlenmiş ve bunun sonucunda yakın çevre ülkelerle ilişkileri de farklı boyutlara sahip olmuştur. 1991 Körfez Krizi, Kardak Krizi, Orta Asya ülkelerindeki yönetimsel

²⁵⁶ T.C Dışişleri Bakanlığı: "T.C Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi",2018, (Çevrimiçi) <http://www.ab.gov.tr> Erişim Tarihi: 15 Ağustos 2019.

boşluk ile PKK'nın dış desteği ve Abdullah Öcalan'ın yakalanması konuları, Türkiye'nin yakın çevre ülkeleri ile ilişkilerini daha da önemli hale getirmiştir.²⁵⁷ Bu çerçevede ülke dış ve güvenlik politikasındaki süreklilik ve değişim ikilemi, geçmişe göre daha belirgin biçimde hissedilmiştir.1991-2002 dönemi Türk dış ve güvenlik politikasının küresel anlamda meydana gelen değişikliklere cevap verme, adapte olma çabası olarak da görülmüştür. Bunun yanı sıra, siyasal ve ekonomik durumun genellikle etkin, inisiyatif alan, dış ve güvenlik politikalarına yön verecek derece güçlü olmadığı bu ortamda, bu rolü üstelenen sivil-askeri elitler olmuştur. Dış ve güvenlik politika yapıcıları Soğuk Savaş sonrası dönemde de değişmemiş, bu durum yakın çevre ülkeleriyle ilişkilerde alınacak kararları etkilemiştir.²⁵⁸

Bu açıklamalar çerçevesinde, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası yakın çevre ülkeleriyle ilişkilerinde ilk olarak Rusya Federasyonu ile olan ilişkilerine değinebiliriz. Türk-Rus ilişkileri tarihsel anlamda karşılıklı güvensizlik ve önyargılarla dolu bir altyapıya sahiptir. Bolşevik devrimi sonrası ve Türk Kurtuluş savaşı sırasında, iki ülke ilişkileri pozitif ivmeye sahip olmasına rağmen 2. Dünya Savaşı sonrası sert bir düşüş yaşamıştır.2.Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin Türkiye'nin güvenlik ve dış politika anlayışını tamamen sarsacak talepleri, Türkiye ve Sovyetler arasındaki ilişkileri ciddi anlamda güvensizlik paradoksuna sokmuştur. Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde, Sovyet bloğu karşısındaki tutumu bu paradoksun bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Soğuk Savaş boyunca iki ülke birbirini başlıca güvenlik tehdidi olarak görürken, Ekim 1988'de Gorbaçov'un başa gelişi ile ilişkiler yumuşama evresine girmiştir. Bunun temel sebeplerinden bir tanesi Gorbaçov'un uyguladığı Glasnost(açıklık) politikası ile Rusya'nın dünyaya açılmasıdır. Bunu izleyen süreçte Rusya'da politika yapıcıları kendi aralarında üçe ayrılmış ve bir kısım Batıyla ilişkilerin geliştirilmesini savunurken, bir kısım Doğu-Batı arasında denge politikasını savunmuş, muhafazakar yaklaşımdaki diğer kesim ise eski ihtişamlı günlere özlem duyanlardan oluşmuştur. Batıyla ilişkilerin geliştirilmesi ve bu yönde politikalar uygulanmasını savunan Atlantikçilik-Avrupacılık perspektifindeki kesimler,

²⁵⁷ Haluk Özdemir: "Türkiye'nin Sınır Ülke Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası", **T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdləri** içinde (7-46), C.33, No:1, 2008, s.9-19.

²⁵⁸ Faruk Sönmezoğlu: "Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve", Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır (Der.): **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış** içinde (589-636), İstanbul: D&R Kitabevi, Kasım 2014, s.628.

ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda ikili ilişkilere önem vermişlerdir.²⁵⁹ Bu bağlamda 1990 yılından itibaren Türkiye ve Rusya arasında başta enerji olmak üzere ekonomik anlamda işbirlikleri geliştirilmiştir. Ekonomik anlamda geliştirilen ikili ilişkiler aynı zamanda güvenlik ve dış politikada sağlanacak sıkı ilişkilerin de teminatı olmuştur. Özellikle Türkiye'nin eski Ankara Büyükelçisi olan Şükrü Elekdağ, 1990'ların başında Türkiye'nin liderliğinde Karadeniz bölgesinde iktisadi bir işbirliğine gidilmesi önerisini gündeme getirmesinin önemli bir girişim olduğu söylenebilir. Bölgede barışın, istikrarın, güvenliğin ve refahın gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla 3 Şubat 1992'de Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Moldovya, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna arasında imzalanan İstanbul Bildirgesi ile "Karadeniz İşbirliği Örgütü (BSEC) kurulmuştur. Birliğin kuruluş bildirgesinde; serbest piyasa ekonomisinin kurallarını kabul etmek; daha yüksek düzeyde işbirliği için etkin mekanizmalar kurulması; tarafların birbirlerinin egemenlik haklarına saygı göstermeleri; bölgedeki ihtilafların ve anlaşmazlıkların çözümünde AGİK belgelerine göre hareket edilmesi kararları alınmıştır. Bu kararlardan da anlaşılacağı üzere Karadeniz İşbirliği Örgütü yalnızca ekonomik değil, Rusya başta olmak üzere Türkiye'nin yakın çevre ülkeleriyle güvenlik ve dış politika alanlarındaki ilişkilerinin iyileşmesi anlamını taşımıştır.²⁶⁰ Ancak Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki güvenlik ve dış politika ilişkilerinin tam olarak düzeldiği söylenemez. Bunun en net örneği Rusya'nın 1993'de açıklamış olduğu "Yakın Çevre" politikasının yarattığı etkide görülmüştür. Türkiye bu politika karşısında güvenlik risklerinin ortaya çıktığı yeni süreçlerin başlamasından endişe duymuştur.²⁶¹ Türkiye ve Rusya arasında güvenlik ve dış politika temelindeki ilişkiler bahsedilen bu süreçlere benzer nitelikte inişli-çıkışlı bir seyir izlemektedir.

Türkiye'nin yakın çevre ülkeleriyle ilişkilerine bakılırken, özellikle Avrupa Birliği'ne üyelik ve NATO ile ilişkiler anlamında en çok problem yaşadığı ülke Yunanistan olmuştur. Osmanlı'dan bu yana iki ülke halklarının paylaştığı ortak kültür ve coğrafyaya rağmen iki ülkenin politikalarındaki uyumsuzluklar, gerginliklere sebep olmuştur. Özellikle Kıbrıs ve Ege problemleri, iki ülke arasındaki güvenlik ve dış politika ilişkileri anlamında en belirleyici gerginlikler olmuştur. Yunanistan'ın

²⁵⁹ Rami Şaylıman, Çiğdem Şaylıman: "Rusya'nın Avrupa Güvenliğindeki Konumu", Erhan Büyükakıncı (Der.): **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna** içinde (293-311), İstanbul Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.295-298.

²⁶⁰ Baş: **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, s.108-111.

²⁶¹ Abdullah Torun: "Ulusal Güvenlik ve Küreselleşme: Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Politikasının Dönüşümünde Küreselleşmenin Rolü", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2012, s.213.

NATO'ya girişinde Türkiye'nin takındığı olumlu tavır, Türkiye'nin AB'ye girişinde Yunanistan tarafından benimsenmemiştir.²⁶² Hem Batılı kurumlarla ilişkiler konusunda hem de Kıbrıs ve Ege konularındaki anlaşmazlıklar, iki ülke ilişkilerinin Soğuk Savaş sonrası dönemde kötüye gittiğinin göstergesi olmuştur. Türk-Yunan ilişkileri 1999 yılından itibaren işbirliği ve diyaloga dayalı yeni bir döneme girmiştir. Bu amaçla iki ülke arasındaki sorunların çözümü için Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi (YDİK) kurulmuştur.²⁶³ İki ülke arasındaki ilişkilerin pozitif ivmeye sahip olması amacıyla 1990'ları ikinci yarısından itibaren bir çaba söz konusudur. Ancak bu çabalar bazı problemlerin yarattığı sorunlara çözüm bulabilecek güçte olmamıştır. İki ülkenin Ege sularındaki sınırlarının belirlenmesi konusu, güvenlik ve dış politikaları açısından en riskli konulardan biridir. 25 Aralık 1995 tarihinde bir Türk yük gemisinin Ege'de bulunan bir kaya parçasına çarpması ve iki ülkenin o kaya parçasını sahiplenme konusundaki tutumu, yıllardır süren Ege'de karasuları sınırının neresi olduğu yönünde tartışmayı savaşın eşiğine kadar getirmiştir. Kardak Krizi olarak isimlendirilen bu kriz, iki ülke ilişkileri açısından kritik bir süreç olmuştur. Diğer bir kriz ise 1974 yılında Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılan müdahaledir. İki ülkede de milliyetçi örgütlerin propagandalarıyla alevlenen bu süreç, Türkiye'de ABD silah ambargosu, Yunanistan'da ise askeri yönetimin sona ermesi ve demokrasiye tekrar dönülmesiyle sonuçlanmıştır. Son olarak ise Türkiye'nin varlığına yönelik en büyük tehdit olarak algıladığı terörist örgüt PKK'nın lideri Abdullah Öcalan'ın, Kenya'daki Yunan Büyükelçiliğinde saklanırken yakalanması, iki ülke açısından ciddi bir kriz olarak görülmüştür. Tüm bu süreçler, sadece Türk-Yunan ilişkilerinin düzelmesi yönünde değil aynı zamanda Türkiye'nin AB'ye üyelik noktasında 1999 Helsinki Zirvesi kararları kapsamında, aşılması gereken uzun soluklu meselelerdir. Bu kapsamda Türk-Yunan ilişkilerinin sadece ikili ilişkiler değil aynı zamanda ülkelerin iç politikalarındaki kırılma noktalarına etki eden süreçler olduğu söylenebilir. Bununla birlikte iki ülke ilişkilerinde yaşanan sorunlar dış ve güvenlik politikalarında geleceğe yönelik belirleyici etki yapmaktadır.²⁶⁴

Soğuk Savaş'ın bitimiyle ortaya çıkan gelişmelerin Orta ve Doğu Avrupa ile birlikte en çok etkilediği alanlardan birisi Kafkasya ve Orta Asya bölgesi olmuştur.

²⁶² Dilek: "Turkey's Security Policy and NATO, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.105.

²⁶³ T.C Dışişleri Bakanlığı: "Türk-Yunan İlişkileri", 2018, (Çevrimiçi), <http://www.ab.gov.tr> Erişim Tarihi:20 Ağustos 2019.

²⁶⁴ Fuat Aksu: "Ege Sorunlarının Geleceği ve Türkiye: AB Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Seçenekleri", **Stratejik Araştırmalar Dergisi** içinde (261-286), C.3, No:5, Temmuz 2005, s. 263-268.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte çok sayıda ülke bağımsızlığına kavuşmuş ve bölgedeki dengeler değişmiştir. Bu gelişmeler bölgenin özellikle enerji kaynakları bakımından sahip olduğu önemi gündeme getirmiş ve enerji kaynaklarının güvenliği konusunda başta Batılı ülkeler olmak üzere, çevre ülkelerin yeni politikalar oluşturulmasını mecbur kılmıştır. Bu gelişmelerden, hem enerji güvenliği ve ulaşımı hem de bölge ülkeleriyle var olan akrabalık ilişkileri nedeniyle Türkiye'de birincil derecede etkilenmiştir. 1923'den itibaren Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde izlemiş olduğu pasif politika, 1990 sonrası dönemde değişime mecbur kalmıştır. Bu değişimin ilk sebebi Türkiye'nin, "Türki Cumhuriyetler" olarak adlandırılan Türkmenistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan tarafından örnek ülke olarak görülmesi olmuştur. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını ilk kabul eden ülke olan Türkiye, 1980 sonrası Özal tarafından uygulanan politikalarla birlikte bölge ülkeleriyle başta iktisadi olmak üzere, ilişkilerini arttırmıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerinde yaşanan dönüşümün ikinci önemli sebebi ise enerji kaynakları ve bunların güvenliğinin sağlanmasıdır. 1999 verilerine göre Türkiye, enerji ihtiyacının %65'e yakını dışarıdan karşılanmaktadır ve bu oranın 2020 yılında %78'e yükselmesi beklenmektedir. Öte yandan Türkiye için bu ülkelerin enerji kaynaklarının Batılı ülkelere ulaşımı ve dağıtılması konusunda uygulayacağı dış ve güvenlik politikalarının, Türkiye'ye Batılı ülkelerle ilişkilerinde farklı boyutlarda fayda sağlayacağı öngörülmüştür. Bu çerçevede Türkiye güvenlik ve dış politikasını oluştururken iç ve dış risklerin yanı sıra, enerji arzı güvenliği konusunu da ön plana almıştır.²⁶⁵ Türkiye üzerinden Azerbaycan doğalgazının Avrupa'ya taşınmasını içeren Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı (TANAP) Projesi, enerji arzı güvenliği ve Türkiye'nin ekonomik kalkınması amacıyla hayata geçirilmiştir. Ayrıca Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı(BTE) ile de Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacının güvenli bir şekilde sağlanması amaçlanmıştır. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkas ülkeleriyle geliştirdiği ilişkiler ekonomik temelli fakat güvenlik ve dış politika uygulamalarıyla desteklenmesi zorunlu ilişkiler olmuştur. 1999 tarihinde Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma ile yürürlüğe giren Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı(BTC) projesi, Hazar Bölgesi'nde üretilen petrolün güvenli ve ekonomik açıdan uygun bir boru hattı ile Ceyhan'a oradan da dünya pazarlarına

²⁶⁵ Erdoğan: "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005", Yayınlanmamış Doktora Tezi, s.376-378.

ulaştırılmasını sağlamaktadır.²⁶⁶ Ayrıca Türkiye, coğrafi konumu sebebiyle Kafkaslar ve Orta Asya'daki enerji potansiyelinin dünya pazarlarına güvenli ve az maliyetli bir şekilde ulaştırılabilme fırsatına sahiptir. Türkiye'nin yakın çevre ülkelerle ilişkisi kapsamında incelenen Orta Asya, Kafkasya bölgesi, Soğuk Savaş sonrasında, sadece risklerin bertaraf edilmesi noktasında değil, fırsatların da değerlendirilmesi noktasında politika dönüşümleri gerekliliğini ortaya koymuştur.

Türkiye'nin yakın çevre ülkeleriyle ilişkileri noktasında son olarak güney komşusu olan Irak ve İran ile Soğuk Savaş sonrası dönemde değişen ilişkisinden bahsedilebilir. 1990'dan itibaren Türkiye'nin güvenlik ve dış politikasını en çok etkileyen gelişmelerin Irak'ta yaşandığından bahsedilebilir. 2 Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgali ve akabinde Kuveyt'in Irak'ın on dokuzuncu ili ilan edilmesi, Soğuk Savaş'ın sona erdiği dönemde yeni bir uluslararası krize neden olmuştur. 1991 yılında ABD'nin başını çektiği grubun Irak'a müdahalesi ile Türkiye'yi içine alan yeni bir güvenlik sarmalı ortaya çıkmıştır. Körfez Krizi Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması yönünde endişeleri artırırken, Arap dünyasında da büyük bir telaş ve kararsızlık yaratmıştır. Saddam Hüseyin'in dünyaya meydan okumasının Irak'taki ekonomik, siyasi ve toplumsal yaşamı ciddi bir biçimde etkilemesiyle sırayla güneyde Şii, kuzeyde de Kürt isyanı başlamıştır. Özellikle Kürt isyanı ve sonrasında Irak ordusunun isyana müdahalesi Türkiye'nin güvenliğini ilk etapta göç dalgası ile daha sonra ise ileride PKK'ya alan yaratacak bir ortam yaratılması noktasında tehdit etmiştir.²⁶⁷ Körfez Savaşı sonrasında Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurulmasına karşı çıkan Türk politika yapıcıları, PKK ile mücadelesinde bölgesel Kürt yönetiminin destek vermesi sonucu, otonom Kürt yönetimiyle ilişkilerini geliştirmiştir. Türkiye-Irak ilişkileri özellikle, Türkiye'nin başlıca güvenlik meselesi olan PKK ile mücadele noktasında inişli çıkışlı bir seyre sahiptir. PKK kamplarının Kuzey Irak'ta bulunan bölgelerde konuşlanması, Türk güvenlik ve dış politika stratejisi açısından öncelikli tehdit alanları olarak nitelendirilmiş, bu durum otomatik olarak ikili ilişkileri de etkilemiştir. Türkiye'nin güvenlik ve dış politikası uyarınca Irak'ın toprak bütünlüğünü desteklenmekte ve siyasi sisteminin ise demokratik bir yapıda oluşması beklentisi vurgulanmaktadır. Bir başka güney komşusu olan İran ile ilişkiler, Türkiye'nin güvenlik ve dış politika konularında Irak'a yönelik beklentileriyle paralel bir çizgiye

²⁶⁶ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı: "Boru Hatları ve Projeleri", (Çevrimiçi), <http://www.enerji.gov.tr>, Erişim Tarihi: 5 Eylül 2019.

²⁶⁷ William L. Cleveland: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Agora Kitaplığı, Haziran 2008, s.525-535.

sahiptir. İran'ın toprak bütünlüğünün korunması ve egemenliğinin devamı Türkiye açısından önemsenmiştir. Türk-İran toplumlarının ilişkisi yaklaşık 400 yıllık bir geçmişe sahiptir.²⁶⁸ İki ülke arasındaki ilişkiler Soğuk Savaş'ın son dönemlerinde, 1979 İran devrimi ile bir değişim yaşamıştır. İran'da Şah'ın devrilip yerini İslami Hukuk kurallarına dayalı Bir İslami Cumhuriyet kurulmuştur. Bu devrim İran'ın Batılı ülkeler ve Türkiye ile ilişkilerinin çıkmaza girmesine sebep olmuştur. Özellikle ABD'nin başını çektiği Batılı koalisyonun İran'a yönelik silah ambargosu ve devamındaki ekonomik ambargoları, Türkiye'nin de bu ülkeyle ilişkilerinde belirleyici olmuştur.²⁶⁹ Ayrıca, İran'daki radikal İslami hareketlerin topluma nüfuz etme yöntemlerinin, Türkiye'deki radikal İslam yanlısı kesimleri de etkilediğinden bahsedilmiştir. Özellikle dış düşman olarak benimsenen Sovyet Rusya'nın siyasi ve güvenlik politikalarının meşruiyeti anlamında yarattığı boşluk, ABD'nin yeni düşman olarak gösterdiği İran üzerinden şekillendirilmiştir. Türkiye'de laik rejimi ortadan kaldırmak ve PKK terör örgütüne açıkça destek veren ülke olarak ilan edilen İran'la, güvenlik ve dış politika ilişkileri en gergin halini almıştır. İran'ın başlıca güvenlik tehdidi olarak benimsenmesi yolunda politikalar yürütülürken, aynı zamanda Türkiye'de iç politik meselelerin tartışılması engellenmiş, bu söylemler sayesinde hakim ideolojilerin güçlenmesi sağlanmıştır.²⁷⁰

Soğuk Savaş'ın bitimi, küresel trendin aksine Türkiye'de iç ve dış güvenlik politikaları anlamında yumuşak güvenlik algılarının yerleşmesine fırsat vermemiştir. Türkiye, klasik anlamdaki güvenlik anlayışını sürdürmüş olup, aynı zamanda dönüşen güvenlik yaklaşımları çerçevesinde de yeni politikalar oluşturmuştur. Bu sayede ordunun Türk siyasetindeki etkinliği korunmuş ve güçlendirilmiştir. Siyasal İslam, terör, dış tehditler, çevresel ve ekonomik riskler Türk güvenlik ve iç-dış politikasında değişimlere neden olmuş fakat politika yapıcılar değişmemiştir. Bu durum Türkiye'nin yakın çevre ülkeleriyle ilişkilerinde belirleyici kesimin yine sivil-askeri elit olduğunu göstermiştir.²⁷¹ Bu kapsamda Türkiye'nin AB standartlarında bir demokrasi ile güvenlik ve dış politikaya ulaşması mümkün olamamıştır. Güvenlik anlayışındaki dönüşüm sınırlı kalmış ve bu durum yakın çevre ile ilişkilerin aynı döngü içerisinde kalmasıyla sonuçlanmıştır.

²⁶⁸ T.C Dışişleri Bakanlığı: "Dış Politika-Bölgeler", (Çevrimiçi), <http://www.ab.gov.tr> , Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

²⁶⁹ Cleveland: **Modern Ortadoğu Tarihi**, s.467-485.

²⁷⁰ Öztan: **Türkiye'de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda**, s.176-178.

²⁷¹ Rousseau: **"Turkey's National Security Concept: A Major Factor Hindering Membership of the European Union"**, s. 60-62.

SONUÇ

Güvenliğin anlamına dair yapılan tanımlamalar ve tehdit kavramına yüklenen anlam, ilk çağlardan itibaren aktörlerin güvensizlik algılamalarına göre değişim göstermiştir. Bu tehdit algısı kimi zaman şiddet karşısında duyulan korkudan kimi zaman da varlığını devam ettirme endişesinden kaynaklanmıştır. Endişe olmadan, güvende yaşama olgusuna dair yapılan güvenlik tanımlamaları, 2.Dünya Savaşı sonrası dönemde, uluslararası alanda güvenlik çalışmaları adı altında kuramsal çerçevede incelenmeye başlanmıştır. Dönemsel tehdit algıları bağlamında farklı güvenlik yaklaşımlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Güvenlik çalışmaları arasında güvenlik öznesinin kim olacağı ve tehditlerin ne ölçüde sınıflandırılacağı noktasında farklı düşünceler savunulmuştur. Bu bağlamda çalışmada ortaya konulan güvenlik perspektifi, Soğuk Savaş sonrası uluslararası sisteme ait farklı riskleri tanımlayan yeni güvenlik çalışmaları çerçevesinde incelenmiştir. Geleneksel ile eleştirel güvenlik yaklaşımları arasındaki fark ortaya konularak, dönüşümün seviyesi sorgulanmıştır.

Kopenhag ve Aberystwth ekollerinin ön planda olduğu yeni güvenlik çalışmaları, klasik anlamdaki dar çerçeveli güvenlik algısını eleştirmişlerdir. Çevre, göç, enerji, insan hakları vb. konulara ait risklerin, güvenlik literatüründe askeri tehditlerle aynı derece görülmesi, 1990 sonrası yeni güvenlik anlayışının savunduğu noktalardan birisi olmuştur. Bunun yanı sıra güvenlik öznesinin sadece devlet değil aynı zamanda birey, toplum ve diğer aktörler de olabileceği anlayışını yerleştirmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda güvenliğin birisi ve bir amaç için olduğundan yola çıkan Aberystwth ekolü temsilcileri, eleştirel bir bakış açısıyla post-pozitivist ve özgürleştirici bir temelden hareket ederek, güvenliğe yüklenen anlamı sıklıkla sorgulamışlardır. Bu ekolün temsilcilerinin savunmuş olduğu, dünya görüşlerimize göre değişen tehdit algısı, aslında belli yönlendirme ve politikalar sonucu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede her zaman birisi ve bir amaç uğruna tehditlerin yaratıldığı ve buna yönelik güvenlik politikalarının belirlendiği anlayışı hakimdir. Bu doğrultuda, 2. Dünya Savaşı sonrası dönemin devlet odaklı askeri çözüm merkezli güvenlik anlayışı yerine özgürleşmeyi ve bireyi temel alan bir anlayış ortaya koymuşlardır. Onlara göre birey özgürleştiği ölçüde güvende olma hissi sağlanacaktır. İnsanların özgürce yapmayı seçecekleri şeyleri, başkalarının özgürlüğüne saygı duyacak şekilde gerçekleştirmeleri önündeki engellerin kaldırılmasını amaçlayan özgürleşme

kavramının, aynı zamanda güvenliğin de tesis edileceği dinamik bir süreçle sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca, güvensizliğe neden olan durumu toplum veya birey deneyimleri ile ilişkilendirmişlerdir. Bu sayede birincil tehditlerin, hegemon olanlar tarafından değil, birbir riski hissedenlerin deneyimleri ile belirlenebileceğini belirtmişlerdir. Bu sayede, güvenliğin dar kalıbından kurtarılıp, hegemon olanların söylemleri etrafında şekillenemeyeceği fikri savunulmuştur.

Tez çalışması dört aşamada kurgulanmıştır. İlk bölümde güvenlik kavramına dair kuramsal çerçeve çizilerek, eleştirel yaklaşımın güvenlik öğretileri ortaya konmuştur. Ayrıca ikinci ve üçüncü bölümde devletler özelinde yapılan incelemeye temel oluşturması adına baskın iki temel güvenlik yaklaşımı kuramsal çerçevede açıklanmıştır. İkinci bölüm, oluşturulan teorik yapıya bağlı kalınarak, NATO politikaları özelinde, güvenlik paradigmalarının açıklanması amaçlanmıştır. Bu sayede başta Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye olmak üzere, devletlerin güvenliğe yükledikleri anlam sorgulanmıştır. NATO üyeliğinin bu ülkelerde oluşturmuş olduğu güvenlik algısı ve 1990 sorasındaki değişime dair etkileri incelenmiştir. Bu bağlamda özellikle Doğu Avrupa'nın iki önemli ülkesi Polonya ve Ukrayna'nın güvenlik paradigmaları, ekonomik, toplumsal ve siyasal değişkenlerle birlikte ortaya konmuştur. Üçüncü bölüm ise hem Batılı örgütler NATO ve AB ile ilişkileri hem asker-sivil ilişkilerinin ölçüsü hem de 1990 sonrası yeni güvenlik çalışmalarına uyum seviyesiyle, Doğu Avrupa ülkelerine benzer süreçler geçiren Türkiye'nin güvenlik algısında yaşanan dönüşüme aittir. Bu bölümde tarihsel bir analizle yola çıkılmış ve bu sayede farklı dönemlerde benzer süreçleri yaşayan Polonya ve Ukrayna ile yapılması planlanan karşılaştırmaların temellendirilmesi sağlanmıştır. Sonuç bölümünde ise Polonya, Ukrayna ve Türkiye'nin güvenlik politikalarının yaşamış olduğu sürece ait benzerlik ve farklılıklar ortaya konmuştur. Ayrıca eleştirel güvenlik çalışmaları çerçevesinde savunulan özgürleşme ile güvenlik kavramları arasındaki ilişki ve bu kapsamda yaşanan değişiminin ne ölçüde başarılı olduğu sorgulanmıştır.

Tablo 1

Ülkelerin Karşılaştırmalı Güvenlik Perspektifleri

Ülkeler	Dönemler	İç-Dış Politik Gelişmeler	Öncelikli Tehdit Algısı	Güvenlik Perspektifi
Polonya	1947-1989	Dayanışma Hareketi ve Varşova Paktı Üyeliği	Varlığın Devamının Sağlanması ve İki Kutuplu Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar	Askeri çözüm odaklı, devlet merkezli
	1989-2007	Demokratikleşme Girişimleri ve NATO, AB'ye Üyelik	Coğrafi Riskler ve Sovyet Askeri Bürokratik Yapılanması	Toplum, birey, çevre sorunlarına karşı duyarlı askeri çözüm odaklı, devlet merkezli
Türkiye	1947-1990	Siyasi Kutuplaşma, Askeri Darbeler ve NATO Üyeliği, Batı Bloğuna Girme Çabaları	İki Kutuplu Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar	Askeri çözüm odaklı, devlet merkezli
	1990-2005	İrtica, Terör Faaliyetleri ve AB'ye Üyelik Müzakereleri	Coğrafi Riskler, Terör ve Ordunun Yönetimdeki Baskın Konumu	Toplum, birey, çevre sorunlarına karşı duyarlı askeri çözüm odaklı, devlet merkezli
Ukrayna	1947-1991	Rus Hegemonyası ve buna karşı Millî Muhafız Hareketler	Rus İşgali ve İki Kutuplu Yapıdan Kaynaklanan Sorunlar	Askeri çözüm odaklı, devlet merkezli
	1991 ve sonrası	Bağımsızlık Kazanılması, Batılı Ülkelerle Geliştirilen İlişkiler ve Doğu-Batı Çatışması	Coğrafi Riskler, İç Çatışmalar ve Varlığın Devamının Sağlanması	Askeri çözüm odaklı, devlet merkezli

2. Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte uluslararası sahneye iki büyük güç çıkmıştır. Bu durum bir tarafta Rusya'nın başını çektiği Doğu Bloğu, diğer tarafta ise ABD'nin öncülüğündeki Batı bloğu ile iki kutuplu bir yapıda keskinleşmiştir. Soğuk Savaş dönemi olarak da tabir edilen bu süreçte ülkeler, güvende olmak ve varlıklarını devam ettirebilmek adına bu iki blok arasında tercih yapmak zorunda kalmışlardır. Ancak Ukrayna, Türkiye ve Polonya için böyle bir tercih söz konusu olmamıştır. Konuya Türkiye özelinde yaklaştığımızda, 2. Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ekonomik çöküş ile birlikte askeri ve altyapısal anlamda yaşanan geri kalmışlık, Türkiye'nin Batılı bir blokta olmasını zorunlu kılmıştır. Buna ek olarak, Rusya tarafından toprak bütünlüğünü tehdit edici açıklamalar ve Türk kurucu elitlerinin çizmiş olduğu Batılılaşma ülküsü, Türkiye'yi başta NATO olmak üzere batılı bloğun zorunlu bir üyesi yapmıştır. Diğer taraftan baktığımızda ise bloklar farklı olsa da Polonya ve Ukrayna için de Doğu Bloğunun bir parçası ve Sovyet Rusya hegemonyası kaçınılmazdır. Polonya açısından 1918'e kadar Avrupa haritasında yer almayan bir ülkenin sınırlarındaki bir süper güce ve topraklarındaki Rus nüfusuna bakarak farklı bir yönde seçim yapamayacağı anlaşılmaktadır. Aynı durum daha da net olarak Ukrayna için söylenebilir. Ukrayna'nın, modern Rusya'nın doğdu yer olarak kabul edilen Kyiv'in başkenti ve Doğu Bloğunun Rusya'dan sonra en güçlü devletlerinden biri olması, iki blok arasında herhangi bir tercih

yapamayacağının net göstergeleridir. Bu üç ülkenin ait oldukları kutuplardan 1990 sonrası dönemde ne ölçüde ayrıldıkları ve bu kopuşla birlikte, eleştirel güvenlik çalışmaları özelinde ne denli bireysel ve toplumsal dönüşümleri yaşayabildikleri, öncelikle NATO ile ilişkilerine bakılarak anlaşılmaya çalışılmalıdır. Türkiye 1990'dan itibaren özgürleşme ve bireyi merkeze alan bir güvenlik yaklaşımına NATO politikaları çerçevesinde uyum sağlamış görünse de, iç ve dış tehdit algısı nedeniyle bu dönüşümü tam benimseyememiştir. Aynı şekilde ve hatta daha net biçimde Ukrayna, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu yapısının kendi topraklarına taşınması nedeniyle NATO ile ilişkilerini sınırlı tutmuş ve yeni bir güvenlik anlayışı benimseyememiştir. Polonya'da ise, Türkiye ve Ukrayna'ya oranla güvenlik anlayışındaki dönüşüm, hem toplum nezdinde hem de devlet bazında hissedilmiştir. Polonya ilk olarak NATO üyeliği, ardından da çevre, göç, enerji gibi güvenlik konularına duyarlılığı ile yeni anlayışa adapte olmuştur. Ancak bu üç ülkede Aberstwythw ekolünün çizmiş olduğu özgürleşme ve güvenliğin derinleştirilip, genişletilmesi konusunda beklenen seviyede bir değişim söz konusu olmamıştır. Bunun sebeplerine bakıldığında, bu ülkelerin NATO şemsiyesi altında ya da ilişkileri vasıtasıyla sağlamaya çalıştıkları dönüşümün aslında beklenen güvenlik perspektifiyle tam ilişkili olmaması görülebilir. Bunun en net göstergesi, NATO'nun eleştirel ekolün belirtmiş olduğu dönüşümün karakterine uygun bir yapıya sahip olmamasıdır. Ayrıca, bu üç ülkede de hakim olan kapitalist piyasa ekonomisi ve buna bağlı uygulanan dış politikalar ve güvenlik politikaları, beklenen dönüşümü ortaya çıkarmamıştır. Daha net açıklamak gerekirse ABD'nin Irak'a işgaline destek veren Polonya, bu destekten beklediği ekonomik kazancı sağlayabilmek adına silah şirketlerinin aktif rol oynaması için girişimlerde bulunmuştur. Buna benzer bir örnek ise Türkiye'nin NATO'nun barış gücü operasyonlarına katılarak ekonomik ve askeri yardımları alma ve uluslararası alanda siyasi nüfuz elde etme çabasıdır. Bu bağlamda ülkelerin NATO ile ilişkileri çerçevesinde, Soğuk Savaş sonrası toplumu ve bireyi temel alan, güvenliğin birisi ve bir amaç için olmadığı anlayışını yansıtan eleştirel güvenlik yaklaşımının tam olarak karşılığını bulamadığından bahsedilebilir.

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde, Avrupalı topluluklar tarihsel deneyimlerinden de hareketle, Avrupa'nın savaşlarla yıkılmasına engel olmak amacıyla birlik olma fikrini benimsemişlerdir. 1951 yılında AKÇT adı altında kurulan bu örgütün asıl amacı ekonomik ve siyasal bütünleşmenin sağlanıp, güvenliğin tesis edilmesi olmuştur. 1980'lerin ortalarından itibaren Avrupa Topluluğu içerisinde ortak

güvenlik ve dış politika, adalet ve içişleri ile tek bir Avrupalı kimliğinin yaratılması adına bütünleşme ve sınırların genişletilmesi anlayışı hakim olmuştur. Bu bağlamda Maastrich Antlaşması ile Avrupa Birliği kurulmuştur. Bu sayede Soğuk Savaş sonrası dönüşen uluslararası politika ve güvenlik yaklaşımları ile küreselleşmenin getirdiği çok aktörlü uluslararası ilişkilerde söz sahibi olmak amaçlanmıştır. AB'nin eski Doğu Bloğu ülkelerine doğru genişleme hamlesi ve Türkiye gibi uzun ortaklık ilişkisine sahip olduğu ülkeler için yeni müzakere fırsatları sunması bunun bir göstergesi olmuştur. Avrupa topluluğu BAB, AGİT gibi örgütlenmelerle askeri odaklı ve devlet merkezli güvenlik yapılanmaları kurmak istese de tam anlamda başarıya ulaşamamış ve Soğuk Savaş sonrası dönemde de ABD ve NATO'nun koruması altında kalmıştır. Ancak Avrupa Birliği, 1990 sonrası değişen tehdit, risk olgusuna karşı ortaya konan yeni güvenlik yaklaşımlarına benimsemiş olduğu insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi değerlerle daha hızlı uyum sağlamıştır. Bu noktada hem Polonya, Ukrayna gibi eski Sovyet rejimlerinde demokratik eğilimleri destekleyerek hem de Türkiye gibi demokrasisi gelişmemiş ülkelere müzakereler bağlamında bir takım şartlar öne sürerek kendi güvenliğini sağlamaya çalışmıştır.

Avrupa Birliği'nin Eski Doğu Bloğu ülkelerine yönelik genişleme politikası, en başta Polonya toplumu tarafından benimsenmiştir. Bunun nedenleri arasında Polonya halkının 1980'lerden itibaren Batılı ekonomik, sosyal ve kültürel değerlere ilgi duyması yatmaktadır. Özellikle Polonyalı iş insanlarının Batılı ülkelerle ticari faaliyetleri, kültürel etkileşimi de beraberinde getirmiştir. Polonya, Doğu Bloğu Ülkelerinde Batı ile ilişkileri Soğuk Savaş döneminde de en fazla olan ülke konumundadır. Polonya'nın 1990 sonrası yaşadığı sürecin bir benzerini Türkiye 1950'li yıllardan itibaren yaşamıştır. Türk toplumunun Batılı değerleri çağdaşlaşma olarak görmesi ve Cumhuriyet'in kurucuları tarafından bu hedefte politikalar belirlenmesi sonucunda Türkiye, kendi coğrafyası ve Müslüman ülkeler içerisinde Batıyla ilişkileri en fazla gelişen ülke konumundadır. Bu iki ülke de öncelikle toplumsal ve siyasal anlamda demokrasinin yerleşmemiş olması sebebiyle Avrupa Birliği'ne üyelik konusunda sıkıntılı aşamalardan geçmişlerdir. Bu demokrasi sorunu Polonya, Türkiye ve hatta Ukrayna'da yönetsel anlamda asker-sivil ilişkileri temelinde yaşanan sorunlarla yakından ilişkilidir. Asker-sivil ilişkileri ile bahsettiğimiz sorun bu ülkelerde demokrasinin yerleşmesine engel olan güvenlik söylemlerinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu ülkelerde güvenlik politikaları, bilgi birikimleri ve siyasi nüfuz sahibi olmaları nedeniyle askeri bürokrasi tarafından oluşturulduğu

için, demokratik eğilimler güvenlik endişesi sebebiyle sıklıkla sekteye uğratılmıştır. Özellikle Avrupa Birliği'nin bu ülkelerle müzakerelerindeki ortak şartı asker-sivil ilişkilerinin düzenlenmesi olmuştur. Sivil hükümetin ordu ve diğer kamu kurumları üzerindeki egemenliğinin tesisi edilememesi noktasında, Türkiye'nin yaşadığı darbeler ile Ukrayna ve Polonya'da Sovyet döneminden kalan askeri kadrolaşmanın hakimiyeti ciddi sorun teşkil etmiştir. Yine bu ülkelerde güvenlik söylemiyle oluşturulmaya çalışılan hakimiyet, geleneksel anlamdaki güvenlik anlayışının ve askeri hakimiyetin sürdürülmesini kolaylaştırmıştır. Bu noktada Polonya, 2004 yılındaki AB üyeliğine kadar geçen süreçte asker-sivil ilişkilerine dair sorunlarını bu ölçüde çözmüş ve demokratik bir yapı kazanmıştır. Türkiye ise bu noktada istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Bunun en önemli sebeplerinde bir tanesi geleneksel güvenlik söylemleri yoluyla askeri güvenlik konularının önceliğini sürekli korumasıdır. Yani 1990 sonrası değişen güvenlik anlayışı bağlamındaki toplumsal, bireysel, çevresel ve ekonomik riskler hep ikinci planda bırakılmış, bu noktada iç ve dış politikada karşılaşılan sorunlar askeri uygulamalarla çözülmeye çalışılmış ve bu durum neticesinde ordunun yönetimdeki etkisi azalmak yerine artmıştır. Ukrayna ise bu iki ülkeye oranla demokrasi anlamında en az gelişme gösteren ülkedir. Özellikle Ukrayna'daki Batı ve Doğu olarak bölünmüşlük güvenlik anlamında da geleneksel anlayışı destekler nitelikte bir ortam yaratmıştır. Polonya, Ukrayna ve Türkiye'nin Avrupa birliği ile ilişkileri bağlamında hedefledikleri demokratikleşme ve buna bağlı güvenlik anlayışındaki dönüşüm, ülkelere göre benzer dinamikler ve farklı sonuçlar ortaya koymuştur. Ancak bu dönüşüm dinamikleri, Aberystwth ekolünün savunduğu eleştirel güvenlik yaklaşımı dinamiklerini, aynı NATO ile ilişkilerinde olduğu gibi tam olarak karşılanamamıştır.

Çalışmanın ortaya çıkarmak istediği sonuç bağlamında, Polonya, Türkiye ve Ukrayna'nın 1990 sonrası güvenlik politikalarının eleştirel bir perspektifte, başta AB ve NATO ile ilişkileri ve iç politik dinamikleri bağlamında değerlendirilmiştir. Ülkelerin güvenliklerini sağlama yolunda Batılı kurumlarla işbirliği yapma ihtiyacı ve dönüşen güvenlik yaklaşımına dair algıyı yine bu yolla kazanmaya çalıştıkları görülmüştür. Batı Ukrayna ile Polonya ve Türk toplumları, dış politikalar ve güvenlik politikalarının belirlenmesi, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve yönetim yapılarının tesisi konusunda dönemsel olarak farklılık gösterse de Batılı anlayışta birleşmişleridir. Bu ülkeler için esas sorun eleştirel güvenlik çalışmalarının ortaya koymuş olduğu, geleneksel güvenlik anlayışının dar kalıplarını yıkan, bireyi ön plana

alan ve özgürleşme kavramı çerçevesinde kurulacak yeni güvenlik yapısına ne ölçüde uyum sağladıklarıdır. Bu bağlamda iki nokta önemlidir. İlk olarak, bu ülkeler ekonomik ve siyasal yapıları nedeniyle zaten “devlet” kavramına önem atfetmeye devam etmişlerdir. Devleti yönetenler askerler değil siviller bile olsa geleneksel, dar kalıplı güvenlik anlayışından kurtulamamışlardır. Bunun nedeni sivil toplumu ön plana alan bir sistemin yerleşmemiş olmasıdır. Polonya’daki Dayanışma, Ukrayna’daki Rukh ve Türkiye’deki sosyalist hareketler, sivil ya da askeri elitler tarafından baskı altına alınmıştır. Sivil toplumun gelişmesi engellenmiş ve güvenliğe dair söylemleri, sürekli devletin öncelikleri karşısında geri plana itilmiştir. İkinci olarak ise Batılı kapitalist sistemin getirmiş olduğu anlayışla enerji, çevre, göç, insani krizler gibi yeni güvenlik algıları geliştirilmiş fakat bu sadece ekonomik ve siyasi çıkar temelli düşünülmüştür. Üç ülke de bulundukları coğrafi konumları itibarıyla enerji kaynakları yönünden zengin Hazar Bölgesi ve Ortadoğu ülkeleriyle Avrupa arasında bir köprü işlevi görmektedir. Avrupa’nın ve Dünya’nın ihtiyacı olan petrol, doğal gaz gibi temel kaynakların arzı güvenliği noktasında kritik bir öneme sahip olmuşlardır. Bu ülkeler üzerinden kaynakların boru hatları üzerinden iletimi ve ülke karasularından taşınması noktasında en önemli vurgu güvenlik üzerine yapılmıştır. Buna benzer olarak, yeni güvenlik anlayışı çerçevesinde önem verilen uluslararası insani krizler bu ülkelerin coğrafyalarında yaşanmaktadır. Bu sebeple göç, iç çatışma ve siyasi istikrarsızlık gibi sorunları birebir hisseden bu ülkeler için güvende olmama durumu benzer nitelikler taşımıştır. Ancak hem enerji güvenliği boyutu hem de insani krizlerin çözülmesi noktasında NATO ve AB ile geliştirilen ilişkiler bağlamında uygulanan güvenlik politikaları belli ekonomik ve siyasi kazanımlar etrafında kurulmuştur. Enerji kaynaklarının arzı ya da insani krizler sırasında ortaya çıkan sorunların birey ve toplum nezdinde yarattığı güvenlik tehdidi ön plana alınmamıştır. Enerji hatlarının güvenliği ve insani krizlere müdahale noktasında geliştirilen güvenlik politikaları genellikle devlet çıkarları ve sermaye sahiplerinin kazançları düşünerek oluşturulmuştur. Enerji kaynaklarının aşırı tüketimi ve taşınması sırasında yarattığı çevresel felaketler ile insani krizlerden kaynaklanan göç ve kitlesel ölümler, siyasi ve ekonomik çıkarlar bağlamında göz ardı edilen konular olmuştur.

Değerlendirmeler sonucunda ortaya koyduğumuz varsayımın ne seviyede karşılık bulduğu sorusu önemlidir. Bu sebeple üç ülkeye ait çıkarımların ayrı ayrı belirtilmesi yerinde olacaktır. İlk olarak, Polonya’nın bulunduğu coğrafi konum ve

eski bir Doğu Bloğu ülkesi olması ve de tarihsel deneyimleri sebebiyle, yaşamış olduğu güvenlik riskleri anlaşılabilir. Başta toplum olmak üzere, yönetici kadroların 1990 sonrası dönemde Batılı bir bloğa katılıp, o doğrultuda yeni güvenlik anlayışı oluşturmaları dönüşümün varlığını göstermektedir. Ancak bu dönüşüm hakim bir algının çatısı altında olduğundan eleştirel ekolün ortaya koyduğu niteliğe sahip değildir. Yine eski bir Doğu Bloğu ülkesi olan Ukrayna'nın bulunduğu coğrafya ve tarihsel deneyimleri ışığında ortaya çıkan tehdit olgusu benzerdir. Ukrayna toplumunun bölünmüş yapısı 1990 sonrası dönemde bu tehdit olgusunu Polonya ve Türkiye'ye oranla dinamik tutmakta ve güvenliğe ait geleneksel kalıplardan kurtulmasına engel olmaktadır. Diğer taraftan Türkiye için yine bulunduğu coğrafya ve tarihsel deneyimleri sonucu yaşamış olduğu güvenlik riskleri benzer özelliklere sahiptir. Türkiye, Polonya gibi 1990 sonrası değil 1950'den itibaren yaşadığı Batılılaşma serüvenini, yine Polonya ve Ukrayna gibi süreçlerden geçerek bir noktaya taşıma niyetinde olmuştur. Ancak yine bu ülkelerde olduğu gibi yaşanan bu dönüşümün, özgürleşme ve bireyin temel alındığı bir güvenlik algısıyla sonuçlanmadığı görülmektedir. Bu üç ülke arasında bir sınıflandırma yapıldığında güvenlik algısındaki dönüşümü en çok hisseden ve benimseyen ülkenin Polonya, ikinci olarak Türkiye ve son aşamada Ukrayna olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ak, Tarık: “Toplumsal Güvenlik Bağlamında İç Güvenlik Yaklaşımı”, **The Academic Elegance**, C.5, No:10, 2018, s.90,91.
- Akay, Hale: “Demokratik Denetim: Kuramsal Değerlendirme”, Ali Bayramoğlu, Ahmet İnel (Ed.), **Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim** içinde (9-13), İstanbul: TESEV Yayınları, Temmuz 2009, s.9.
- Aksu, Fuat: “Ege Sorunlarının Geleceği ve Türkiye: AB Üyelik Sürecinde Türkiye'nin Seçenekleri”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi** içinde (261-286), C.3, No:5, Temmuz 2005, s. 263-268.
- Akşit, Sait: “Doğu Avrupa’da Neo-Liberal Dönüşüm”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:41, Ekim 2009, s.62.
- Andersen, Martin Edwin: “Rallying Polonia: Impact and Transformation in the U.S. Fight for Poland’s Accession to NATO of the Polish American Congress”, <http://tr.scribd.com>
- Aras, Bülent, Şule Toktaş, Ümit Kurt: “Araştırma Merkezlerinin Yükselişi: Türkiye’de Dış Politika ve Ulusala Güvenlik Kültürü”, Ankara: SETA Yayınları, 2010, s.45,46.
- Arends, J. Frederik M.: “Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: “Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe** içinde (199-223), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim

2012, s.14-19.

- Arı, Tayyar: **Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği**, 8.bs.,Bursa: MKM Yayıncılık, Nisan 2013.
- Aslan, Seyfettin: “Sivil Toplum ve Demokrasi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.15, No:2, 2010,s.360-364.
- Aydın, Aydın,
Emir Bakıncak: “Uluslararası Güç Dengesi ve İki Kutupluluk Arasındaki İlişki”, **C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.17, No:1, 2016, s.101,102.
- Aydın, Mustafa,
Fulya Ereker: “Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi**, C.11, No:43, Güz 2014, s.130,131.
- Aytaç, Gizem
Bilgin: “Değişen Güvenlik Teorileri Üzerinden 1990-2005 Dönemi Türkiye’nin Güvenlik Politikalarının Analizi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.10, No:54, 2017, s.271,272.
- Aytaç, Gizem
Bilgin: **Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale**, İstanbul: Dezanj Yayınları, 2013.
- Baç, Meltem
Müftüler: Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler, Simten Coşar(çev.), İstanbul: Alfa Yayınları, Eylül 2001.
- Bakan, Zerrin
Ayşe: “Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Güvenlik Teorileri ve Türkiye’nin Güvenlik Algılamaları”, **21. Yüzyıl Dergisi**, Ekim/Kasım/Aralık, 2007, s.37-42.
- Barbak, Ahmet: “Sivil Kontrol Kavramının 17’inci Yüzyıldan Günümüze Gelişimi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.70, No:4, 2015, s.870,871.

- Bayır, Özgün
Erler: “Doğu Avrupa Ortamında Polonya’nın Dış Politikası”, Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır (Der.): **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış** içinde (293-341), İstanbul: D&R Kitabevi, Kasım 2014, s.301,302.
- Bayır, Özgün
Erler: “Soğuk Savaş Sonrası Atlantikçilik-Avrupacılık İkileminde Polonya Dış Politikası”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.27.
- Bayır, Özgün
Erler: “Soğuk Savaş Sonrasında Güvenliğe Yönelik Teorik Tartışmalar”, Hasret Çomak, Caner Sancaktar (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Teorik Tartışmalar** içinde, İstanbul: Beta Basım, 2013, s.173.
- Baylis, John: “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe** içinde (153-167), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, s.155.
- Betz, David J.: **Civil-Military Relations in Russia and Eastern Europe**, London: Routledge Cruzon, 2004.
- Bienek, Piotr: “Polish Defense Policy in The Context of National Security Strategy”, Yüksek Lisans Tezi, California: Naval Postgraduate School, June 2006, s.12.
- Bilener, Tolga: “Ulus-Devlet Olma Sürecinde Ukrayna”, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Erhan Büyükkakıncı (drl.), İstanbul: Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.311-318.

- Bilgin, Pınar: "Critical Theory in Security Studies: An Introduction", 2008, (Çevrimiçi), <http://www.academia.edu>, 15 Aralık 2018, s.92,93.
- Bilgin, Pınar: "Dünya Literatürü ve Uygulamasında Güvenlik Sektörü: Devlet Merkezli Güvenlikten Yurttaş Merkezli Güvenliğe Doğru mu?", Ümit Cizre, İbrahim Cerrah(Ed.): "Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi", **Güvenlik Sektörü Yönetişimi Türkiye ve Avrupa** içinde (43-62), İstanbul: TESEV Yayınları, 2008, s.50.
- Bilgin, Pınar: "Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları", **Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi(SAREM)**, C.8, No:14, Ocak 2010, s.84,85.
- Bilgin, Pınar: "The Politics of Stuying Securitization? The Copenhagen School in Turkey", **Security Dialogue**. C.42, No:399, 2011, s.406.
- Bilgin, Pınar: "Türkiye-AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürü'nün Rolü", Cem Karadeli(Ed.): **Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye** içinde (192-220), Ankara: Ayraç Yayınevi, 2003, s.192-194.
- Birdişli, Fikret: "BM'nin Uluslararası Sorunları Önleyebilme Yeteneği", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.3, No:11, (Çevrimiçi), <http://www.sosyalarastirmalar.com>, s.173.
- Birdişli, Fikret: "Eleştirel Güvenlik Çalışmaları Kapsamında Frankfurt Okulu ve Soğuk Savaş Sonrası Güvenlik Sorunlarına Eleştirel Bir Yaklaşım: Galler Ekolü", **Güvenlik Stratejileri Dergisi (The Central and Eastern European Online Library)** , C.10, No:20, 2014, s.234.

- Booth, Ken: **Dünya Güvenliği Kuramı**, Çev. Çağdaş Üngör, İstanbul, Küre Yayınları, Ağustos 2012.
- Bostanoğlu, Burcu, Mehmet Akif Okur: **Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Kuram: Hegemonya, Medeniyetler ve Robert W. Cox**, 2. bs., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, Eylül 2009.
- Brauch, Hans Günter: “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.5, No:18, 2008, s.17.
- Bulut, Sedef: “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: 1. ve 2. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, No:41, Mayıs 2008, s.40.
- Buzan, Barry, Lene Hansen: **The Evolution of International Security Studies**, Cambridge University Press, The Edinburgh Building, Cambridge UK, 2009.
- Buzan, Barry: “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.5, No:18, 2008, s.111,112.
- Büyükkakıncı, Erhan: “Bağımsızlık Sürecinde Ukrayna-Rusya İlişkileri”, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Erhan Büyükkakıncı (drl.), İstanbul: Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.409-410.
- Cem, İsmail: **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, 5.basım, Cem Yayınevi, Mayıs 1975.

- Cizre, Ümit: "Demythologizing the National Security Concept: The Case of Turkey", **Middle East Journal**, C.57, No:2, Bahar 2003, s.213-216.
- Cizre, Ümit,
İbrahim Cerrah: "Güvenlik Sektörü Çalışmaları Dizisi", **Güvenlik Sektörü Yönetişimi Türkiye ve Avrupa**, İstanbul: TESEV Yayınları, 2008, s.50-60.
- Cleveland,
William L.: **Modern Ortadoğu Tarihi**, Mehmet Harmancı (çev.), İstanbul: Agora Kitaplığı, Haziran 2008.
- Cottey, Andrew,
Tim Edmunds,
Anthony Forster: "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", **Armed Forces & Society**, C.1, No:29, 2002, (Çevrimiçi), <https://journals.sagepub.com>, s.33.
- Cottey, Andrew,
Tim Edmunds,
Anthony Forster: "Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe", **Nottingham University Working Paper**, C.1, No:99, s.4,5.
- Cottey, Andrew: "AB Üye Ülkelerinde Asker-Sivil İlişkileri: Demokrasi Açısından Kritik Noktalar", Nihal Boztekin (Ed.), Çev.Salih Bayram, EDU Çeviri, **Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim** içinde (82-87), İstanbul: HEINRICH BÖLL STIFTUNG Derneği Türkiye Temsilciliği, Ağustos 2010, s.85.
- Cross, Sharly,
Savo Kentera, R.
Craig Nation,
Radovan
Vukadinovic(Ed.): **Shaping South East Europe's Security Community for The Twenty-First Century**, United Kingdom: Palgrave Macmillian, 2013.

- Dabanlı, İhsan
Tuncer: “11 Eylül Sonrası Ortamda (2001-2003) ABD Milli Güvenlik Stratejilerinin Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Stratejilerine Etkileri”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2007, s.49,50.
- Dağdemir, Elif
Uçkan: **Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri ile Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Tam Üyeliklerinin Avrupa Birliğinin Bütünleşme ve Genişleme Dinamikleri Yönüyle Değerlendirilmesi**, İktisadi Kalkınma Vakfı, Mayıs, 1998.
- Dedeoğlu, Beril: **Uluslararası Güvenlik ve Strateji**, 3.bs., İstanbul, Yeniüzyıl Yayınları, 2014.
- Dedeoğlu, Beril: “Yeniden Güvenlik Topluluğu: Benzerliklerin Karşılıklı Bağımlılığından Farklılıkların Birlikteliğine”, **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.1, No:4, 2004, s.2.
- Demirdöğen,
Ülkü Demirtürk: “Soğuk Savaş Sonrasında NATO ve Yeni Stratejisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46, Ocak 1988, s.155,156.
- Dilek, Cahit
Armağan: “Turkey’s Security Policy and NATO”, Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, Monterey, California, Haziran 1992, s.90,91.
- Doğan, Nejat: “NATO’nun Örgütsel Değişimi, 1949-1999:Kuzey-Atlantik ittifakından Avrupa-Atlantik Güvenlik Örgütüne”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.60, No:3, s.85,86.
- Doster, Barış: “Türkiye’de NATO Karşıtlığının Tarihsel ve Siyasal Kökenleri”, **OrtadoğuAnaliz**, C.4, No:40, 2012, s.32-36.

- Elmas, M.Salih: **Modern Toplumun Güvenlik Çıkmazı: Tehdit, Risk ve Risk Toplumu Perspektifinden Güvenlik**, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu Yayınları, 2013.
- Emeklier, Bilgehan: "Thomas Hobbes ve John Locke'un Güvenlik Anlayışlarının Karşılaştırmalı Bir Analizi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, No:13, 2011, s.104-110.
- Erdoğan, Mehmet Murat: "Soğuk Savaş Sonrasında Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri 1990-2005", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 2006, s.17,18.
- European Union: "About the EU", <http://www.europa.eu> (20 Ağustos 2019).
- Falkenberg, Thomas: "Civil- Military Relations and Problems – Germany and Russia-", Thesis, Naval Postgraduate School, ABD: California, Monterey, June 1997, s.10-12.
- Feher, Ferenc, Agnes Heller: **Doğu Avrupa Devrimleri: Totaliter Toplumlardan Sivil Toplumlara**, Tarık Demirkan(çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Aralık 1995.
- Fildiş, Berna: "Marx, Durkheim ve Weber Üzerinden Klasik Dönem Sosyolojisinde Modern Devlet ve Modern Ordular", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.11, No:3, 2018, s.1861-1871.
- Güldürek, Ayşen: "The Welsh School in Critical Security Studies", **Yüksek Lisans Tezi**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Uluslararası ilişkiler(İngilizce) Anabilim Dalı, 2009, s.17.

- Güvenç, Serhat: "ABD Askeri Yardımı ve Türk ordusunun Dönüşümü:1942-1960", (Çevrimiçi), <http://www.academia.edu>, s.308-314.
- Hitrov, Todor
Stoyanov: "Civil-Military Relations In Post-Communist Countries",Yüksek Lisans Tezi, Naval Postgraduate School, Mart 2004, s.12,13.
- Huntington,
Samuel P.: **Asker ve Devlet: Sivil-Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, çev. Kazım Uğur Kızılaslan, Salyangoz Yayınları, Eylül 2004.
- Huntington,
Samuel P.: **Üçüncü Dalga: Yirminci Yüzyıl Sonlarında Demokratlaşma**, çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin Yayınları, 1996, s.7-9.
- Kalyon, Levent: "Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları", Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, 2008, s.51-53.
- Karadağ, Cafer
Tayyar: "Bağılantısızlar Hareketi" ,(Çevrimiçi), <http://www.academia.edu>, 25 Ekim 2018.
- Karaosmanoğlu,
Ali L.: "NATO'nun Dönüşümü", **Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi**, C.10, No:40, Kış 2014, s.6.
- Karaosmanoğlu,
Ali L.: "The Evolution of the National Security Culture and The Military in Turkey", **Journal of International Affairs: Turkey: A Struggle between Nation and State**, C.54, No:1, Bahar 2000, ss.199,200.

- Karpat, Kemal H.: **Türk Siyasi Tarihi**, 6.bs., İstanbul: Timaş Yayınları, 2015.
- Kaygusuz, Özlem: “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’de Sivil-Asker İlişkilerinin Dönüşümüne Bir Bakış: Küresel Eğilimler, AB Süreci ve Kürt Sorununun Etkileri”, **Mülkiye Dergisi**, C.34, No:268, 2010, s.192,193.
- Kızılaslan, Kazım Uğur: “Dış Politikanın Sivil-Asker İlişkileri Üzerindeki Etkisi: AB Koşulluluk İlkesi ve Türkiye’nin Ulusal Güvenlik Paradigması”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2018, s.58,59,156-59.
- Kowalik, Tadeusz: **Dayanışma’dan İhanete: Polonya’da Kapitalizmin Restorasyonu**, Barış Baysal (Çev.), Ankara: NotaBene Yayınları, 2013.
- Krauthammer, Charles: “The Unipolar Moment”, *Foreign Affairs*, C.70, No:1,1990,1991, s.24-28, <http://www.jstor.org>
- Krause, Keith, Micheal C. Williams(Ed.): **Critical Security Studies: Concepts and Cases**, UCL Press, United Kingdom, 1997.
- Michnick, Wojciech: “Poland’s Role in NATO and Transformation of the Transatlantic Security”, <https://www.academia.edu>, s.2,3.
- Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği: “Hakkımızda”, www.mgk.gov.tr (7 Eylül 2019).

- Missala,
Agnieszka
Bienczyk: "Poland's Foreign and Security Policy: Main Directions",
UNISCI Journal, No:40, Ocak 2016, s.102.
- Nato Dergisi: "Tarih: Almanya'nın NATO'ya Katılımı: Elli Yıl", 2005,
(Çevrimiçi),
<https://www.nato.int/docu/review/2005/issue2/turkish/history.html>, 12 Ocak 2019.
- Nato: "Harmel Report", November 16, 2017, (Çevrimiçi),
<https://www.nato.int>, 10 Ocak 2019.
- Nato: "Kuzey Atlantik Antlaşması: Washington DC, 4 Nisan
1949", December 9, 2008, (Çevrimiçi),
https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120,
10 Ocak 2019.
- Nato Review: "NATO Transformed: The Significance Of The Rome
Summit", May 14, 2002, (Çevrimiçi),
<https://www.nato.int/docu/review/1991/9106-1.htm>, 13
Ocak 2019.
- Nato: "Summit Meetings", July 19, 2018, (Çevrimiçi),
<https://www.nato.int>, 12 Ocak 2019.
- Nato: "The Alliance's New Strategic Concept", August
26, 2010, (Çevrimiçi),
[https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847](https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_23847.htm).
htm, 10 Ocak 2019.
- Nato: "WHAT IS NATO?: Basic Points", (Çevrimiçi),
<https://www.nato.int/nato-welcome/index.html>, 12 Ocak
2019.

Nordlinger, Eric
A.:

Soldiers In Politics: Military Coups and Governments, Prentice Hall International INC, London, 1977.

Oğultürk, M.
Cem:

“Soğuk Savaş Sonrası Yeni Avrupa Güvenliği ve NATO’nun Transformasyonu”, Yüksek Lisans Tezi, Gebze İleri Teknoloji Enstitüsü Strateji Ana Bilim Dalı, 2005, s.36.

Öner, Selcan:

“Chapter Three; Continuity and Changes in Turkish Foreign and Security Policy in the 21. Century and the EU”, Ebru Canan Sokullu(Ed.): **Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-first Century** içinde (59-71), Lanham, MD: Lexington Books, 2013, s.61.

Örnek, Cangül,
Çağdaş
Güngör(Ed.):

Turkey in the Cold War: Ideology and Culture, U.K: Palgrave Mcmillan, 2013.

Özcan, Gencer:

“Türkiye’de Milli Güvenlik Kavramının Gelişimi”, Evren Balta Paker, İsmet Akça(Der.), **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde (305-349), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010, s.327-340.

Özdemir, Emin,
A. Fatih Şendil:

“Soğuk Savaş Dönemi Algı ile Gerçek Arasında Bir İmge Olarak Türk Solu; Demokrat Parti’nin Sol Hareketlere Yaklaşımı”, Ankara: **Hacettepe Üniversitesi Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.12, No:23, Bahar 2016, s.11,12.

Özdemir, Haluk:

“Türkiye’nin Sınır Ülke Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası”, **T.C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, Avrasya Etüdları** içinde

(7-46), C.33, No:1, 2008, s.9-19.

Özlük, Erdem,
Duygu Özlük:

“NATO’yu Anlamak: Dönüşümü, Yeni Kimlikleri ve Uyum Süreçleri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No:31, 2014, s.210-212.

Öztan, Güven
Gürkan:

“Demokrasi Kaybı: Karşılaştırılmalı Perspektiften Türkiye’de Askeri Müdahaleler”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, No:273, 7 Eylül 2016.

Öztan, Güven
Gürkan:

Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik ve Propaganda, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Öztürkci,
Alpaslan:

“Soğuk Savaş’ın 1950’li Yıllarda Orta Doğu’da Yaşanan Askeri Darbelere Etkileri”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C.17, No:34, Bahar 2017, s.377-380.

Paker, Evren
Balta:

“Dış Tehditten İç Tehdide: “Türkiye’de Doksanlarda Ulusal Güvenliğin Yeniden İnşası”, Evren Balta Paker, İsmet Akça(Der.): **Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti** içinde (407-433), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Mayıs 2010, s.422.

Polonya
Günlüğü(Dayanış
ma Hareketi
Belgeleriyle):

İbrahim Altınsay & Nurettin Elhüseyni (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, Nisan 1985.

Rousseau,
Richard:

“Turkey’s National Security Concept-A MAjor Factor Hindering Membership of the European Union”, **Khazar Journal of Humanities and Social Sciences**, C.18, No:4, 2015, s. 55,57.

- Samur, Hakan: “Polonya: İdealist Avrupalılıktan Pragmatist Avrupa Birliği Üyeliğine”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, C.11, No:41, 2015, s.42,43.
- Sander, Oral: **Türk-Amerikan İlişkileri 1947-1964**, Ankara: İmge Kitabevi, Mart 2016.
- Sandıklı, Atilla,
Bilgehan
Emeklier: “Güvenlik Yaklaşımlarında Değişim ve Dönüşüm”, Atilla Sandıklı(Ed.), **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri** içinde (3-71), İstanbul, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi, Mart 2012, s.3,4.
- Saraçoğlu, Cenk: “Tank Paletiyle Neoliberalizm 1980-2002”, Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu(Ed.), **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat** içinde(747-871), İstanbul: Yordam Kitap, Kasım 2015, s.784-795.
- Satymova,
Sabina: “Polonya’nın Ukrayna Üzerinde Etkisi: Kültür, Kimlik, Siyaset”, Yüksek Lisans Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s.82-89.
- Şayılman, Rami,
Çiğdem
Şayılman: “Rusya’nın Avrupa Güvenliğindeki Konumu”, **Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna**, Erhan Büyükkakıncı(Drl.), İstanbul Phoenix Yayınları, Eylül 2004, s.295-298.
- OrtadoğuAnaliz: “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde, Devlet-İçi Çatışmalarda Türkiye-NATO Arasındaki İşbirliği Arayışları”, **OrtadoğuAnaliz**, C.4, No:40, Nisan 2012, s.46.
- Sönmezoğlu,
Faruk: “Soğuk Savaş Sonrası Türk Dış Politikasının Analizi İçin Bir Çerçeve”, Faruk Sönmezoğlu, Özgün Erler Bayır (Drl.): **Dış Politika: Karşılaştırmalı Bir Bakış** içinde

(589-636), İstanbul: D&R Kitabevi, Kasım 2014, s.628.

Şahin, Güngör:

“Soğuk Savaş Sonrasında Değişen Güvenlik Anlayışı Bağlamında NATO”, Doktora Tezi, Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2015, s.31,33.

Şenyuva,
Özgehan,
Çiğdem Üstün,
Mustafa
Aydın(Ed.):

NATO-Türkiye İlişkileri: Türkiye Kamuoyu ve Elit Algıları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ağustos 2013.

Taniyıcı, Şaban:

“Uluslararası İlişkiler Kuramları Işığında Doğu Avrupa Ülkelerinde Soğuk Savaş Sonrası Dış Politika Belirleme Sürecinin Analizi”, **DergiPark Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, C.4, No:7, <http://www.dergipark.gov.tr>, s.156-161.

T.C. Dışişleri
Bakanlığı:

“Dış Politika-Bölgeler”, <http://www.ab.gov.tr> 15 Ağustos 2018.

T.C. Dışişleri
Bakanlığı:

“T.C Dışişleri Bakanlığı Tarihçesi”, <http://www.ab.gov.tr> 15 Ağustos 2018.

T.C. Dışişleri
Bakanlığı:

“Türk-Yunan İlişkileri”, <http://www.ab.gov.tr>, 15 Ağustos 2018.

T.C. Dışişleri
Bakanlığı:

“Türkiye’nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları”, (Çevrimiçi), <http://www.mfa.gov.tr>, 20 Ağustos 2019.

T.C. Dışışleri
Bakanlığı Avrupa
Birliği Başkanlığı:

“Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihçesi”, <http://www.ab.gov.tr>
20 Ağustos 2018.

T.C. Enerji ve
Tabi Kaynaklar
Bakanlığı:

“Boru Hatları ve Projeleri”, <http://www.enerji.gov.tr>, 5
Eylül 2019.

Torun, Abdullah:

“Ulusal Güvenlik ve Küreselleşme: Türkiye’nin Ulusal
Güvenlik Politikasının Dönüşümünde Küreselleşmenin
Rolü”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bililer
Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2012,
s.213.

Turhan, Günhan:

“Bağımsız Ukrayna’nın Dış Politika Seçenekleri”,
Değişen Dünyada Rusya ve Ukrayna, Erhan
Büyükkakıncı (drl.), İstanbul: Phoenix Yayınları, Eylül
2004, s.380-385.

Ulusoy, Hasan:

“A Constructivist Analysis of Turkey’s Foreign and
Security Policy in the Post-Cold War Era”, Doktora Tezi,
The Graduate School of Social Sciences of Middle East
Technical University, Ekim 2005,s.183-211.

Uzer, Umut:

“21.yy’da Tek Kutupluluk Tartışmaları”, **Bilge Strateji
Dergisi**, s.69-93 (içerisinde), C.5, No:8, Bahar 2013,
s.83.

Ülman, Haluk:

“NATO ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**,
C.22, No:04, 1967, s.148.

Vakıf, Konrad
Adenauer:

**Avrupa Yolunda Türkiye ve Polonya- Değişim
Sürecinde İki AB Aday Ülkesi**, Ankara, 2001.

Weaver, Ole: “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, Mustafa Aydın, Hans Günter Brauch, Mitat Çelikpala (Ed.), **Uluslararası İlişkilerde Çatışmadan Güvenliğe** içinde (259-279), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, s.260-262.

International Law
Essay: **What Are The Concepts Of Collective Security International Law Essay**, February 2,2018, (Çevrimiçi) <https://www.lawteacher.net/free-law-essays/international-law/what-are-the-concepts-of-collective-security-international-law-essay.php#citethis>, 15 Aralık 2018.

Wheatcroft,
Geoffrey: “Who Needs NATO?”, **The New York Times**, June 15, 2011, (Çevrimiçi), <https://www.nytimes.com/2011/06/16/opinion/16iht-edwheatcroft16.html>, 5 Ocak 2019.

White, Stephen,
Judy Batt, Paul
G. Lewis(Ed.): **Developments in Central and East European Politics** 3, United States:Palgrave Macmillan, 2003, s.7,8.

Wohlfeld,
Monika(Ed.): “The Effects of Enlargement on Bilateral Relations in Central and Eastern Europe”, **Paris: Western European Union: Institute For Security Studies**, Haziran 1997, s.43-47.

Yaramış, Volkan,
Klevis Kolasi: “Eleştirel Teori, Hegemonya ve Güvenlik”, (Çevrimiçi), <http://www.academia.edu>, 20 Şubat 2018, s.181,182.

Yiğittepe, Levent: “Avrupa Birliği’nin Güvenlik Politikaları”, **Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi**, C.4, No:7, 2017.

Yiğittepe, Levent:

NATO: Güvenlik Politikaları ve Terörle Mücadele Stratejileri, İstanbul: Cinius Yayınları, Şubat 2017.

Yücel, Bülent:

“Komünizm Sonrası Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerindeki Anayasacılık Hareketleri”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C.60, No:3,2011, s.641.

Yücel, Zeynep:

“Değişen Uluslararası Konjonktürde Avrupa Birliği’nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası Etkileyen Yerel, Bölgesel ve Uluslararası Faktörlerin Analizi ve Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, 2007, s.150.

Yürür, Pınar:

“Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri”, **Journal of Yaşar University**, C.1, No:1, 2006, s.69,70.